

รายงานผลการวิจัย

เรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวลาวเวียงและลาวพวน ใน
อำเภอพนมสารคามและอำเภอสนามชัยเขต
ฉะเชิงเทรา

โดย ศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศรี ดุ๊ก   หัวหน้าโครงการ
รองศาสตราจารย์นารี สาริกะภูติ   ผู้วิจัยร่วม

โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2529

รายงานผลการวิจัยเรื่อง

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวลาวเวียงและลาวพวน

ใน

อำเภอพนมสารคามและอำเภอสนามชัยเขต

ฉะเชิงเทรา

โดย

ศาสตราจารย์ดร. เพ็ญศรี	คู่	หัวหน้าโครงการ
รองศาสตราจารย์ นารี	สาริกะภูติ	ผู้วิจัยร่วม

โครงการไทยศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2529

๙๕๙๐๔
 พ.๒๕๒๙
 ๑๒.๘.๒๕๒๙
 ๐๓๕๘ ๗.๑๐

บทคัดย่อ

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวลาวเวียงและลาวพวนในอำเภอพนมสารคามและ
สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวลาวเวียงและลาวพวนในอำเภอพนมสาร-
คามและอำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 6 บทคือ บทที่ 1 กล่าวถึงความเป็นมาของเมืองพนมสารคาม
และเมืองสนามชัยเขต อันเป็นพื้นที่ที่คนอพยพ 2 กลุ่มเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ บทที่ 2 เกี่ยว
กับเส้นทางคมนาคมระหว่างอีสานกับเมืองฉะเชิงเทราในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในบทที่ 3
เป็นสาเหตุของการอพยพเข้ามาในเมืองฉะเชิงเทราและพื้นที่ที่เข้ามาตั้งบ้านเรือน ส่วนบทที่ 4
กล่าวถึงการปกครองชาวลาวซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สำหรับบทที่ 5
การทำส่วยส่งราชธานีของชาวลาว และบทที่ 6 กล่าวถึงวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวลาวเวียง
และลาวพวน

ผลการศึกษาพบว่า ชาวลาวเวียงและลาวพวนในฉะเชิงเทราอพยพเข้ามาในสมเด็จ
พระเจ้ากรุงธนบุรี และถูกกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมเข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ในคราวสงครามเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ ทางการค้ากำหนดพื้นที่ให้อยู่ที่บ้านท่า
ทราน ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นส่วนหนึ่งของอำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขต และอำเภอพนัส-
นิคม จังหวัดชลบุรี คนอพยพที่เข้ามาตั้งแต่เจ้านาย ครอบครัวลงมาถึงภิกษุสามเณรและ
สามัญชน ชนชั้นเจ้านายได้รับราชการมีตำแหน่งเป็นนายกอง ปลัดกอง เป็นต้น ทางการค้า
กำหนดสถานะชาวลาวให้เป็นทาส ไพร่สม ไพร่หลวง เลกกองเมืองและเลกกองนอก มี
หน้าที่ทำส่วยทองคำ เรว หมากพอก ไม้ร่างปิ่น และเลี้ยงโคหลวง คอมาไคยกบ้านท่า-
ทรานขึ้นเป็นเมืองพนมสารคาม และยกบ้านพระงามขึ้นเป็นเมืองสนามชัยเขต และแต่งตั้งให้

ชาวลาวด้วยกันเองเป็นเจ้าของทั้ง ๒ เมือง และใช้การปกครอง = อาญา ๔ ตาม
แบบแผนการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออก

กิติกรรมประกาศ

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวลาวพวนและลาวเวียงในอำเภอพนมสารคามและอำเภอสนม-
ชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นงานวิจัยที่ได้รับความเมตตาจากศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญศรี คุณ
อาจารย์ของผู้วิจัย ที่กรุณาชวนขยายหาทุนวิจัยจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ด้วยความรักใคร่เมตตา
ผู้วิจัย และอยากเห็นความก้าวหน้าทางวิชาการ

งานวิจัยเรื่องนี้ สำเร็จลงด้วยความเอื้ออารีของสถาบันในท้องถิ่นอีกหลายสถาบัน อาทิเช่น
เจ้าอาวาสวัดลาวพวนและวัดลาวเวียง ในพื้นที่ผู้วิจัยเข้าไปเก็บข้อมูลทางประวัติศาสตร์ รวม
กิจกรรมประเพณีพื้นบ้าน ผู้บอกข้อมูลเหล่านี้มีเมตตาต่อผู้วิจัย เป็นอเนกประการ อาทิเช่น บอก
ข้อมูล ให้บันทึกภาพ แนะนำผู้บอกข้อมูลอื่น ตลอดจนจนถึงการเอื้ออำนวยความสะดวกนานัปการ

ผู้เขียนสำนึกในบุญคุณของ :

เจ้าอาวาสวัดบ้านเลอ	เจ้าอาวาสวัดเตาเหล็ก
อดีตเจ้าอาวาสวัดคณาเหล่าน้ำ	เจ้าอาวาสวัดเขียงไต้
เจ้าอาวาสวัดเมืองแมค	เจ้าอาวาสวัดจอมศรี
พระอธิการสมนึก อนุบาลโย :	เจ้าอาวาสวัดมหาเจดีย์
พระอธิการจำลอง อัครโต :	เจ้าอาวาสวัดหนองแหน
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	ศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญศรี คุณ

ชาวลาวพวน ชาวลาวเวียง อีกเป็นจำนวนมากที่มีสามวาระบุญชื่อไว้ในที่นี้ได้

คลี่คลายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอันน่าสนใจของตนเอง

ขอขอบพระคุณอาจารย์วิศิระ บรรณฉัตร และอาจารย์เกษียร มะปโม เจ้าหน้าที่
หอสมุดแห่งชาติ ที่กรุณาคนเอกสารให้ด้วยความไม่ย่อท้อ ผู้วิจัยเว้นเสียมิได้ที่จะขอบคุณลูกศิษย์ลูกหา

อีกเป็นจำนวนมากที่ได้อวยเหลือในงานวิจัยที่เสร็จสมบูรณ์
ความช่วยเหลือครั้งนี้อยู่ในระดับที่จะกล่าวหา

"อากาศจักรพรรดิ

จารึก พอดุ"

ชาวละแวกเราเป็นหนี้บุญคุณท่านทั้งหลายเหล่านี้

พ.ศ. ๒๕๒๙

(นางสาวนารี สารีภักดิ์)

30 ก.ค. 2529

บทที่ 4 การปกครอง

สถานะของดาวอพยพในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา	94
เชลย	95
เลกทาส	96
เลกกองนอก	97
ไพร่สม	97
ไพร่หลวง	97
การเปลี่ยนแปลงสถานะ	99
การเลื่อนสถานะ	100
การเปลี่ยนสถานะ	100
เบี้ยหวัด	100
เบี้ยหวัดรายปี	101
เบี้ยหวัดความชอบ	104
การปกครอง	106
การปกครองในระดับต้น	110
การควบคุมกำลังในยามปกติ	111
การเกณฑ์กำลังในยามสงคราม	111
การเกณฑ์แรงงานพิเศษ	114

บทที่ 5 ระบบช่วย	123
ช่วยทองคำ	124
ช่วยเรว	129
ช่วยหมากพอกและไม้รางปีน	133
ช่วยโค	135

บทที่ 6	วัฒนธรรมพนมเปญ	138
	วัด	138
	พระอุโบสถ	139
	จิตรกรรมฝาผนัง	142
	พระพุทธรูป	148
	ประเพณี	148
	สงกรานต์	148
	บุญข้าวหอ	148
	บุญพระเวส	150
	บุญข้าวหลาม	152
	ภาคผนวก 1	154
	ประวัติวัด	154
	วัดมหาเจดีย์	154
	วัดศรีธาตุ	155
	วัดหนองแทน	156
	ภาคผนวก 2	158
	บัญชีเบี้ยหวัดเมืองฉะเชิงเทรา	158

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1	แสดงถิ่นที่อยู่คนอพยพโพ้นทะเลในเขตภาคกลางตอนบน และนครนายก	26-27
ตารางที่ 2	แสดงเบี้ยหวัดคนยากจนของราชการเป็นรายบุคคลเป็นรายปี	102
ตารางที่ 3	เปรียบเทียบเบี้ยหวัด พ.ศ. 2483 กับ พ.ศ. 2392	103
ตารางที่ 4	แสดงกองกลางและจำนวนเบี้ยหวัดในการไปราชการเมือง พนมเปญ	105
ตารางที่ 5	แสดงตำแหน่งและบรรดาศักดิ์ผู้ปกครองในกองกลาง	107
ตารางที่ 6	จำนวนผู้ปกครองกองกลางแต่ละกอง	109
ตารางที่ 7	แสดงนายไพร่ไปทัณฑ์เมืองนครพนม	113
ตารางที่ 8	แสดงกองกลางและประเภทของส่วย	124
ตารางที่ 9	แสดงส่วยทองที่นำขึ้นทูลเกล้าถวายและไพร่ทาสส่วยทอง	

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1	ภาพเงินเดียนและเงินฮาง	38
ภาพที่ 2	ทาบคร่ำเงิน	38
ภาพที่ 3	เตาปูนลาวบรรจุในเจดีย์วัดมหาเจดีย์	42
ภาพที่ 4	พระเจดีย์ใหญ่วัดมหาเจดีย์	43
ภาพที่ 5	หลวงพ่อก้าว	55
ภาพที่ 6	ชาวเมืองแมก	68
ภาพที่ 7	คนเรว	130
ภาพที่ 9	พระอุโบสถวัดหนองเค็ด	140
ภาพที่ 10	พระอุโบสถวัดเตาเหล็ก	140
ภาพที่ 11	เสมาวัดเมืองแมก	141
ภาพที่ 12	พระอุโบสถวัดเมืองแมก	141
ภาพที่ 13	จิตรกรรมฝาผนังวัดบ้านเลอ	144
ภาพที่ 14	จิตรกรรมฝาผนังวัดเมืองกาย	144
ภาพที่ 15	พระพุทธรูปสำริด	147
ภาพที่ 16	ไหอาหารที่ไม่มีหู	149
ภาพที่ 17	กรวดน้ำ	149
ภาพที่ 18	เครื่องไหว้ครูคาถาพัน	151
ภาพที่ 19	บุญพระเวส	151
ภาพที่ 20	บุญชาวหลาม	153
ภาพที่ 21	บิณฑองพระบาท	153

สารบัญแผนที่

หน้า

แผนที่ 1	แสดงอาณาเขตหัวเมืองลาว	3
แผนที่ 2	แผนที่จังหวัดฉะเชิงเทรา	11
แผนที่ 3	การคมนาคมกอนรัชกาลที่ 5	20
แผนที่ 4	แสดงเส้นทางการค้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	23
แผนที่ 5	ชาวลาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	28
แผนที่ 6	แสดงหมู่บ้านลาวพวน อำเภอพนมสารคาม	39
แผนที่ 7	แสดงหมู่บ้านลาว อำเภอพนสนธิคม	53
แผนที่ 8	แสดงหมู่บ้านชาวโซ	57
แผนที่ 9	แสดงเมืองพนสนธิคม	58
แผนที่ 10	แสดงลำคลองท่าลาดและบ้านตะเขปุ่น	64
แผนที่ 11	แสดงบ้านนาเหล่าน้ำและบ้านเมืองแมค	65
แผนที่ 12	แสดงบ้านปากหวายและวัดชำชา	72
แผนที่ 13	แสดงบ้านชำป่าหวายหนองแทน และหนองอูบ	73
แผนที่ 14	แสดงบ้านบางมะเฟือง	75
แผนที่ 15	เมืองพลาน	78
แผนที่ 16	ลาวเมืองพลานบ้านท่าไช	82
แผนที่ 17	แผนที่หมู่บ้านลาวพวนและลาวเวียง	97
แผนที่ 18	เมืองฉะเชิงเทรา เมืองพนมสารคาม	137

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

อำเภอพนมสารคามและอำเภอสนามชัยเขตเป็นอำเภอที่มีเขตติดต่อกัน อันเป็นพื้นที่
 ส่วนหนึ่งของจังหวัดฉะเชิงเทรา ในอดีตอำเภอทั้งสองมีฐานะเป็นเมือง กล่าวคืออำเภอ
 พนมสารคาม¹ เคยเป็นเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนอำเภอสนาม-
 ชัยเขต² มีฐานะเป็นเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นกัน
 เมืองพนมสารคามและเมืองสนามชัยเขตเป็นพื้นที่ ๆ ทางการค้าหนกไทรชนกลุ่มน้อยหลาย
 เชื้อชาติ อาทิเช่น เขมร จีน ของ ฮ่อ ลาวเวียง และ

¹ ทว่าการอำเภอพนมสารคาม. แผนพัฒนาอำเภอพนมสารคามปี 2526 อักสำเนา
 หนา 1

² ทว่าการอำเภอสนามชัยเขต. แผนพัฒนาอำเภอสนามชัยเขตปี 2526 อักสำเนา
 หนา 1

ใน พ.ศ. 2246 อาณาจักรลาวแยกเป็น แคว้น คือ จำปาศักดิ์(ลาวส่วนใต้)
 เวียงจันทน์(ลาวกลาง) และหลวงพระบาง(ลาวเหนือ) .... อุดรลักษณ์ สิริบุศกร
 "มรดกอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ วิทยาลัยเกษตรกรรมมหาบัณฑิต แผนกวิชา
 ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2526 , หน้า 20.....
 ชาวลาวเวียงในฉะเชิงเทราเป็นลาวภาคกลาง ลาวเวียงมีอยู่มากมายในประเทศไทย เช่น
 ลาวเวียงในจังหวัดชัยนาท ชลบุรี และระนองหรืออยุธยา เป็นต้น)

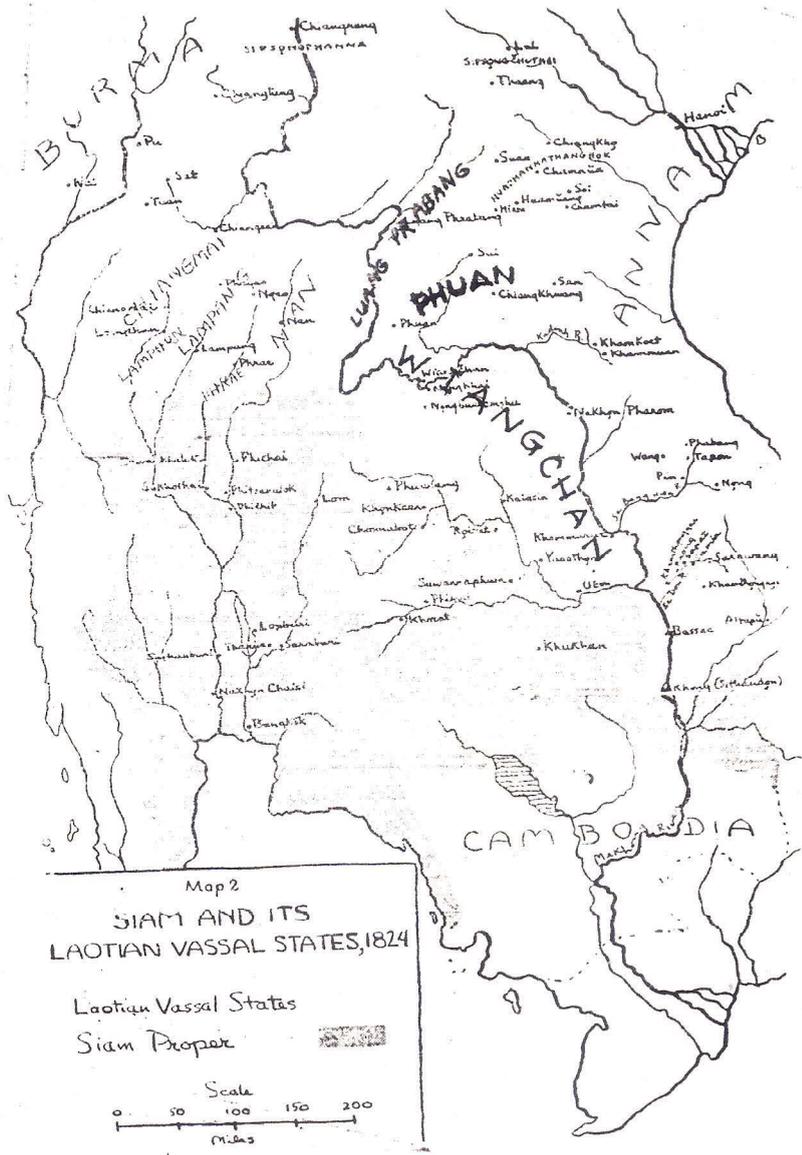
ลาวพวน¹ตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อน ไม่ปะปนกับกลุ่มชนอื่น คนต่างเชื้อชาติ เหล่านี้อพยพมาด้วยเหตุผลทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน แม้ทุกวันนี้ชาวลาวพวนและลาวเวียงในตะเข็บเทราก็ยังคงใช้ภาษาพวนและภาษาลาวเวียงเป็นภาษาที่ 1 ในหมู่บ้านของตน

¹ประชุมพงศาวดารเรียกชาวพวนว่า ลาวพวน แต่ชาวพวนเรียกตนเองว่า ไทยพวน ไทยพวนคือผู้ที่พูดภาษาไทยพวกหนึ่งอยู่ที่เมืองเชียงขวาง... (ดูรายละเอียดใน ทศไนย อารมย์สุข "การศึกษาเปรียบเทียบเสียงของคำในภาษาพวนกับภาษาไทยมาตรฐาน" วิทยานิพนธ์ปริณญาโทบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521, หน้า 5-6

ลาวพวนอยู่ทางเหนือของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ในเมืองเชียงขวาง เมืองพวน เมืองหลวงพระบางเมืองแสนและเมืองสุย แต่บางคนมีความเห็นว่าพวนเป็นชื่อแคว้นควย แผนที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2367 ก็ระบุว่าพวนเป็นทั้งชื่อเมืองและแคว้น(ดูแผนที่ในหน้า 3)... (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507, หน้า 327 และวอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผนที่ดินพระนั่งเกล้า, นิจ ทองโสภิต แปล, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมนสงเคราะห์, 2514, หน้า 180.)

แคว้นพวนเคยเป็นเมืองขึ้นของไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 โดยมีเจ้าเมืองเวียงจันทน์เป็นผู้ควบคุมดูแล แต่แคว้นพวนอยู่ไกลลว่นจึงจำเป็นต้องส่งบรรณาการแก่พวนเพื่อความสงบสุขของตน ลว่นเรียกแคว้นพวนว่า ตรานนินญ์ Tran Ninh แคว้นที่เป็นเมืองขึ้นของ 2 ประเทศเช่นนี้ เรียกว่า เมืองสองฝ่ายฟ้า... กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารเล่ม 4, พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510, หน้า 4)

ลาวพวนหรือไทยพวนในอำเภอพนมสารคามเป็นคนอพยพมาจากเมืองเชียงขวางซึ่งอยู่ในแคว้นพวน... (กทช., จดหมายเหตุ, ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 37 หนังสือออกฉวราชสุภาวดี ตอนซุกแร่ทองแดงที่โป่งพรหม.)

แผนที่ 1. พลังอาณาเขตหัวเมืองลาว.

ชาวลาวเป็นคนอพยพที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองฉะเชิงเทรา
ทางการได้เคยแต่งตั้งชาวลาวพวนเป็นเจ้าเมืองพนมสารคามและเมืองสนามชัยเขต แม่
พระพุทฺธโสธรอันเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคูเมืองฉะเชิงเทราก็เป็นพระพุทธรูปลาว¹ ชาว
ลาวคงมีบทบาทสำคัญในเมืองฉะเชิงเทรา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การเก็บข้อมูลภาคสนามในอำเภอพนมสารคามและอำเภอสภาพชัยเขตพบว่าคน
อพยพมีทั้งลาวพวน ลาวเวียง ลาวเหนือ(ไทยแอค)และฮ่อ² ปูยาตาเดาของคนเหล่านี้
นี้อพยพมาจากแคว้นพวน เวียงจันทน์ ระยะเวลาในการอพยพเข้ามาหลายวาระด้วยกัน
 อาทิเช่น สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกวาดต้อนเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
แตกศึกแตกเสื่อเข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะผลของสงคราม

¹หลวง รัชสิทธิพิชัยอดีตอธิบดีกรมศิลปากรและนายมานิต วัลลิโกดม ภักฑารักษ์เอก
ของกรมศิลปากรลงความเห็น ว่า ชาวฝีมือชาวอีสานเป็นผู้สร้างพระพุทฺธโสธร

นายตรี อมาตยกุล อดีตหัวหน้ากองประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรลงความเห็น ว่า
พระพุทฺธโสธรเป็น "พระลาว" ชาวฝีมือลานช้างเป็นผู้ปั้น ... (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน
งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์จังหวัดฉะเชิงเทรา, กรุงเทพฯ : บริษัทยูนิคัฟลิชชิ่ง, 2525,
หน้า 55-56)

²นายเสริม วิรุณราช อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 41 หมู่ที่ 3 ตำบลเมืองเก่า
อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา ชาวบ้านเลอและชาวบ้านเมืองแมคไท้ขอมูลว่าเคยมี
หมู่บ้านฮ่อและวัดบ้านฮ่อคั้ง อยู่ใกล้กับวัดเมืองแมค ไ้ปัจจุบันไม่มีร่องรอยเหลืออยู่เลย ใน
งานเอกสารราชการ ทางกรมเคยจ่ายเบี้ยหวัดให้เงินฮ่อ 3 คน คือ เพี้ยศรีสองเมือง
เพี้ยคำ คนละ 2 คำสิ่ง และเพี้ยฮ่อ สารวัตรในกองขุนภักภิภูเบศ 3 คำสิ่ง ...
(กทช.,จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 104 บัญชีเบี้ยหวัดเมืองนครนายก
ฉะเชิงเทรา วัฒนานคร ราชบุรีย พะนัศนิคม กองโคเมืองพิไชย เมืองอรัญประเทศ
หลวงอิตรสุนทรเสมียรตรามหาดไทยท่าทางว่าพระหลวงขุนหมื่นเมืองฉะเชิงเทรา) ข้อมูล
คำบอกเล่าและเอกสารทางการสามารถยืนยันได้ว่าเคยมีเงินฮ่อถูกกวาดต้อนเข้ามาใน
สมัยรัชกาลที่ 3 และได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดรายปีด้วย

กับเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ และผลกระทบของสงครามกับเจ้าอนุวงศ์ คนอพยพกลุ่มนี้ตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างสงบสุขและไม่ปะปนกับกลุ่มคนอื่น

ชาวลาวพวนและลาวเวียง เป็นพุทธศาสนิกชนที่มีศรัทธาในพุทธศาสนาสูง เมื่อตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งมั่นคงแล้ว ได้สร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้น เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ ชื่อวัดและหมู่บ้านนั้นบุตรหลานคนอพยพกล่าววาทังขึ้นตามชื่อวัดและหมู่บ้านดั้งเดิมของตน อาทิเช่น

หมู่บ้าน	วัด
บ้านเมืองกาย	วัดเมืองกาย
บ้านเมืองกลาง	วัดเมืองกลาง
บ้านเมืองแมค	วัดเมืองแมค
บ้านลาดฮวง	วัดลาดฮวง
บ้านเลอ	วัดบ้านเลอ
บ้านฮอ	วัดบ้านฮอ

ส่วนชื่อหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ในสมัยนั้นก็มี เช่น บ้านโสงและบ้านหอ ซึ่งเป็นที่อยู่ของเจ้านายลาวพวน และบ้านกุ่มแลง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีการฝึกหัดทหาร เป็นต้น

วัดบ้านเลอ วัดเมืองกลาง วัดเมืองกาย และวัดเตาเหล็ก เป็นพระอุโบสถที่มีจิตรกรรมฝาผนังซึ่งชาวลาวเป็นผู้เขียน แต่พระอุโบสถเหล่านี้อยู่ในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรม หลังคารั่ว ฝาผนังแตกกราวบาง จิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ถูกนำฝนชะล้าง ยิ่งไปกว่านั้นบางวัด เช่น วัดเตาเหล็ก ได้ฉาบปูนทับจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ในคราวซ่อมใหญ่ด้วยความไม่รู้เท่าถึงการนี้ นอกเหนือไปจากจิตรกรรมดังกล่าวแล้ววัดลาวเหล่านี้มีพระพุทธรูปทั้งไม้และโลหะเป็นจำนวนมากที่กล่าวกันว่านำมาจากประเทศลาวในคราวที่อพยพเข้ามา พระพุทธรูปบางองค์มีค่าจารีตอยู่ที่ฐานด้วยอักษรธรรม

ส่วนหนังสือผู้ที่จารด้วยอักษรธรรมก็มีอยู่ทั่วไปตามวัดและหมู่บ้านลาวพวนและลาวเวียงดังกล่าวนี้ ดังเช่นหนังสือผู้ที่จารขึ้นเมื่อประมาณ 100 ปีเศษ

Handwritten text in a vertical column, likely a list or index, written in a cursive script. The text is oriented vertically along the right edge of the page. The characters are dark and somewhat faded, making some words difficult to decipher. The text appears to be organized into several distinct sections or entries, possibly representing a catalog or a set of records. The overall appearance is that of an old, weathered manuscript or document.

.....พุทธสงกလာคหลวงไปแล้ว 2426 พรรษา เติ่นลวง 6 เติ่นวันลวงแล้ว
7 วัน ปัจจุบันวัน 1 บั๊กนี้บั้นะแมเบตฺตจสกคคอยู่ไเ เหมันครุฑ 14 แรม
8 คำ 6 วันนี่ บั้นวันวาร แมบอ ก บา ชาว แล

พรพุทธเจาทายค้อ เถาเขาสูนิรพพาน แค กขาเทิน ช้ 1 ช้อ
ไปคำไปชู้ พอแมลुकมัว อั้นจตุคิตาไปสูบรโลกย พายหนาแคกขาเทิน
สาธู ๒ ๐๐....."1

ชาวลาวพวนและลาวเวียงในอำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขต เป็นชนกลุ่มน้อย
ที่มีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอันน่าสนใจใคร่ศึกษา เป็นอย่างยิ่ง นอกเหนือไปจากนั้นกลุ่มชนดัง
กล่าวนี้นี้ยังมีวัฒนธรรมพื้นบ้านอันไต่แก สถาปัตยกรรมศิลปะพื้นบ้าน วรรณกรรม ตลอดจน
ถึง ประเพณีที่แสดงความเป็นกลุ่มชนต่างเผ่าพันธุ์กับชาวไทยภาคกลาง เช่น บุญชาวหลาม
บุญพระเวส และสงกรานต์ เป็นต้น ประวัติศาสตร์ของชนกลุ่มน้อยเหล่านี้นับวันแต่จะสูญไป
ควยเหตุที่ผู้รู้ในหมู่บ้านถึงแก่กรรมประการหนึ่ง ประการที่สอง การลากเขาความ
Popular Etymology)) อาทิเช่น วัดลาดขวางเขียนเป็นวัดราชขวาง ประกอบ
กับการเปลี่ยนชื่อสถานที่ เช่น วัดบ้านเลอ เปลี่ยนเป็นวัดชลวารี คนในชั้นหลังไม่ทราบ
ชื่อเดิมหรือบางวัดเป็นวัดร้าง เช่น วัดบ้านฮ่อ คงเหลือแต่ชื่ออยู่ในความทรงจำของ
ผู้แก่ผู้เฒ่า ประการสุดท้ายวัฒนธรรมตะวันตกแพร่หลายเข้ามาสู่หมู่บ้านควยล้อมวลชน
อย่างรวดเร็ว ควยเหตุผลดังที่กล่าวมาแล้วนี้จึง เป็นการสมควรที่จะศึกษาประวัติศาสตร์
ท้องถิ่นและวัฒนธรรมพื้นบ้านของกลุ่มชนดังกล่าวนี้เพื่อมิให้สูญไปกับกาลเวลา

1) ใบลานเรื่อง พรสมตมหาปฏฐาน ปริจเจท เผค ๗ ที่มา วัดหนองแทน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาสาเหตุการอพยพของชาวลาวพวนและลาวเวียงในอำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขต ในจังหวัดฉะเชิงเทราในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ศึกษาการตั้งถิ่นฐาน การปกครอง การเสียภาษีตลอดจนถึงชนบประเพณีของชนกลุ่มน้อยทั้ง 2 กลุ่มนี้

ความสำคัญของการวิจัย

ผลงานวิจัยนี้จะทำให้ทราบถึงการอพยพของชาวลาวพวนและลาวเวียงในอำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขต ซึ่งถือว่าเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดฉะเชิงเทรา อันเป็นรากฐานของประวัติศาสตร์แห่งชาติ ถ้าสามารถสืบสวนให้พบสาเหตุของการอพยพเส้นทางอพยพ ตลอดจนถึงการตั้งถิ่นฐานและลักษณะการปกครองของชนกลุ่มน้อยทั้ง 2 กลุ่มนี้ก็จะช่วยให้ประวัติศาสตร์ของชาติในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในคานคนอพยพจากเวียงจันทน์และแคว้นพวนที่เข้ามาตั้งรกรากในฉะเชิงเทราแจ่มแจ้งขึ้น

ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาการอพยพของชาวลาวพวนและลาวเวียงที่อพยพเข้ามาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. การศึกษาค้นคว้านี้ทำเฉพาะในอำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขตในจังหวัดฉะเชิงเทรา

วิธีวิจัย

1. ศึกษาจากข้อมูลขั้นต้น (Primary Sources) ด้วยการ
  - 1.1 สัมภาษณ์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากบุรุษหลานชนกลุ่มน้อยที่มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป

1.2 ศึกษาจากจารึก เช่น จารึกบนฐานพระพุทธรูปและหนังสือผูก

1.3 ศึกษาเอกสารทางราชการ จากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ

2. ศึกษาจากข้อมูลชั้นรอง (Secondary Sources) จากเอกสารต่าง ๆ เป็นต้นว่า ประชุมพงศาวดาร พระราชพงศาวดาร ประวัติการของจอมพลและมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นต้น วิทยานิพนธ์และวารสารต่าง ๆ เป็นต้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลการศึกษาวิจัยเรื่องนี้จะทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดฉะเชิงเทรากระจ่างแจ้งในด้านการอพยพ การปกครอง ตลอดจนถึงการเสียภาษีอากรของชาวลาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. ผลการศึกษาค้นคว้าจะเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาในระดับมัธยมศึกษาถึงอุดมศึกษา

3. ทำให้ทราบถึงวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวลาวในจังหวัดฉะเชิงเทรา

นิยามศัพท์

1. "ภาษีอากร" ในที่นี้หมายถึง "ระบบส่วย" คือการยินยอมให้บุคคลบางจำพวกส่งสิ่งของหรือเงินแทนการทำงานให้รัฐ ตามความเหมาะสมของท้องถิ่น ซึ่งจัดเป็นภาษีทางตรงของราษฎรในท้องถิ่น¹

2. ระบบส่วยในที่นี้หมายถึง ระบบส่วนที่เอกสารทางราชการระบุว่าเป็นการทำส่วยของชาวลาวพวนและลาวเวียงในเมืองฉะเชิงเทรา

---

¹ดูาคา ประภาพันธ์, . ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพยุคต้น
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 48-49.

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

- กจช. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
- กทช. กองหอสมุดแห่งชาติ แผนกตัวเขียนและจารึก
- ร.1 รัชกาลที่ 1
- ร.2 รัชกาลที่ 2
- ร.3 รัชกาลที่ 3
- ร.4 รัชกาลที่ 4
- ร.5 รัชกาลที่ 5

ภูมิหลังของเมืองพนมสารคามและเมืองสนามชัยเขต

ภูมิศาสตร์

ฉะเชิงเทราเป็นจังหวัดเก่าแก่จังหวัดหนึ่งของภาคตะวันออก ตัวจังหวัดอันเป็นที่ตั้งของศาลากลางจังหวัดตั้งอยู่ที่ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมืองริมฝั่งขวาของแม่น้ำบางปะกง

ทิศเหนือจรดเขตจังหวัดปราจีนบุรีและนครนายก

ทิศตะวันออกจรดเขตจังหวัดปราจีนบุรี

ทิศตะวันตกจรดเขตกรุงเทมหานครและสมุทรปราการ

ทิศใต้จรดจังหวัดชลบุรี ระยอง และจันทบุรี

บางส่วนของอำเภอบางปะกงซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดติดต่อชายฝั่งตะวันออกของอ่าวไทยตรงปากน้ำบางปะกง

จังหวัดฉะเชิงเทราแบ่งพื้นที่การปกครองเป็น 8 อำเภอ และ 1 กิ่งอำเภอ คือ

1. อำเภอเมือง
2. อำเภอบางคลา
3. อำเภอบางน้ำเปรี้ยว
4. อำเภอบางปะกง
5. อำเภอบ้านโพธิ์
6. อำเภอพนมสารคาม
7. อำเภอสนามชัยเขต
8. อำเภอแปลงยาว
9. กิ่งอำเภอราชสาส์น

อำเภอพนมสารคามและอำเภอสนามชัยเขตเป็นอำเภอที่มีพื้นที่ติดต่อกัน สองอำเภอที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของฉะเชิงเทรา อำเภอพนมสารคามมีพื้นที่ 1,276 ตารางกิโลเมตร

เป็นที่ราบสูงเสีย 2 ใน 3 ส่วนที่เหลือเป็นที่ราบ กลุ่มประชากรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ดั้งเดิมมักปลูกบ้านเรือนอยู่ริมลำคลองอันเป็นลักษณะเดิมของการตั้งถิ่นฐานใกล้แม่น้ำเพื่อความสะดวกในการทำมาหากิน

พ.ศ. 2506 มีการตัดทางหลวงหมายเลข 304 ผ่านอำเภอพนมสารคาม ประชากรจึงพากันเคลื่อนย้ายไปตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวตามสองฟากของทางหลวงจังหวัด และถนนลูกรังที่ตัดเข้าสู่หมู่บ้าน ประชากรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรประกอบอาชีพด้วยการทำนา ทำไร่ ตัดไม้และเผาถ่าน

อำเภอพนมสารคามแบ่งพื้นที่การปกครองเป็น 8 ตำบล คือ

1. ตำบลพนมสารคาม
2. ตำบลเมืองเก่า
3. ตำบลหาดาน
4. ตำบลหนองยาว
5. ตำบลเกาะขนุน
6. ตำบลหนองแวน
7. ตำบลบ้านซ่อง
8. ตำบลเขาหินซ้อน¹

ส่วนอำเภอสนามชัยเขต ปัจจุบันมีเนื้อที่ 2800 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าดงดิบและป่าโปร่ง ทรัพยากรของอำเภอสนามชัยเขตคือ เหล็ก พลวง และทองคำในตำบลท่าตะเกียบ ปัจจุบันนี้อำเภอสนามชัยเขตแบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 5 ตำบล คือ

---

¹ที่ว่าการอำเภอพนมสารคาม, แผนพัฒนาอำเภอพนมสารคามประจำปี 2526, (อัครสำเนา), หน้า 17-20.

1. คำบลอุบายหมี
2. คำบลทากระดาน
3. คำบลทาทะเกียบ
4. คำบลทงพระยา
5. คำบลลาคระทิง

ในอดีตกาลมณฑลคัคเคอระหว่างฉะเชิงเทราก็มีอำเภอสนามชัยเขตใช้ทาง
เกวียน และเส้นทางน้ำ 2 สายคือ แควระบมและแควสียัค ซึ่งใช้เป็นทางสัญจรได้เป็น
บางตอนในฤดูฝน เนื่องจากแควน้ำคดเคี้ยวและมีกอไผ่ขึ้นปกคลุมทั้ง 2 ฝั่ง ปัจจุบันนี้
การติดต่อกับภายนอกใช้ถนนลูกรังซึ่งมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก ในฤดูฝนน้ำท่วมถนน
ระดับน้ำสูงกว่าผิวถนนบางแห่งถึง 1 เมตรเศษ¹

ไม้สำคัญในอำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขต ได้แก่ ไม้เข็ง ไม้ชิงชัน
ไม้แดง ไม้ตะเคียน ไม้ตะแบก ไม้ประดู่ ไม้พะยอม และไม้ชะค่า เป็นต้น²

ความเป็นมาของเมืองพนมสารคามและสนามชัยเขต

เมืองพนมสารคามและเมืองสนามชัยเขตเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองฉะเชิงเทรา
ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นพื้นที่ ๆ ติดต่อกับชายเขตแดนเมืองปราจีนบุรี พื้นที่
ดังกล่าวนี้มีประวัติความเป็นมาค่อนข้างเก่าแก่ "เคยเป็นชุมชนมาช้านาน เนื่องจาก

¹ที่ว่าการอำเภอสนามชัยเขต, แผนพัฒนาอำเภอสนามชัยเขตประจำปี 2526,
(อัครสำเนา), หน้า 1-4.

²ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย, (กรุงเทพมหานคร :
ทางหุ่นส่วนนนทชัย, 2522), หน้า 16.

ปรากฏพบซากเมืองเก่าในหลายบริเวณ เป็นเหตุให้เชื่อกันว่าเป็นเมืองเก่าตั้งแต่สมัย
ขอม"¹ ร่องรอยที่แสดงถึงความเป็นชุมชนเก่าแก่ได้แก่ร่องรอยถนนโบราณซึ่งตัดผ่าน
เชื่อมโยงหัวเมืองชายทะเลภาคตะวันออก ศรี อมาตยกุล กล่าวว่าการถนนนี้เชื่อมโยง

.....ตั้งแต่เมืองศรีพะโลซึ่งอยู่เหนือเมืองชลบุรีขึ้นไปสัก 10 กิโลเมตร
ก็มีถนนตรงไปยังเมืองพระรถ ซึ่งอยู่ในอำเภอพนมสนิคม จากเมืองพระรถ
มีถนนผ่านตำบลสนามชัย² ไปยังอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา จาก
อำเภอพนมสารคามก็มีถนนตรงไปยังเมืองพระรถหรือเมืองมโหสถ ซึ่งอยู่ใน
ท้องที่อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ถนนนี้มีขนาดกว้างประมาณ
8 เมตร และชาวบ้านเรียกกันว่า "ถนนพระรถ".....³

รอยถนนโบราณนี้ยังปรากฏเป็นตอน ๆ อยู่จนทุกวันนี้ แต่ในที่ลุ่มถูกชาวบ้านไถเคลื่อนลง
เป็นนาเสียหมด ถนนและสถานที่บางแห่งในพื้นที่ดังกล่าวตั้งชื่อตามนิทานพื้นบ้านเรื่อง
พระรถ-เมรี ซึ่งเล่าแพร่หลายกันทั่วไปในเขตจังหวัดชลบุรี ฉะเชิงเทรา และปราจีนบุรี
บรรดาชื่อสถานที่สำคัญเหล่านี้ได้แก่ เมืองสนาม บ้านหมอนนาง (หมอนสำหรับนางสิบสอง
หนู) ลานพระรถชนไก่ บ้านราชสาส์น⁴ และถ่านางสิบสอง เป็นอาทิ

¹โครงการสำรวจโบราณคดีฉะเชิงเทรา-ชลบุรี. (อัครสำเนา) หน้า 11

²ปัจจุบันนี้เรียกว่า อำเภอสนามชัยเขต.

³ศรี อมาตยกุล, ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดชลบุรี, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ,
2504), หน้า 48.

⁴บ้านราชสาส์นเคยอยู่ในเขตเมืองพนมสารคาม ปัจจุบันนี้อยู่ในเขตกิ่งอำเภอ
ราชสาส์น,

ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม มีความเห็นเรื่องนิทานพื้นบ้านเรื่องพระรถ-เมรี ที่เล่ากันแพร่หลายในเขตอำเภอพนัสนิคม พนมสารคามและสนามชัยเขตว่า

....นิทานเรื่องนี้เป็นนิยายเรื่องหนึ่งในท้องถิ่นอำเภอพนมสารคามก็คือ นิทานพื้นบ้านเรื่องพระรถ-เมรี นิทานเรื่องนี้เป็นนิยายเรื่องหนึ่งในปทัศสาคร ซึ่งคนในประเทศลาว เขมร และท้องถิ่นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือนิยมกัน เป็นเรื่องที่ผู้ใหญ่เล่าให้เด็กฟัง ซึ่งนอกจากเป็นการหยอจ้อสนุก ๆ แล้วยังเป็นการสอนศาสนาและศีลธรรมไปควบในตัว คนลาวได้นำนิทานชาครเหล่านี้ไปให้เป็นชื่อสถานที่ หรือตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ต่าง ๆ ในท้องถิ่นนี้และท้องถิ่นใกล้เคียง....¹

พื้นที่ดังกล่าวนี้บางหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ เป็นชุมชนดั้งเดิมของคนไทยมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาอนที่จะมีชาวลาวเข้ามาตั้งรกรากอยู่ อาทิเช่น "บ้านซอง" ² เป็นบ้านเก่าแก่มีมาแต่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย"³

ส่วนพื้นที่ ๆ เป็นบริเวณเมืองสนามชัยเขตก็เป็นพื้นที่คนไทยตั้งรกรากอยู่แต่ดั้งเดิม เพราะปรากฏว่า "มีร่องรอยของถนนและวัดโบราณที่เรียกว่าวัดท้าวอุทองและท้าวอุทัย"⁴ มีเรื่องเล่ากันว่า เป็นถนนและวัดของท้าวอุทองและท้าวอุทัย อันเป็นนิทานที่แตกต่างไปจากนิทานชาครเรื่อง พระรถเมรี นิทานเรื่องนี้คงเป็นนิยายที่เล่าสืบกันมาในหมู่ของคนไทยที่ตั้งชุมชนอยู่ในละแวกนี้มาแต่สมัยตอนปลายกรุงศรีอยุธยา"⁵ วัดท้าวอุไทยตั้งอยู่ในเขต

¹ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม, ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า. (อัครสำเนาะ), หน้า 11.

²เป็นหมู่บ้านในท้องที่อำเภอพนมสารคามในปัจจุบันนี้

³ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม. เรื่องเดิม, หน้า 11.

⁴ศรี อมาตยกุล เรียกวัดท้าวอุทัยและเมืองอุทัยว่า ท้าวอุไทยและเมืองอุไทย

⁵ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม. เรื่องเดิม, หน้า 11.

หมู่บ้านข้างป่าซึ่งปัจจุบันนี้เป็นวัดร้าง มีพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่แต่ชำรุดมาก วัดนี้คงเป็นวัดสำคัญอยู่ในแถบนี้เพราะปรากฏว่ามีลายแทงเล่าสืบ ๆ กันมาว่า "แผ่นดินก๊กก๊กองพารองไต่ยี่น หนาทพระภูมินทร์ หลังพระราชธา เค้นเข้าไปเหล็กแทงตา เค้นกลับมา-กาชี้รศหัว"¹

ชุมชนเมืองพนมสาร์คามและสนามชัยเขตเป็นชุมชนเก่าที่มีชาวไทยตั้งรกรากกันมาช้านานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงได้กล่าวมาแล้ว ครั้นตกลมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา-นุชิต (สิงห์ สิงหเสนี) ยกกองทัพไปตีลาวและเขมร เจ้าพระยาบดินทร์เดชา-นุชิตได้กวาดต้อนชาวลาวและเขมร² เข้ามาเป็นเชลยเป็นจำนวนมากและกำหนดพื้นที่ให้อยู่เป็นหลักแหล่งพื้นที่ดังกล่าวปัจจุบันนี้อยู่ในเขตอำเภอพนมสาร์คามและอำเภอสนามชัยเขต เหตุนี้เองชุมชนดังกล่าวจึงหนาแน่นขึ้นเป็นลำดับ ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโองบายยกหมู่บ้านที่เป็นชุมชนหนาแน่นขึ้นเป็นเมือง³ นั้น ได้ "ยกบ้านท่าซานเป็นเมืองพนมสาร์คาม"⁴ มีศาลากลางเมือง มีเรือนจำ มีเจ้าเมืองปกครอง พระพนมสาร์คามนรินทร์

¹คณิศรา เลชะกุล, "พนมสาร์คาม สนามไชย(เขต)" อนุสาร อ.ส.ท. ตุลาคม 2513, หน้า 30.

²การเก็บข้อมูลภาคสนามได้พบว่ามีกลุ่มชนที่เรียกตนเองว่า ลาวเวียง ลาวพวน และเขมรตั้งรกรากอยู่ในอำเภอพนมสาร์คามและสนามชัยเขตเป็นจำนวนมาก กลุ่มชนเหล่านี้ยังคงใช้ภาษาลาวเวียง ภาษาลาวพวนและภาษาเขมร เป็นภาษาที่ 1 อยู่ในหมู่บ้านของตน

³กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารเล่ม 20 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510) หน้า 322.

⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 เล่ม 2, (พระนคร : องค์การคาคูรุษสภา, 2510), หน้า 149.

เป็นเจ้าของคนสุดท้าย ก่อนที่จะยุบเป็นอำเภอพนมสารคาม บริเวณที่เป็นที่ตั้งเมือง
พนมสารคามปัจจุบันนี้เรียกว่า ตำบลเมืองเก่า¹

ส่วนเมืองสนามไชยเขตรนั้นได้ยกบ้านพระงามขึ้นเป็นเมืองขึ้นเมืองฉะเชิงเทรา
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื่องจากเมืองนี้อยู่ในพื้นที่ ๆ เป็น
ป่าดงดิบการคมนาคมติดต่อกับภายนอกไม่สะดวก ครั้น พ.ศ. 2441 จึงยุบลงเป็นอำเภอ
ผู้รักษาราชการเมืองคนสุดท้ายคือ หลวงสัจจาภิรักษ์ (แหยม สาริกะภูติ)²

การเก็บข้อมูลภาคสนามในอำเภอพนมสารคามและอำเภอสนามชัยเขตพบว่า ชาว
ลาวพวนและลาวเวียงใน 2 อำเภอนี้ ตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อนโดยไม่ปะปน
กับชาวเขมรซึ่งเป็นคนอพยพด้วยกัน และไม่ปะปนกับชาวไทยซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้ว
ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้ให้ข้อมูลว่าบรรพบุรุษของตนเป็นชาวพวนและชาวเวียงจันทน์ ซึ่งอพยพ
เข้ามาอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเดินทาง
ผ่านภาคอีสานมายังภาคตะวันออกและแยกย้ายกันตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณตะเข็บรอย
ต่อของจังหวัดปราจีนบุรีและฉะเชิงเทรา³

---

¹คณิศรา เลชะกุล, เรื่องเดิม, หน้า 27.

²ที่ว่าการอำเภอสนามชัยเขต, เรื่องเดิม, หน้า 1-4.

³สัมภาษณ์ชาวลาวพวนและลาวเวียงอำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขต.

บทที่ ๒

การคมนาคมระหว่างฉะเชิงเทรา กับหัวเมืองภาคอีสานในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ลักษณะภูมิประเทศของภาคอีสานเป็นที่ราบสูง มีภูเขาเพชรบูรณ์ ภูเขาทองพระยาเข็น และภูเขาสันกำแพงกั้นระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน ภูเขาตั้งกลาวนี้ทำให้การคมนาคมติดขัดระหว่างกรุงเทพฯกับภาคอีสานทุกรันการ¹ การคมนาคมขนส่งใช้เกวียน โคคาง และคนหาบหาม ประกอบกับขาดถนนที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเดินทาง จึงทำให้การเดินทางจากกรุงเทพฯถึงเมืองอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2434 ใช้เวลานานถึง 77 วัน²

เส้นทางที่ใช้จากกรุงเทพฯผ่านภาคอีสานเพื่อจะเดินทางต่อไปยังลาวมีเส้นทางสำคัญ 2 สายคือ

1. ออกจากกรุงเทพฯผ่านสระบุรีไปยังเมืองโคราช โดยเดินทางตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาถึงสระบุรี แล้วเปลี่ยนเป็นเดินเท้าหรือใช้เกวียนเป็นพาหนะเพื่อเดินทางผ่านทิวเขาทองพระยาเข็นไปยังเมืองโคราช เส้นทางนี้เป็นทางเกวียนที่ผู้คนเดินทางมากเส้นทางหนึ่ง นับได้ว่าเป็นทางยุทธศาสตร์³ ดังเช่นใน พ.ศ. 2369 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลยกไปทำสงครามกับลาวในคราวที่

¹ เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, การพัฒนาการคมนาคมทางบกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2520), หน้า 28

² ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2434-2453, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2517), หน้า 28

³ เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, เรื่องเดิม, หน้า 28.

เจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์เป็นกบฏ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จยกทัพใช้เส้นทางนี้
ตั้งความปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารว่า

.... ฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จขึ้นไปตั้งค่ายอยู่ที่อำเภอพระพุทธบาท
คอยกกองทัพหัวเมืองและกองทัพกรุงที่ต้องเกณฑ์ผู้คนยังมีพร้อม ครั้นคนพร้อม
แล้วจึงจัดทัพให้พระยาจำแสนยกกร พระยากลาโหมราชเสนา พระยาพิไชยบุรินทร์
พระยานรงค์วิไชย ทัพหน้าที 1 กรมหมื่นนเรศวรโยธี กรมหมื่นเสนีบริรักษ์
ทัพหน้าที 2 กรมหมื่นเสนีเทพ เป็นกองทัพสำหรับ ทัพหลวง ทัพ 1 กรมหมื่นนราวุธ
กรมหมื่นสวัสดิวิไชย เป็นปีกซ้ายปีกขวา กรมหมื่นรามอิศเรศร กรมหมื่นธิเบศรวร
ยกกระบัตร์จเรทัพ กรมหมื่นเทพพลภักดิ์เป็นกองเกียกกาย พระนเรนทรราชบุตร
เจ้าตากเป็นทัพหลัง จะเสด็จยกพยุหยาตราขึ้นไปทางดงพระยาไฟ ....¹

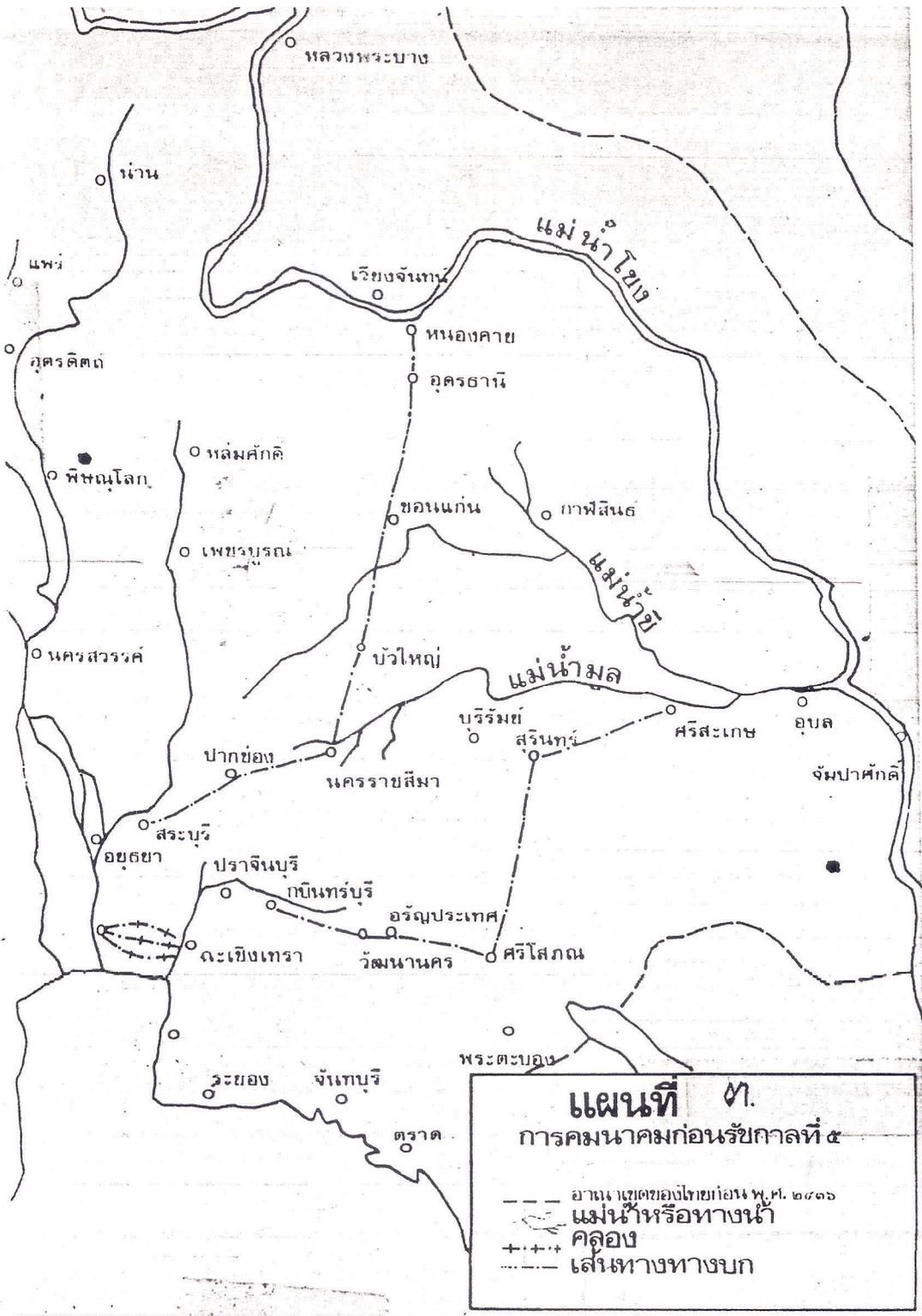
เส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่ใช้กวาดต้อนคนอพยพตั้งที่ชาวลาวจำนวนหนึ่งถูกกวาดต้อน
โดยใช้เส้นทางนี้ผ่านมายังกรุงเทพฯและนำมาไว้ยังเมืองฉะเชิงเทรา² การส่งส่วยก็เช่นกัน
เจ้าเมืองสระบุรีรับส่วยจากเมืองบ่อเหินจมนรงค์ส่งมายังกรุงเทพฯ³ แต่เป็นเส้นทางที่มีความใช้
เพราะจะต้องเดินทางผ่านคองพญาไฟที่มีไข้ป่า⁴

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 1,
(พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 52.

² กษ, จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1191 เลขที่ 4 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึง
พระยาไชยวิจิต เรื่องส่งศรีวลาวมาไว้เมืองต่าง ๆ แลกรุงเทพฯ.

³ กษ, จดหมายเหตุ ร.3 (ไม่ปรากฏ จ.ศ.) เลขที่ 101 ใบบอกเมืองสระบุรี

⁴ ไพฑูรย์ มีกุล, เรื่องเดิม, หน้า 120.

๒. ออกจากกรุงเทพฯ มาตามลำคลองถึง ปราชญ์บุรี จากนั้นเดินทางทางบกผ่านช่อง
เขาไปยังภาคอีสาน เส้นทางนี้ก็เคยใช้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์เช่นกัน ดังที่พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกทัพขึ้นไปทำสงครามกับเจ้าอนุวงศ์ ใน
พ.ศ. ๒๓๖๙ ในคราวเดียวกันกับสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคล ความปรากฏใน
พระราชพงศาวดารว่า

..... แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดกองทัพยกไปทาง เมืองปราชญ์บุรี
เดินทางช่องเรือแตกอีก ๔ ท้า พระยาราชสุภาวดีที่ ๑ ท้าเจ้าพระยาพระคลัง
ที่ ๒ กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ที่ ๓ กรมหมื่นสรีนทรวิชัย
เป็นแม่ทัพใหญ่ได้ว่าทั้ง ๔ ท้า แต่ทัพพระยาราชสุภาวดีนั้นขึ้นทางบ่อโพยกไป
เมืองปราชญ์บุรี ไปพร้อมทัพกันที่เมืองประจันตคาม ...."¹

แม้ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ อันเป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ยังนิยมใช้เส้นทางที่ผ่านปราชญ์บุรีอยู่ ทั้งนี้เป็นเพราะปลอดภัยจากไข้ป่ามากกว่าไปทาง
ดงพระยาเย็น^๒ ดังที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงใหญ่
มณฑลอีสาน ได้เสด็จไปมณฑลอีสานโดยใช้เส้นทางที่ผ่านปราชญ์บุรีเช่นกัน

".... พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เมื่อ
วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๓๔ พร้อมด้วยข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนและข้าราชการ-
บริวาร ๒๐๐ คนเศษ โดยเสด็จผ่านไปทางเมืองปราชญ์บุรี วัตถุประสงค์
ศรีวิไล สุนทร และถึงเมืองอุบลราชธานีเมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๓๔/๒๔๓๕
....."^๓

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า ๕๓.

^๒ ไพฑูรย์ มีกุล, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๐.

^๓ ไพฑูรย์ มีกุล, เรื่องเดิม, หน้า ๒๘-๒๙.

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงสืบตามและรวบรวมรายชื่อของเขาที่ใช้เป็นทางผ่านภูเขาสันกำแพงทางด้านปราจีนบุรีและสระบุรี ขึ้นไปนครราชสีมาไว้ไว้ดังนี้

.... ตอนเมืองสระบุรีช่อง 1 เรียกว่า(คง)พญาไฟ ตอนไปเมืองนครนายกและเมืองปราจีนมีหลายช่อง เรียกว่า ช่องบุกขุน ช่องสะแกราด ช่องเรือแตก ช่องตะโกและช่องเสม็ด แต่ช่องสำคัญที่คนเดินไปมาค้าขายมากนับแต่ตะวันตกไปหาตะวันออก คือช่อง(คง)พญาไฟว่าทางขึ้นเขาสันกำแพงอื่นช่อง 1 ของตะโก¹ ลงมาจากบุรีรัมย์ว่าทางยาวแต่พอเข็นเกวียนขึ้นลงได้ช่อง 1 ...."²

ของเขาคงกลาวนี้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างภาคอีสานผ่านนครราชสีมาปราจีนบุรี ฉะเชิงเทราไปถึงกรุงเทพฯตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาจนถึงประมาณ พ.ศ. 2480 พอดีภาคอีสานใช้เป็นเส้นทางค้าโค กระบือ เมื่อ 100 ปีเศษ โดยใช้เส้นทางของตะโก³นำกระบือผ่านของเขาไปกบินทร์บุรี ต่อไปยังนครนายก พนมสารคาม

¹ช่องตะโกเป็นที่สู้คของทิวเขาสันกำแพงซึ่งแบ่งเขตจังหวัดระหว่าง อ.ปากช่อง บักขงชัย ครบุรี จ.นครราชสีมา และ อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ กับ อ.ปากพลี จ.นครนายก และ อ.ประจันตคาม กบินทร์บุรี สระแก้ว วัฒนานคร ตาพระยา จ.ปราจีนบุรี รวมยาว 185 ก.ม. ... (ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2521, หน้า 1606.

²สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, สำเนาสมเด็จ เล่ม 20, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2525), หน้า 57.

³ช่องตะโกเป็นช่องเขาที่เดินผ่านได้อย่างสะดวกสบาย ช่องตะโกอยู่ในเขตอำเภอละหานทราย จ.บุรีรัมย์ ผู้ใช้ช่องตะโกจะเดินผ่านไปออกที่ลุ่มต่ำในเขตอำเภوتاพระยา จ.ปราจีนบุรี ... (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. "รอบ ๆ พนมรุ้ง" เมืองโบราณ เมษายน - มิถุนายน 2529, หน้า 48-61.

และพนัสนิคม¹

นายหลง คำชาย (พ.ศ. 2446-2491) นายฮอยควายจังหวัดร้อยเอ็ด เกยไช
เส้นทางดังกล่าวนี้เกิดจากจังหวัดร้อยเอ็ดผ่านทุ่งกุลาร่องไห สุรินทร์ บุรีรัมย์ นครราชสีมา
ปราจีนบุรี โคราช พิษณุโลก และพนัสนิคม โดยเดินทางมาราวละ 20-30 คน มีความ
มาขายคราวละ 200-300 ตัว²

การสอบถามผู้อยู่ในพื้นที่อื่น เป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างภาคอีสานกับกรุงเทพฯ ได้
ขอมูลว่า ผู้ที่เดินทางผ่านภาคอีสานมายังภาคตะวันออกจะต้องเดินเท้ามาถึง อำเภอครบุรี
(นครราชสีมา) แล้วเดินผ่านช่องเขาสะแกกราก เพื่อจะเดินทะลุช่องเขา ตะโกผ่านตำบล
วังน้ำเขียว (อำเภอปักธงชัย) ผ่านตำบลอุพราหณ์ (อำเภอनाค) จังหวัดปราจีนบุรี แยกไป
อำเภออรัญประเทศ อำเภอภินทรบุรี ผ่านอำเภอสระแก้ว อำเภอพนมสารคาม³

ผู้ที่ใช้เส้นทางนี้มักจะต้องค้างคืนที่สระแก้ว ภินทรบุรี ศรีมหาโพธิ์ และโคกปี่
(ปราจีนบุรี) แห่งละคืน จึงถึงฉะเชิงเทรา⁴

ของเขาดังกล่าวนี้จึง เป็นเส้นทางสำคัญในการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ โดยผ่าน

---

¹สุรางครัตน์ วรางครัตน์. "การค้าทางแดนของอีสานในอดีต" เมืองโบราณ
เมษายน - มิถุนายน 2527, หน้า 99-103.

²สัมภาษณ์ นายสวัสดิ์ คำชาย บุตรนายหลง คำชาย (2446-2491)
นายฮอยควายเมืองร้อยเอ็ด 20 ม.3 ต.หนองผือ อ.แม่นสรวง จ.ร้อยเอ็ด 3 ต.ค.
2527.

³สัมภาษณ์ พระภิกษุชื่น เตชวโร อายุ 65 ปี วัดศิลาเมตร 80 ตำบลวังน้ำเขียว
อ.ปักธงชัย นครราชสีมา, 20 เมษายน 2529

นายโสม พลโคกกรวด อายุ 73 ปี 275/1 หมู่ 10 ต.วังน้ำเขียว
อ.ปักธงชัย นครราชสีมา, 25 เมษายน 2529

⁴สัมภาษณ์ พ.ศ. ประจวบ มานนท์ อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 25 ตำบลอรัญ
อำเภออรัญประเทศ ปราจีนบุรี, 2 เมษายน 2529.

เมืองฉะเชิงเทราเพื่อจะขึ้นไปยังภาคอีสานและอาณาจักรลาว การส่งส่วยจากหัวเมืองลาว ภาคตะวันออกก็นำมาส่งไว้ที่เมืองฉะเชิงเทรา เพื่อให้ส่งมายังกรุงเทพฯ อีกทีหนึ่ง ดังเช่น ได้จากการส่งส่วยของเมืองสาละวันที่ส่งมาฝากไว้ยังเมืองฉะเชิงเทรา เพื่อให้เจ้าเมือง ฉะเชิงเทรานำส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ อีกทีหนึ่ง

".... หนังสือ ขาพเจ้าพญาวิเสทฤาไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา บอกมายัง ทารหลวง อัครสุนทร เสด็จมรธาไทยทราบ ด้วยพณหัวเจ้าท้าวสมุหนายกแม่ทัพ ใหญ่ ยุกกองทัพมาแจ้งเมืองฉะเชิงเทราแคว้นเค็อรายแรมหาคำนั้น เพี้ยไทรลวรเมืองขารวัน คุมขี้ผึ้งถูสิบหาวถอนักสิหาวเกดสิบขงสิบคำลิ่ง งาขางสิบสิลิ่งหนักหาวนึ่งกับแปดสิบสองขงสงแทนเงินส่วย (กับของพณหัวเจ้า สมุหนายกงาทากิง นอสิยอต) บอบไว้แก่ขานเมืองฉะเชิงเทรา แล้ว พณหัวเจ้าท้าวสมุหนายกแห่งใหญ่ชนนายนวนนายจวรคุมสิ่งของหลองเข้าไป สิ้นกรุงเทพฯ ...."¹

เท่าที่กล่าวมานี้ก็เห็นได้ว่าฉะเชิงเทราเป็นทางผ่านทางหนึ่งระหว่างราชอาณาจักรกับ หัวเมืองลาว เขตลาวถูกกวาดค่อนผ่านเส้นทางดังกล่าวเข้ามาในราชอาณาจักรและตั้ง รกรากอยู่ในเขตนครนายก ปราจีนบุรี และฉะเชิงเทราเป็นจำนวนมาก ดังตารางที่ แสดงไว้ข้างล่างนี้

¹กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1199 เลขที่ 52 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องส่งขี้ผึ้ง งาขาง ส่วยเมืองสาละวัน.

ตารางที่ 1 แสดงถิ่นที่อยู่คนอพยพในระแวกเชิงเทรา ปราจีนบุรีและนครนายก

จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	ลาวพวน	ลาวเวียง	ผู้ ดู	
ฉะเชิงเทรา	พนมสารคาม	พนม	✓			
		เมืองเก่า	✓			
		เมืองใหม่	✓			
		หนองยาว	✓			
		ท่าถ่าน	✓			
		หนองบัว		✓		
	สนามชัยเขต	หนองแทน			✓	
		คูยายหมี่			✓	
		ท่าตะเกียบ ¹			✓	
ปราจีนบุรี	กบินทร์บุรี	เมืองเก่า ²		✓		
	โคกบึง	คูดำพัน	✓			
		โคกบึง	✓			
	โคกไทย ³	✓				

¹ การเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย

² การเก็บข้อมูลภาคสนามของผู้วิจัย

³ สัมภาษณ์นางศรีนวล คงสุข อายุ 32 ปี 152/9 หมู่ 4 ต.โคกบึง อ.โคกบึง

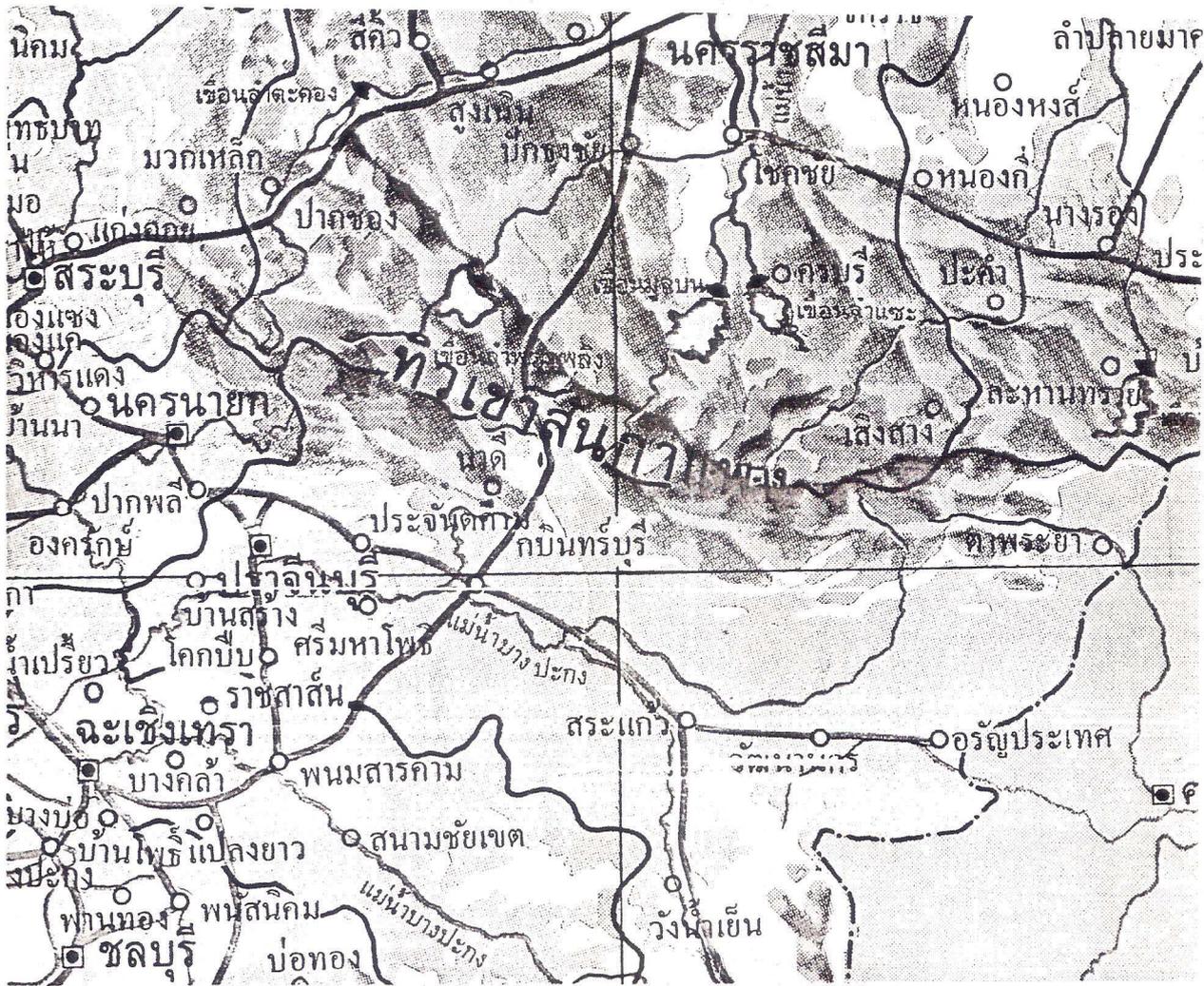
จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	ตลอดพบ	ลาวเวียง	ดูอ ✓
	นาดี บ้านสร้าง อรัญประเทศ	นาดี ลำพันตา บ้านสร้าง ² อรัญ โนนสาวเอ้ ³	✓ ✓ ✓ ✓		✓
นครนายก	เมือง ปากพลี	หินตั้ง ศรีนาวา หนองแสง			

¹ สัมภาษณ์นางสุวิมล สุทธิกุล อายุ 35 ปี 377 ม.1 ต.ลำพันตา อ.นาดี จ.ปราจีนบุรี 5 ต.ค. 2528

² สัมภาษณ์นางประยูร เพชรรุ่ง อายุ 34 ปี 21 ม.4 ต.บางพลวง อ.บ้านสร้าง จ.ปราจีนบุรี 5 ต.ค. 2528

³ สัมภาษณ์นายสมควร มุสิกุล อายุ 21 ปี 83 ถนนบริเวณค่าน ต.อรัญประเทศ อ.อรัญประเทศ จ.ปราจีนบุรี 29 มิถุนายน 2529

⁴ สัมภาษณ์นายไฉย อารมย์สุข อายุ 40 ปี ต.หนองแสง อ.ปากพลี จ.นครนายก 12 พฤศจิกายน 2526

แผนที่ ๕ ชาวลาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การอพยพ

การกวาดต้อนครัวลาว

การสงครามในอดีตฝ่ายชนะจะกวาดต้อนฝ่ายแพ้ไปเป็นเชลย วอลเตอร์ เอฟ เวลลา ได้กล่าวถึงเหตุผลในการกวาดต้อนเชลยศึกว่า

".... การจับข้าศึกไปเป็นเชลยนั้น เป็นจุดมุ่งหมายอันสำคัญยิ่งในการรบของกรุงสยามและอาณาจักรใกล้เคียง การจับเชลยศึกกลับบ้านเมืองไม่เป็นแค่การทอนกำลังฝ่ายข้าศึกในการทำสงครามในอนาคตเท่านั้น แต่ยังเป็นการทดแทนจำนวนพลเมืองที่สูญเสียไปในระหว่างการรบด้วย เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือ เป็นการให้รางวัลแก่แม่ทัพนายกอง เพราะแม่ทัพนายกองเหล่านั้นจะได้รับส่วนแบ่งเชลยศึกเอาไปเป็นทาสด้วย แต่เชลยศึกส่วนมากจะตกเป็นของพระมหากษัตริย์ ...."¹

เชลยศึกพระมหากษัตริย์เป็นแรงงานสำคัญของบ้านเมือง ทางราชการได้ใช้แรงงาน "ช่างเชลย" สร้างพระราชวังและวัดวาอาราม "จึงจะเห็นได้จากการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ได้ใช้แรงงานช่างเชลยชาวเวียงจันทน์ ช่างฝีมือชาวเวียงจันทน์ที่มีชื่อเสียงได้แก่ช่างลงรักปิดทอง"² ช่างลาวบางส่วนก็ได้ไปช่วยซ่อม

---

¹วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, นิจ ทองโสภิตแปล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมนาตร์, 2514), หน้า 49.

²สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว, (กรุงเทพฯมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา), หน้า 149.

พระราชวังที่ลพบุรีและชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนไปตั้งบ้านเรือนที่เมืองราชบุรีได้มาช่วยสร้าง
 วัดนามบุญฤๅติ¹ ซ่างมีมี้ออื่น ๆ ที่มีชื่อเสียงซึ่งเป็นบุตรหลานซ่างเขลยไคแก่ "ซ่างที่
 บ้านขลุ่ย คลองบางไผ่ไค ชนบุรี ซึ่งมีมีมี้อในการทำขลุ่ย ซ่างคิมี่คือรฎฤๅติที่อยู่ชยาลวน
 สืบเชื้อสายมาจากซ่างลาวที่อพยพเข้ามาในสมัยกรุงชนบุรีทั้งสิ้น"²

ในค่านสถานะของผู้เป็นเขลยศึกที่ถูกกวาดต้อนเข้ามา มีตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดินไป
 จนถึงสามัญชน ดังที่เจาอนุเป็นกบฏใน พ.ศ. 2369 ถูกจับและส่งตัวลงมากรุงเทพฯพร้อม
 บุตรหลานและภรรยาบ่อย บุตรหลานผู้หญิงและภรรยาอยู่ถูกส่งไปเป็นชาวสะกิงทั้งสิ้น³
 เขลยเหล่านี้ต่อมาได้อิสภาพและได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ดำเนินชีวิตอยู่เช่นเดียวกับ
 ชาวไทยทั่วไป⁴ อาทิเช่น พันนางเขลยบุรีเจาอนุถูกกวาดต้อนเข้ามากรุงเทพฯพร้อมบิดา
 ต่อมาเป็นภรรยาคนหนึ่งของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ คือ เจาพระยาสุธรรมรามนตรี (บุญศรี)⁵

สมเด็จพระพิณางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนาทรงกล่าวถึงพระญาติของสมเด็จพระศรีนครินทร์
 พระศรีนครินทร์ทรงบรมราชชนนีว่า "ญาติของแม่นางคนเลวว่าครอบครัวมาจากเวียงจันทน์
 แม่บอกว่าอาจเป็นไค"⁶

¹นันทิยา สว่างวุฒิชธรรม, "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการเกณฑ์
 ทหาร" วิทยานิพนธ์ปริฤๅมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525, หน้า 78 หน้า 83 และหน้า 135.

²สงวน รอดบุญ, เรื่องเดิม, หน้า 149.

³เจาพระยาพิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1,
 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 92

⁴วอลเตอร์ เอฟ., เวลา, เรื่องเดิม, หน้า 50

⁵ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, โครงการกฏในคู้, (พระนคร: โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์,
 2514), หน้า 120.

⁶สมเด็จพระพิณางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา, แม่เล่าให้ฟัง, (พระนคร:
 อมรินทร์การพิมพ์, 2525) หน้า 14.

ในคานการตั้งถิ่นฐาน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดที่ดินให้อยู่เป็นกลุ่ม ๆ ใกล้เคียงเมืองหลวง และได้รับพระกรุณาธิคุณเช่นเดียวกับผู้มีวิชาสัททั้งหลาย ด้วยเหตุนี้เอง จึงเกิดมี ชนกลุ่มน้อยเกิดขึ้นในภาคกลางของพระราชอาณาจักรสยามเป็นทย่อม ๆ มีพวก พม่า รามัญ มอญ ญวน มลายู เขมร และลาว¹ ดังเช่นในสมัยกรุงธนบุรีลาวเวียงถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลย ทางราชการกำหนดพื้นที่ให้อยู่ในภาคกลาง เป็นต้นว่า "คำดวง ซึ่งเป็นลาวเวียงต้อนครัวมาแต่แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งอยู่เมืองสระบุรี"²

ครั้นตกมาถึง สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ดำเนินพระราชโบายเช่นเดียวกับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กล่าวคือกวาดต้อน "ลาวทรงคำและลาวพวนส่งลงมา ณ กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ส่งลาวทรงคำออกไปตั้งอยู่เมืองเพชรบุรี ลาวพวนให้ตั้งอยู่ ณ กรุงเทพฯ"³ เหตุนี้เอง ชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรจึงมีอยู่เป็นจำนวนมากและกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป

หมู่บ้านบางหมู่บ้านเกิดจากการอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งของชาวลาวในสมัยรัชกาลที่ 2 เช่น

¹วอลเตอร์ เจฟ เวลลา, เรื่องเดิม, หน้า 49-50.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 26.

³หอสมุดแห่งชาติ, ประชุมพงศาวดาร เล่ม 4, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 344.

.... หมู่บ้านหนองไผ่และบ้านคนโพธิ์ ซึ่งทั้งสองหมู่บ้านนี้ขึ้นอยู่กับตำบลตาเซียง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน แต่ในอดีตหมู่บ้านนี้ได้เกิดขึ้นจากการอพยพของชาวบ้านที่มาจากเวียงจันทน์ โดยได้อพยพกันมาในสมัย ร.2 ในแผนกดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ....¹

สุนทรภู่ได้เคยกล่าวถึงชาวลาวไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้า ในคราวไปหาสายแหว่งที่อยุธยาว่า

.... ถึงบ้านลาวเห็นแต่ลาวพวกชาวบ้าน ล้วนหุ่นยานอย่างบ่วงเหมือนทองหวาย
ไม่เหมือนลาวชาวกรุงที่นุ่งลาย ล้วนกรี้ครายหีบหยงทรงสำออง²

หลักฐานที่แสดงว่าชาวลาวถูกกวาดต้อนมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในภาคกลาง ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนกำเนิดพลายงาม กล่าวถึงนางทองประศรีมารดาขุนแผนตั้งบ้านเรือนอยู่กาจุนบุรี มีบ่าวไพร่เป็นชาวลาวว่า

"พอบายเบียงเสียงละว้าพวกชาบ่าว ทั้งมอญลาวเล็กน้าเข้ามาสิ้น"³

---

¹ สุวิทย์ ไททยานนท์, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2475" วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522, หน้า 21.

² สมเด็จพระเอกาทรงราชานุภาพ, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, (พระนคร : แพร่พิทยา, 2520), หน้า 179.

³ กรมศิลปากร, เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509), หน้า 483.

ชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาได้นำการละเล่นพื้นบ้านของตนเข้ามาตั้งที่ปรากฏ
อยู่ในการทำขวัญพลายงามว่า

"ให้สาวสาวลาวเวียงที่เสียงดี มาทำขอป้อฮั่นทำขวัญนาย"¹

การกวาดต้อนครัวลาวเข้ามาตั้งบ้านเรือนในราชอาณาจักรสยามยังคงดำเนินต่อไปอีก ดังเช่นใน พ.ศ. 2369 เจ้านุวงศ์แห่งเวียงจันทน์เป็นกบฏ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นแม่ทัพหลวงยกไปปราบปรามจนราบคาบ ได้กวาดต้อนครัวลาวมาเป็นเชลย และโปรดเกล้าฯให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เนินขาม อำเภอด่านช้าง จังหวัดชัยนาท² และมีโปรดเกล้าฯให้ไปอยู่ในภาคตะวันออกก็มีเช่น "ให้ราชวงศ์พวกที่สมัครยกไปอยู่อ่างศิลาแดนตะวันออก แขวงเมืองชลบุรี"³ นอกจากนี้ก็ยังโปรดเกล้าฯให้ไปอยู่ที่เมืองอื่น ๆ อีก เช่น "ครัวเมืองเวียงจันทน์ครั้งนั้น โปรดเกล้าฯให้ไปอยู่เมืองลพบุรีบาง เมืองสระบุรีบาง เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครไชยศรีบาง พวกเมืองนครพนมพระอินทอสา⁴ขึ้นไป กลี้ยกล่อมเอามาไว้เมืองพนัสนิคมกับควยลาวอาสา

¹ กรมศิลปากร, เรื่องเกิม, หน้า 483.

² ประสม จีระกาล "หมอนขวานบานเนินงาม" ไทยรัฐ 8 กันยายน 2529, หน้า 6.

³ หอสมุดแห่งชาติ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2507), หน้า 189.

⁴ ลาวอาสาคือลาวที่อยู่ภาคเมืองนครพนมพาสสมัครพรรคพวกประมาณ 2,000 เศษ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารใน พ.ศ. 2352 โปรดเกล้าฯให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ คลองมหาหงษ์... (เฉลิม สุขเกษม, สมุทรปราการ, พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนักศึกษาแห่งประเทศไทย, 2515, หน้า 23-24)

ซึ่งไปตั้งอยู่ก่อน¹

นาง เสดยบางคน เช่น เจ้าชลิบทูตรี เจ้าอนุแต่งงานกับเจ้าเพ็งซึ่งเป็นบุตรเจ้าอนุ
หลานเจ้าอนุ แต่มีกรรมคิดขบถกบฏโคกหล่อหลีกเข้ามาอยู่ยังพระนคร บุตรหลานเจ้าเพ็ง
และเจ้าชลิบทูตรียังมีเหลืออยู่หลายคนที่พนมสาร์คามจังหวัดตะขิงเทรา²

การ ออกเก็บข้อมูลภาคสนามในอำเภอพนมสาร์คามและอำเภอสนามชัยเขตซึ่งใน
อดีตเป็นเมือง ไคพบวาลาวพวนและลาวเวียงในพื้นที่ดังกล่าว ตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างเป็น
กลุ่มเป็นก้อน ชนกลุ่มน้อยเหล่านี้อพยพเข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่ดังกล่าวมานานนับร้อยปี และได้
สร้างวัดขึ้นเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจในหมู่บ้านของตนไม่ปะปนกับชาวไทยที่ตั้งบ้านเรือน
อยู่ก่อนแล้ว ข้อมูลจากชนกลุ่มน้อยหรือคนอพยพกลุ่มนี้ทำให้ทราบว่าปู่ยาคานายของ เขาถูก
กวาดต้อนมาจากลาวหลายวาระด้วยกัน

การอพยพของชาวลาวพวนในสมัยกรุงธนบุรี

ชาวลาวที่เข้ามาตั้งรกรากในเมืองพนมสาร์คามเป็นกลุ่มแรกได้แก่ชาวลาวพวนซึ่งถูก
กวาดต้อนเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จพระนารายณ์ทรง
บันทึกเรื่องราวของชาวลาวพวนกลุ่มนี้ไว้ว่า

---

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 100.

²ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, เรื่องเดิม, หน้า 120.

".... พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เสด็จเป็นจอมพลขึ้นไปครั้งนั้นได้เมืองเวียงจันทน์ และหัวเมืองขึ้นมาเป็นของไทย พระเจ้าเวียงจันทน์บุญสารหนีไปได้แต่ตัว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเชิญพระแก้วมรกต พระบาง และกวาดต้อนผู้คนชาวเมืองเวียงจันทน์มาเป็นอันมาก ให้พวกชาวเวียงจันทน์มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามหัวเมืองชั้นในที่ถูกพม่ากวาดต้อนเอาราวจรไปเสียจนวางอยู่คือ เมืองลพบุรี เมืองสระบุรี เมืองนครนายก และเมืองฉะเชิงเทรา¹ เป็นต้น..."²

ขอความที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้ตรงกับเอกสารในท้องถิ่นที่มีผู้บันทึกไว้ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ว่า

¹พื้นที่เมืองฉะเชิงเทราบริเวณที่ชาวลาวตั้งบ้านเรือนอยู่ได้แก่พื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองพนมสารคาม ชาวลาวกลุ่มนี้เรียกตนเองว่าลาวพวน

²สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานสมเด็จพระเจ้าเสือ 6, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 245.

... เมื่อปี พ.ศ. 2321 ชาวเวียงจันทน์หลายหมู่บ้านได้อพยพตามพระยา
มหาศักรียศเข้ามาอยู่ในดินแดนในเทือกเขาทางตอนตะวันออกของประเทศไทย
โดยขนานนามว่าเมืองพนม¹ แล้วไดพากันตั้งหมู่บ้านขึ้นหลายหมู่บ้านด้วยกัน
มีชื่อว่าบ้านลาดของ บ้านคาเหล็ก² บ้านแวน เชียงโต บ้านบาน
บ้านเมืองกาย³ บ้านห่ม บ้านหอ บ้านโสม (คุมเจ้าหลวงคือที่อยู่ของ
เจ้านายชั้นสูง) บ้านเมืองกลาง บ้านจอมศรี ฯลฯ ...⁴

¹ในสมัยรัชกาลที่ 3 เรียกพื้นที่ ๆ ลาวอพยพตั้งบ้านเรือนอยู่ว่า บ้านหาทราน
(หาสวนหรือหาทราน) และโปรดเกล้าให้ยกบ้านหาทรานขึ้นเป็นเมืองพนมสารคามใน
สมัยรัชกาลที่ 4 เพราะฉะนั้นการตั้งเมืองพนมในระยะของเวลาที่กล่าวถึงนี้จึงคลาด
เคลื่อน แต่บ้านพนมสารคามมีอยู่ก่อนแล้ว

²ชาวบ้านคาเหล็กมีอาชีพเป็นช่างตีเหล็กมาแต่เดิม เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ใน
แขวงเมืองฉะเชิงเทราก็ยังคงเป็นช่างเหล็ก นำเหล็กมาตีเป็นมีด เคียว และตะปู...
(พระอริการพร ปราโส อายุ 72 ปี เจ้าอาวาสวัดคาเหล็กองค์ที่ 5 หมู่ที่ 3
ตำบลพนม อำเภอนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 20 มี.ย. 2527)

³ปลัดอ้อนตาเป็นหัวหน้าคนอพยพบ้านเมืองกาย ซึ่งขานำคนอพยพมาจาก
เวียงจันทน์ ... (สัมภาษณ์นายเส็ง พุทธสงฆ์ อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 87 หมู่ 1
ต.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา, 20 มิถุนายน 2527)

⁴อ่านวย มีวันดี, ประวัติของวัดมหาเจดีย์, (ฉะเชิงเทรา : เกษมรติการพิมพ์),
ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์, หน้า 7.

หัวหน้าคนอพยพในครั้งนี้อีก ท้าวตัน ท้าวตันมีบุตรชื่อ ท้าวแสน บุตรหลาน
 ท้าวตันยังตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณวัดเชียงโตจนกระทั่งทุกวันนี้¹ สิ่งของที่นำมาถวายได้แก่
 เงินเสียน เงินฮาง² และดาบคร่ำเงิน

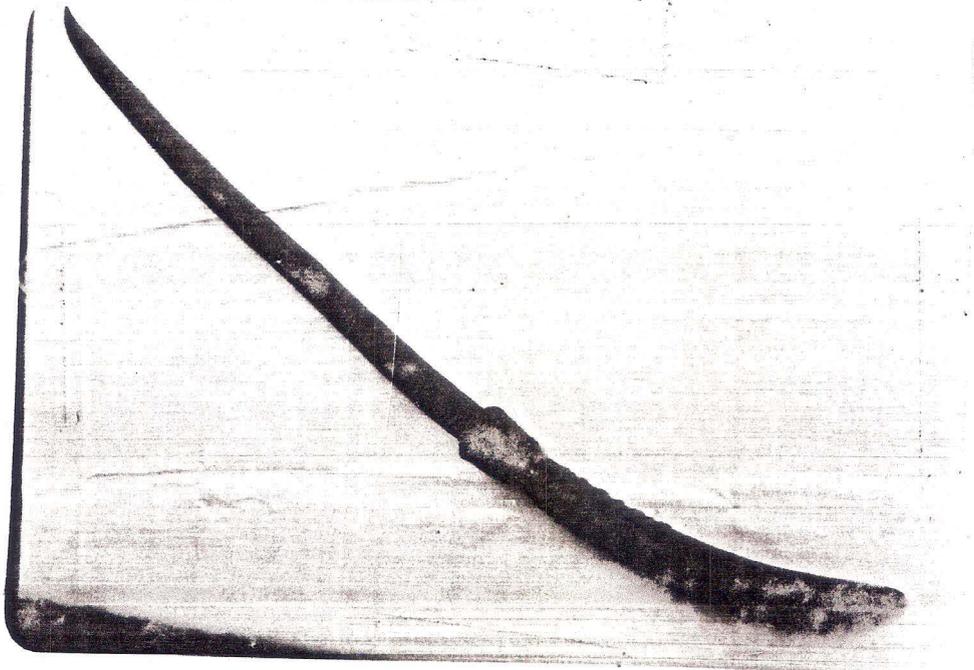

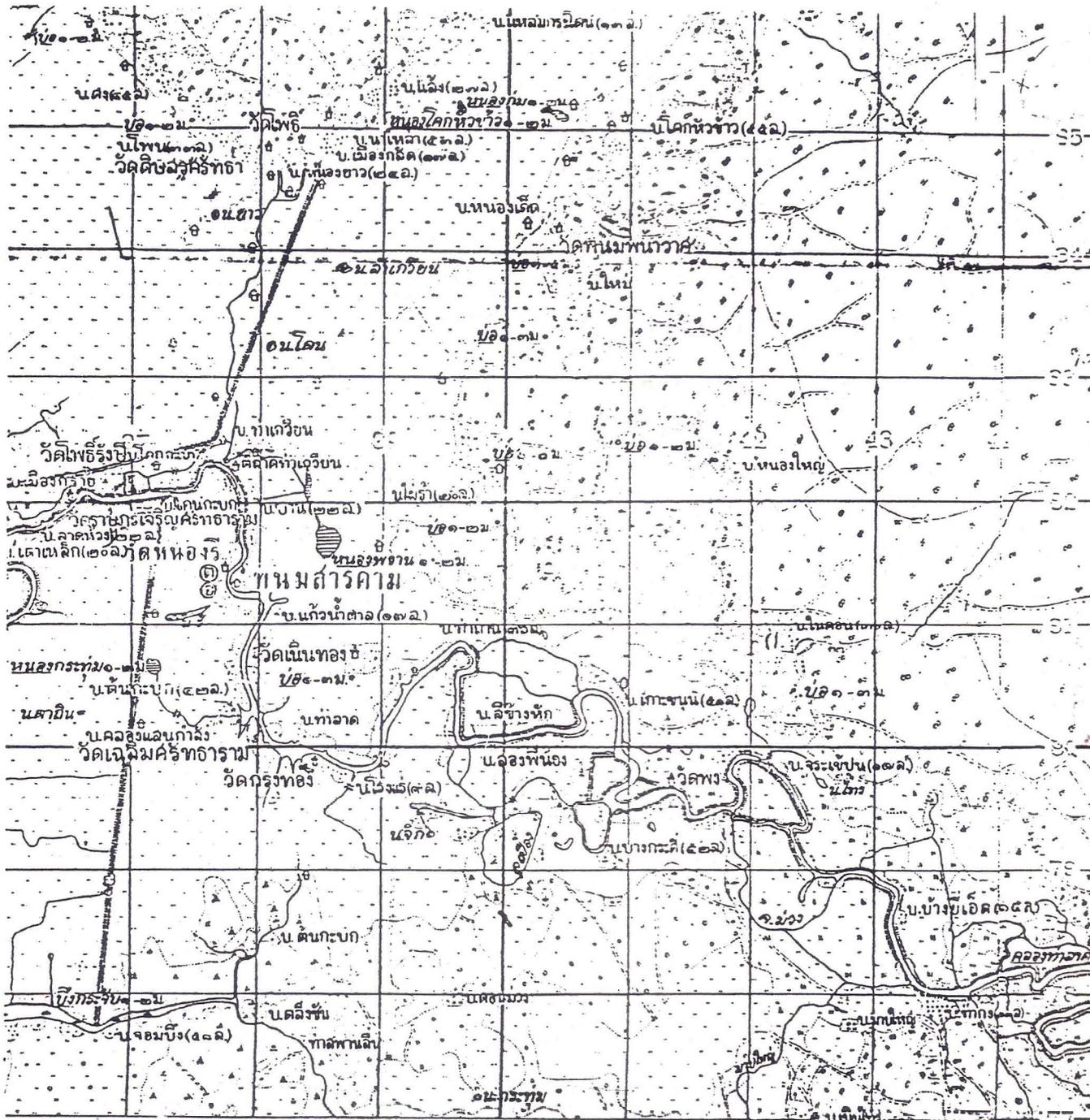
¹สัมภาษณ์ นางสาวพิน ทองสุ่น อายุ 45 ปี (หลานท้าวตัน) และญาติ
 บ้านเลขที่ 1 หมู่ 3 ตำบลพนมสารคาม อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 20 มิถุนายน
 2527 และ 15 เมษายน 2529

²เงินเสียน มีลักษณะตรงกับเงินลาด คือเงินตราโบราณ ทำด้วยทองแดง รูป
 คล้ายเรือขุด ยาวประมาณ 2 นิ้ว ส่วนเงินฮางหรือเงินราง เป็นเงินที่มีเนื้อเงินบริสุทธิ์
 98% ขึ้นไป มีรูปลักษณะเหมือนรางหญ้าหรือรางข้าวหมู มีตราประทับเป็นอักษรจีนหรือ
 ล้วน มีน้ำหนัก 6 ตำลึงกับ 6 สลึง เงินฮางมี 3 ชนิดคือ เงินฮางธรรมดา เงินฮาง
 รั้งไก และเงินฮางหัวโป ... (กองษาปณ์ กรมธนารักษ์ และ สมเด็จพระมหารัชมงคล
 พจนานุกรมภาคกลาง - ภาคอีสาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515),
 หน้า 105.)

ภาพที่ 1. หินขวานและหินขลุ่ย.

แผนที่ 6 แสดงแหล่งน้ำชลประทาน อำเภอพนมดงรัก

คนอพยพบางกลุ่มได้แยกย้ายไปตั้งบ้านเรือนถึงบ้านท่าถ่าน บ้านหนองเค็ด และบ้านโคกหัวขาว เมื่อตั้งบ้านเรือนได้เป็นหลักแหล่งแล้วก็ถากถางพื้นที่ซึ่งเป็นป่าใหญ่มีช้างป่าอาศัยอยู่ แล้วก็ปลูกห่มปลูกข้าวปลูกเตาปลูกแดง ปลูกป่าไม้กระจัดกระจายทั่วไป เพื่อนำไม้ไผ่มาใช้สร้างบ้านเรือนและทำเครื่องมือเครื่องใช้ในกิจการดำรงชีวิตประจำวัน ปลูกฝายนำมาใช้เป็นค้ายทอดผาควยเสาก็เพื่อใช้ในครัวเรือน ย่อมสืผาควยรากไม้ หมากเกลือและคนครวมซึ่งมีอยู่ในหมู่บ้านและนำเงินแท่งและทองแท่งมาแลกข้าวปลาอาหาร¹

คนอพยพในครั้งนั้น ได้นำพระพุทธรูปและสิ่งของมีค่ามาเป็นอันมากอาทิเช่น

"... พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปทองคำสัมฤทธิ์ พระพุทธรูปแก้ว พระบรมสารีริกธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพชรนิลจินดาต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ฯลฯ เมื่อได้นำสิ่งของอันมีค่านั้นติดตัวมา ครั้นจะเก็บรักษาเอาไว้กับบ้านเรือนของคนที่เกรงว่าจะมีภัยถึงตัว จึงได้พากันสร้างพระเจดีย์ใหญ่ขึ้นหนึ่งองค์ แล้วได้นำสิ่งของอันมีค่านั้นบรรจุเอาไว้ในเจดีย์องค์ดังกล่าวที่คอนเจดีย์แห่งนี้ ..."²

¹ สัมภาษณ์ นายแดง คำคุณ อายุ 77 ปี บ้านเลขที่ 2 หมู่ 2 ต.ท่าถ่าน

อ.พนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 24 ปี.ย. 2527

นางพุก โกลสินทร์ อายุ 70 ปี 41 หมู่ 2 ต.พนมสารคาม อ.พนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 23 พ.ค. 2527

นางวีร พุทธศาสตร์ อายุ 82 ปี 56 หมู่ 2 ต.พนมสารคาม อ.พนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 23 พ.ค. 2527

นายรอก เหล็กเพชร อายุ 80 ปี 16 หมู่ 3 ต.พนมสารคาม อ.พนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 16 มี.ค. 2527

และชาวบ้านโคกหัวขาว อ.พนมสารคาม

² อำนวย มีวันดี, เรื่องเดิม, หน้า 7.

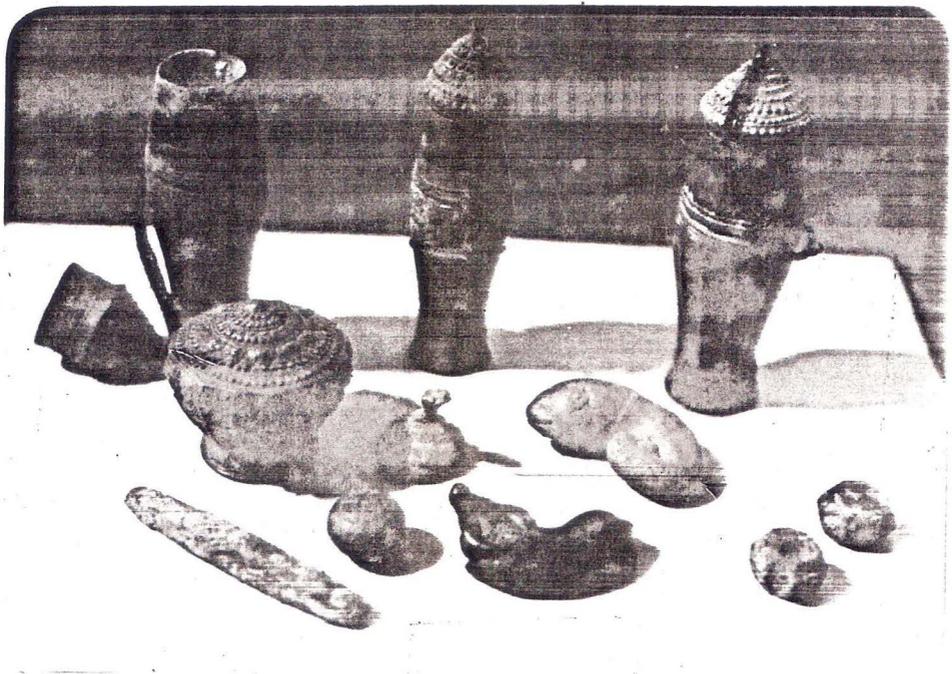
พระเจดีย์องค์นี้ตั้งกล่าวนี้อยู่ในวัดมหาเจดีย์¹ มีพระเจดีย์เล็กอยู่ด้านหน้าและ
 ด้านหลังคานและองค์ เมื่อวันที่ 8 เมษายน 2500 ได้เปิดกรุเจดีย์เล็กด้านตะวันออก
 ได้พระพุทธรูปสัมฤทธิ์องค์หนึ่ง และพระวานไม้จำปาศักดิ์จำนวนมากและสิ่งของมีค่าอื่น ๆ
 อีก พระพุทธรูปไม้โคกแจกจ่ายให้แก่บูรณะวัดไปหมดสิ้น²

ชาวลาวเหล่านี้ได้สร้างวัดขึ้นเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจตามศรัทธาใน
 พุทธศาสนาและตามความเชื่อดั้งเดิมของตน วัดเหล่านี้ได้แก่ วัดเตาเหล็ก วัดเมืองกลาง
 วัดเมืองกาย วัดจอมศรี วัดลาจรวง วัดเชียงไตและวัดมหาเจดีย์

¹ อำนวย มีวันดี, เรือมเดิม, หน้า 7

² คูประวัติวัดมหาเจดีย์ในภาคผนวก

³ พระอุโบสถหลังแรกได้แก่พระอุโบสถวัดเตาเหล็ก ... (พระอธิการพร
 ปภาโส..... คางแล้ว)

ภาพที่ 3 ห้าพันสารพรรณิในหัดานี.

ภาพที่ 4 พระเจดีย์ใหญ่ วัดมหาเจดีย์.

สาเหตุของการอพยพในสมัยรัชกาลที่ 3

การอพยพเข้ามาอยู่ในเขตอำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขตในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผลของการศึกหรือการกบฏของเจ้านุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ สาเหตุของการกบฏเกิดจากการไต่อำนาจเพิ่มของเจ้านุจากเวียงจันทน์ไปถึงจำปาศักดิ์¹ ทั้งนี้เป็นเพราะใน พ.ศ. 2362 สาเกียดหรือสาเขียด² (โง้ง) ตั้งตนเป็นผู้วิเศษ ณ เมืองสาละวัน อัดปือ และตี้ไค้จำปาศักดิ์

¹ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พงศาวดารรัชกาลที่ 2 เล่ม 2, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 65-67.

² สาเกียด (โง้ง) มารดาเป็นชาวเวียงจันทน์หนีการกวาดต้อนมาอยู่จำปาศักดิ์ สาเกียดบวชเป็นสมณะและเป็นพี่เลี้ยงของเด็กกำพร้าของพวกเขา ในชั้นต้นมีจริยาวัตรสมควรแก่การเลื่อมใสศรัทธา ภายหลังคงจะสำคัญผิดจึงหลอกลวงชาวบ้านว่าตนเป็นท้าวสูง (ท้าวเจือง) กลับมาเกิดเป็นขรรมิกราช เพื่อปราบยุคนี่และในที่สุดลาเพศสมณะ

เฮากี้	สรพยาเห็น	แต่หลังเคยสร้าง
เฮากี้	มาอยู่นี้	สามชาติคี่หลี่
เฮาทาก	เป็นราชา	แมนเจืองหาญเจ้า
ฝูงหมู	ไทยชาวข่า	ยี่นคี่ชมชื่น
บัดนี้แหงเจ้า	เฮาเกิดแล้ว	คำฮอนบมี

ฮันว่า	เจ้าเกิดโง้ง	ทะรงเพศเป็นสมณ ตั้งนั้น
ก๊	ลาครองวัด	จากองค์ศีลแก้ว
	เหตุว่าโลกพัน	เมืองคำแสนสิ่ง

(... ชวิซ์ ภูโถก, เอกสารพื้นเวียง, หน้า 16, 18 สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เอกสารโรเนียว)

ในปีนั้นเอง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองนครราชสีมา¹ และเจ้านุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ปราบปรามสาเกียด(โง่ง) เจาราชบุตร (โย) บุตรชาย เจาอนุปราบสาเกียดไค และส่งตัวลงมากรุงเทพฯ เจาอนุจึงทูลขอให้เจาราชบุตร เป็น เจ้าเมืองจำปาศักดิ์แทนเจ้าเมืองเดิมที่อ่อนแอ ก็ทรงพระกรุณาตามที่เจาอนุทูลขอ² ซึ่ง ส่งผลให้เจาอนุและเจาราชบุตร (โย) มีอำนาจมากขึ้น เพราะสามารถที่จะบังคับบัญชา บ้านเมืองทางชายพระราชอาณาเขตตั้งแต่คานเหนือลงมาตลอดคานตะวันออกจนจรดแดน กับพูซาและถวน เจาอนุเองก็หนีไปพึ่งพิงถวน³ การไถ่อำนาจของเจาอนุและเจาราชบุตร (โย) ทำให้อำนาจของเจ้าเมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นตัวแทนของกรุงเทพฯ ลดลงมาก เอกสารพื้นเวียง⁵ กล่าวถึงสาเหตุการกบฏของสาเกียด(โง่ง) ว่าเกิดขึ้นเพราะ

¹เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองหน้าด่านสำหรับป้องกันศัตรูคานตะวันออก (ดู ก๊อกลุด ยืนยงอนันต์, การพัฒนาการคมนาคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า- เจาอยู่หัว, หน้า 28.

²สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 65-67

³ถนอม อานามวัฒน์, "บทบาททางการทหารและการเมืองของไทยที่มีต่อ เวียงจันทน์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น" วารสารประวัติศาสตร์ พฤษภาคม- สิงหาคม 2527, หน้า 62-95.

⁴อุราลักษณ์ สติรบุตร, "มณฑลอีสานและความสำคัญในอดีต", วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 34.

⁵เอกสารพื้นเวียงเป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่ชาวบ้านเป็นผู้บันทึกเหตุการณ์ ทางภาคอีสานตลอดจนถึงลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ พ.ศ. 2460-2470 โดยกล่าวถึงกรณีสมณ สาเกียด(โง่ง)ยึดจำปาศักดิ์ กรณีเจาอนุวงศ์เวียงจันทน์และสงครามระหว่างไทย-ถวน เป็นเอกสารที่มีสาระสำคัญทางคานประวัติศาสตร์ซึ่งชาวบ้านเป็นผู้บันทึก เอกสารพื้นเวียง เป็นเอกสารที่แพร่หลายทั่วไปในภาคอีสาน จึงถูกคัดลอกและนำไปอ่านในที่ประชุมชน เช่น งานเคื่อนฮี(งานศพ)...ชวัช มุณโณทก, เรื่องเดิม, หน้า 17-18

พระยาพรหมภักดียกกระบี่ เมืองโคราชอยากเป็นใหญ่เหนือหัวเมืองอีสานและบริเวณเมือง
จำปาศักดิ์ จึงทำอุบายให้สาเกียดอวักฤทธิกรขึ้น เพื่อคนจะโคตรองจำปาศักดิ์และทำ
ความดีความชอบโดยกวาดต้อนพวกขามาวววย ดังที่เอกสารพื้นเวียงบ้นทีกไว้ว่า

แต่นั้น	คำฆ่าเห่า	เรื่อง ฮอดพระยาพรหม
มันก็	ทำสหายคอม ²	ฮ่า เอียนมนต์แก้ว
แล้วจึง	อาตติให้	ปอง จุกไว้เมืองบาศักดิ์
ให้มัน	อนะตบ ⁴ เสีย	มุนววยเพมาง ⁶
เฮาจึง	เอาสี่บสร้าง	แทนที่ปุนปอง ฮักเออย
	เงินค่าจัก	เกิดมามีไร
เฮาจึง	ไปตีฆ่า	เมื่อถววยทูนหมอม ร้ายพุน ⁸

เจ้าอนุชั้คเคื่องที่พระยาพรหมากอให้ เกิดความวุ่นววย จึงนำตัวพระยาพรหมา
และสาเกียด (โงง) มาพอง รองยังกรุงเทพา แต่พระยาพรหมภักดีได้รับอภัยโทษเนื่อง
จากเคยทำความชอบไว้มาก ความขัดแย้งระหว่างพระยาพรหมภักดีซึ่งต่อมาได้เป็น
เจ้าเมืองนครราชสีมา กับเจ้าอนุมีมากขึ้นอีก เมื่อเจ้าเมืองนครราชสีมาทูลขอสักเเลก
หัวเมืองภาคอีสานต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอันจะเป็นการ ปอง กันมิให้
เเลกทางฝั่งขวาอพยพกลับคืนไปฝั่งซ้าย ซึ่ง กอให้ เกิดความเคือครอนแกเเลกหัวเมือง
ภาคอีสานเป็นอันมาก จึงพากันหนีไปพึ่งเจ้าอนุ⁹

อธิบายศัพท์ 1. คำฆ่า - ชาวเลาเสีย, 2. คอม - อยู่ถววย, 3. จุก - เพา
4. อนะตบ - ไม่มีตัว, 5. มุนววย - วุ่นววย, 6. เพมาง - พังทะเล
7. ทูนหมอม - กษัตริย์ไทย

⁸ ธีวัช บุนไทดก, เรื่องเดิม, หน้า 20
⁹ อูร์ราลักษณ์ สิริบุศตร, เรื่องเดิม, หน้า 34.

การลักเล่ห์เหลี่ยมของเมืองอีสานสมัยนั้นก็น่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งของการกบฏในกรณี
เจ้าอนุวงศ์ได้ ตามที่เอกสารพื้นเวียงอ้างไว้คือ ความลำบากในการเดินทางเพื่อการ
การศึก ซึ่งก่อให้เกิดความอึดอยาก เจ็บป่วย และกลัวที่จะต้องทำสงคราม จึง
หันไปพึ่งเจ้าอนุวงศ์ ส่วนเจ้าเมืองก็ยังไม่สู้จะพอใจที่จะให้ผู้คนของตนอยู่ในสภาพเช่นนั้น
ฉะนั้นกบฏเจ้าอนุวงศ์จึงมีหัวเมืองลาวตะวันออกหลายเมืองที่หันไปหาข้างเจ้าอนุวงศ์

ความบาดหมางอีกประการหนึ่งคือ เจ้าเมืองนครราชสีมาขอเดินทางผ่านเมือง
จำปาศักดิ์ไปปราบพวกราช¹ เพื่อจะกวาดต้อนมาเป็นข้าใช้สอย แต่เจ้าเมืองจำปาศักดิ์
ขัดข้อง เนื่องจากเป็นเขตของเมืองจำปาศักดิ์ เจ้าเมืองจำปาศักดิ์จึงแจ้งไปยังเจ้า
อนุวงศ์²

การลักเล่ห์ การปราบปรามราช¹ ล้วนเป็นความขัดแย้งระหว่างเจ้าอนุวงศ์
และเจ้าเมืองนครราชสีมา ประกอบกับการได้อำนาจของเจ้าอนุวงศ์และเจ้าราชบุตร
(โย) จึงเป็นเหตุผลเพียงพอที่จะให้เจ้าอนุวงศ์กบฏได้

เอกสารไทยกล่าวถึงสาเหตุการกบฏของเจ้าอนุวงศ์ว่า มีความบาดหมางระหว่าง
เจ้าอนุกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ ในพ.ศ. 2368 เจ้าอนุวงศ์
มาช่วยงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อเสร็จการพระบรมศพ
เจ้าอนุได้ขอลูกชาวลาที่ถูกกวาดต้อนมาแต่สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และขอลูก
ละครโน้ไปเวียงจันทน์ถึงความปรากฏว่า

---

¹ข้าเป็นชนพื้นเมืองหลายเผ่าที่อยู่ในภาคอีสานและลาว เช่น ชาวอะ ชาวกูย
ชาวขม ชาวกระแคว ชาวซัด ฯลฯ ชนเผ่านี้ต้องส่งส่วยข้าวและสิ่งของแก่กษัตริย์และ
เจ้าเมืองหลวงพระบาง ... อูราลักษณ์ สิริบุตร, เรื่องเดิม, หน้า 2 และหน้า 4

²ชวัช บุญโคตร, วรรณกรรมอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธีระพัฒนา,
2522), หน้า 305-308.

".... ครั้นจวนถูกฟันจะกลับขึ้นไป จึงทูลขอพวกละครผู้หญิงข้างในกับคำควง
ซึ่งเป็นลาวเวียง ตอนครั้นวายศแผนคืนเจ้ากรุงธนบุรี ตั้งอยู่เมืองสระบุรี
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่โปรดพระราชทานให้ ใดแต่ขอรองคนของ
เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์คนหนึ่ง เจ้าคุณวังหลวงจัดให้ อนุถักกรวยถวายบังคม
ลากลับขึ้นไปเวียงจันทน์ มีความโหม่นนี้ช่วยไม่ได้สมความปรารถนา ...."¹

การไม่พระราชทานละครในให้นี้จะเป็นสาเหตุอันสำคัญประการหนึ่งของการ
กบฏ คิงตี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ให้ความเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า

".... เรื่องละเมิ่งละครนั้นจะถือว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยได้ในสมัยนั้น คงถือว่าเป็น
เป็นเรื่องใหญ่ทีเดียว เพราะประเทศต่าง ๆ แคว้นนี้ถือว่าโขนละครและหนังนั้น
เป็นสมบัติที่ส่งเสริมเกียรติยศของบ้านเมือง และโขนละครและหนังใหญ่เมือง
ไทยนั้นถือกันว่าประเสริฐสุด ทุกประเทศก็อยากได้ไปไว้เป็นของตนหรือเป็น
แบบฉบับ ...."²

ทางคนไทยกล่าวถึงสาเหตุประการสุดท้ายที่ทำให้เจ้าอนุออกการกบฏ คือไทย
ไม่ลงรอยกับอังกฤษ อย่างไรก็ดีพิจารณาจากเอกสารหลักฐานของ เอกสารพื้นเวียงและ
เอกสารไทยทั้ง 2 ฝ่ายประกอบกัน ก็เป็นเหตุผลเพียงพอที่เจ้าอนุจะกบฏได้

---

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 26.

²ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, เรื่องเดิม, หน้า 78-79.

³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 39.

การสงครามระหว่างไทยกับลาวครั้งที่ 1

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรสถาน-
มงคลยกทัพใหญ่ไปปราบเจ้าอนุ โดยยกทัพขึ้นทางตงพระยาไฟ พระยาราชสุภาวดีคุม
กองทัพขึ้นทางช่องเรือแตกด่านปราจีนบุรี ไปสมทบกับกองทัพกรมพระราชวังบวรฯ กองทัพ
ไทยชนะกองทัพลาวที่เวียงคุก ยโสธร หนองบัวลำภู หุ้่งสมปอย ค่ายเขาसानและยึด
เวียงจันทน์ได้ใน พ.ศ. 2370 กองทัพไทยได้รื้อกำแพงและเผาทำลายเมืองเวียงจันทน์
ส่วนเจ้าอนุหนีไปพึ่งถุนที่เมืองคาน้ำ(แกฮาน)¹

กรมพระราชวังบวรฯมีพระประสงค์จะกวาดต้อนชาวลาวมาเป็นเชลย จึงมี
จดหมายรับสั่งมาถึงกรมหลวงสุรินทรรักษ์ กรมหมื่นรักษารมเรศให้กราบบังคมทูลพระกรุณา
ให้ทรงทราบวา "จะกวาดครอบครัวทูนเกล้าทูนกระหม่อมถวายให้ได้กรรจ 10,000
ทั้งครอบครัวเป็นทูน 50,000 ขอแตกกองทัพพระราชกรงไว้สัก 1,000 หรือ 500 นายอยู่
ควยสัก 2 นาย"²

เมื่อปราบกบฏเรียบร้อยแล้ว กรมพระราชวังบวรฯก็ยกทัพกลับกรุงเทพาและ
ให้พระยาราชสุภาวดีกวาดต้อนชาวลาวส่งมายังกรุงเทพา พระยาราชสุภาวดีจัดการ
เรื่องเมืองเวียงจันทน์เรียบร้อยแล้ว ก็ยกทัพกลับกรุงเทพา ใน พ.ศ. 2371 และได้
เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดี แต่ไม่ต้องพระราชมประสงค์ของรัชกาลที่ 3 ที่ไม่ได้
ทำลายเวียงจันทน์จนราบคาบ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีกลับไปทำลายอีก
ครั้งหนึ่งในปีเดียวกันนั้นเอง³

¹ดนอม อานามวัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 62-95.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 66.

³ดนอม อานามวัฒน์, เรื่องเดิม, หน้า 62-95.

สงครามระหว่างไทยกับลาวครั้งที่ 2

เจ้าอนุกลับจากญวนมาอยู่เวียงจันทน์ตามเดิม กองทัพของเจ้าพระยาราชสุภาวดี ยกเข้าตีเจ้าอนุที่เวียงจันทน์ ยโสธร บกหวาน เจ้าอนุพาครอบครัวหนีออกจากเวียงจันทน์ ไปทางเมืองพนม เจ้าน้อยเมืองพนมแจ้งที่อยู่ของเจ้าอนุให้พระยาราชสุภาวดี ๆ จึงจับ เจ้าอนุและครอบครัวได้ และส่งตัวมายังกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2372¹

ชัยชนะครั้งนี้ไทยได้กวาดครอบครัวลาวมายังกรุงเทพฯ และส่งมาไว้ระแวงเชียงเทรา อันเป็นพระบรมราชโอรสโยชบายให้คนอพยพ เชื้อชาติเดียวกันไถมาอยู่ร่วมกัน เพื่อความสะดวกในการควบคุมดูแล² ดังความปรากฏว่า

".... คราวที่ว่ามีราวพวกเมืองเคี้ยวกันไค จักแจ้งให้ตั้งอยู่ บานเมือง ไคยก็ ไทไปอยู่ตามพวกพอง....."³

เมื่อเป็นเช่นชาวลาวพนมและลาวเวียงบางส่วนที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงถูกกำหนดพื้นที่ให้อยู่ในเขตเมืองระแวงเชียงเทรา อันเป็นพื้นที่ชาวลาวอพยพในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ไคตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้วตามเอกสารหลักฐานของทางราชการ ปรากฏว่ามีกรอพยพเข้ามาอยู่ในเขตเมืองระแวงเชียงเทราหลังสงคราม เจ้าอนุเพียงครั้งเดียว คือการอพยพใน พ.ศ. 2372 (จ.ศ. 1191)

---

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 91.

²นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, เรื่องเดิม, หน้า 45.

³กษ., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1191 เลขที่ 4 สารตราเจ้าพระยาจักรี ถึงพระยาไชยวิชิต.

1. การอพยพใน พ.ศ. 2372 (จ.ศ. 1191)

คนอพยพกลุ่มนี้ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองนครพนม สาเหตุการกวาดต้อนครัวเมืองนครพนมมาไว้ฉะเชิงเทรา น่าจะเป็นเพราะอุปราชเมืองเวียงจันทน์ยึดเมืองละคร (นครพนม) ได้ ต่อมามีเจ้าอนุวงศ์ที่โคเมืองโคราช จึงแต่งตั้งเจ้าเมืองละครมาเป็นเจ้าเมืองโคราช ทางกรุงเทพฯส่งพระยาบพิพัทวิ¹ ไปปราบกบฏ และตีโคเมืองนครพนม² เจ้าอนุวงศ์หนีไปพึ่งตัวอยู่ที่เมืองลำน่าน (แก้อาน) โดยชวนเจ้าเมืองมหาชัยกับเจ้าเมืองนครพนมไปคอย กองทัพไทยตามไปทันจับเจ้าเมืองนครพนมได้ จึงกวาดต้อนครัวเมืองนครพนมมาไว้ในแขวงเมืองฉะเชิงเทราเป็นจำนวนมาก³ ซึ่งอาจจะเป็นการป้องกันมิให้เจ้าเมืองนครพนมหันไปร่วมมือกับเจ้าอนุวงศ์อีกก็เป็นได้

คนอพยพจากนครพนมเดินทางผ่านสระบุรีและอยุธยาลงมายังกรุงเทพฯ ทางกรมไต่อาณวยความสะดวกในการเดินทางโดยให้พิจารณาว่า "ถ้าเห็นว่าทางแม่น้ำโคลนเดินยากควรจะไปมีโคก็ให้จัดแจง เรือขึ้นทุกครัวลงไปลงกรุงเทพฯ ให้สิ้น"⁴ เพื่อจะส่งต่อไปยังฉะเชิงเทรากังความปรากฏว่า

¹พระยาราชสุภาวดี

²ทวีชัย มูลโนทก, เรื่องเดิม, หน้า 291.

³เดิม พิกาศยพจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน, โรงพิมพ์สมาคมสังคมนสงเคราะห์, 2513), หน้า 304.

⁴กทช., จดหมายเหตุ ร.3. จ.ศ. 1191 เลขที่ 4 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยวิชิต เรื่องส่งครัวลาวมาไว้เมืองต่าง ๆ แลกรุงเทพฯ.

".... นาย ^{ทัพ} ^{ทอง} ตั้งครัวเมืองลครพนมลงมาถึงเมืองสรบุรี ๒ ราย
 พญาสรบุรีกรมการสั่งมากรุงเกา ^๑ เป็นครัว ^๒ ชาย 400 เสฏฐ ^๓ จึงทรง
 พริกัรฐนาไปรฎเกล้าคำรัชวาคครัวเมืองลครพนมนี้ไปรฎเกล้าจให้ตั้งบ้านเรือน
 อยู่ณวัด ^๔ ^{โบล} ^{หลวง} แขวงเมืองฉะเชิงเทรา .... "1

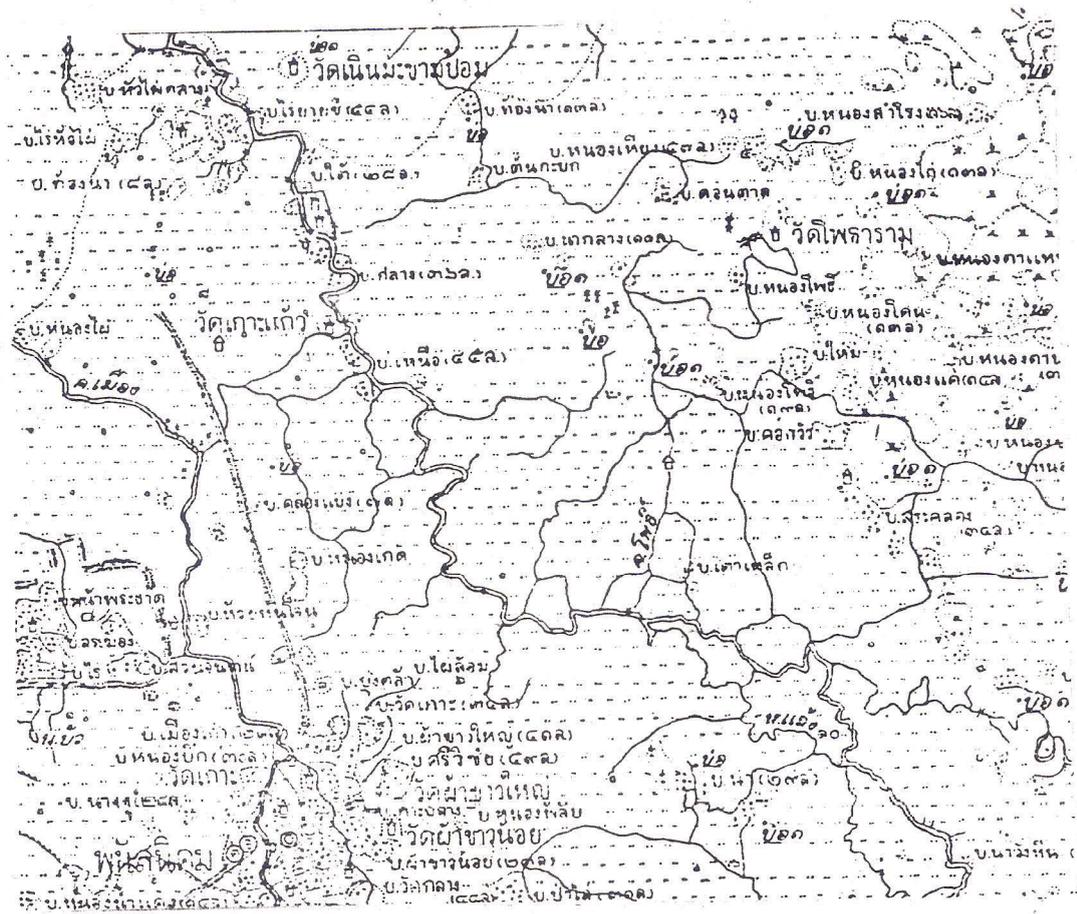
พื้นที่ดังกล่าวนี้มีลาวพวนตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้วที่ตำบลสระสี่เหลี่ยม ตำบล
 วังศาลี^๒ ประกอบกับมีลาวอาสา^๓ ตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้วอีกพวกหนึ่ง คนอพยพเหล่านี้
 ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่กรุงเทพฯระยะหนึ่งต่อมาทางการให้ย้ายมาที่ตำบลโป่งตามูก แต่
 เนื่องจากตำบลโป่งตามูกเป็นที่ดอนบาง เป็นป่าบาง น้ำท่าไม่บริบูรณ์เป็นผลให้การทำมา
 หากินไม่สะดวก จึงขยับขยายไปอยู่ที่ตำบลกุฎโง้ง^๔ หมู่บ้านหน้าพระธาตุ หมู่บ้านคลองหลวง
 ตำบลหัวถนนและตำบลไร่หลักทอง คนอพยพกลุ่มดังกล่าวนี้ได้แยกย้ายกันตั้งบ้านเรือนอยู่

1 เรื่องเดิม

2 สัมภาษณ์นายเหล็ก นาทพยั. อายุ 75 ปี 15 หมู่ 9 ตำบลสระสี่เหลี่ยม
 อำเภอพนัสนิคม ชลบุรี 30 เมษายน 2527.

3 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓
 เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 100.

4 ผู้ที่อยู่ในตำบลโป่งตามูกและตำบลกุฎโง้งเคยเป็นเลกวัดหรือช่างพระของวัดเขา
 พระพุทธบาท จังหวัดชลบุรี ... (กรมศิลปากร, ประวัติวัดเขาบางทราย, กรุงเทพมหานคร
 2514, หน้า 17) ผู้ที่ถูกต้อนเป็นเลกวัดมักเป็นเชลยทาสหรือนักโทษ (กุสมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เชอ กรมพระยาคำรังราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เชอเจ้าฟ้ากรมพระ
 นริศรานุวัติวงศ์ สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เชอ, พระนคร องค์การคุรุสภา 2504, หน้า 164)
 เลกวัดดังกล่าวอาจเป็นลาวเชลยก็เป็นได้.

แผนที่ ๗ แสดงหมู่บ้านนสาว (อำเภอพนัสนิคม.)

เป็นหมู่บ้าน และตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อเดิมของคนว่า บ้านศรีวิชัย บ้านถึงงอย บ้านผาขาวน้อย บ้านผาขาวใหญ่ และบ้านมะขามเตี้ย เป็นต้น¹

ชาวลาวคำบลไร่หลักทองใจแยกย้ายกันตั้งบ้านเรือนออกเป็น 3 หมู่บ้าน คือ บ้านเหนือ บ้านกลาง บ้านใต้² และได้สร้างวัดขึ้นประจำหมู่บ้านคือวัดเหนือ (วัดเกาะแก้ว นครสวรรค์) วัดกลาง (วัดกลางคลองหลวง) และวัดใต้³ (วัดโคกนลาน) บ้านกลางเป็นหมู่บ้านที่อยู่ระหว่างบ้านเหนือและบ้านใต้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของเจ้านายลาวและชนชั้นปกครองที่เรียกว่า "อาญา" ทางราชการได้แต่งตั้งให้ท้าวจ้อยเป็นผู้ปกครองชาวลาวด้วยกัน ท้าวจ้อยมีตราบัวแก้วท้าวจ้อยฯ ซึ่งน่าจะได้รับจากกรมท่า คนอพยพที่เข้ามาในครั้งนั้นมีตั้งแต่เจ้านาย ภิกษุ สามเณร และสามัญชน⁴

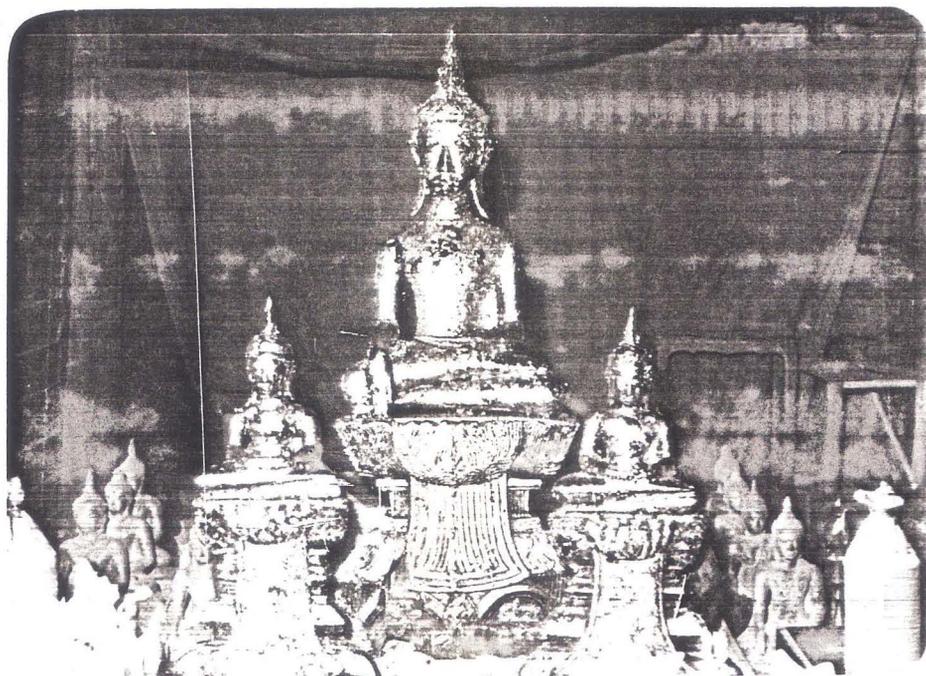
¹ สัมภาษณ์พระอธิการฉาย วงษ์แก้ว. (บุตรท้าวจ้อย) อายุ 78 ปี เจ้าอาวาสวัดเขาคิน อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี 23 ธันวาคม 2526

² บ้านเหนือคือหมู่บ้านที่ตั้งอยู่คนน้ำ บ้านใต้ เป็นหมู่บ้านที่อยู่ปลายน้ำ ผู้ที่อยู่บ้านเหนือและบ้านใต้ ผู้ที่อยู่คนน้ำและปลายน้ำมาแต่เดิมในเวียงจันทน์ ..... (สัมภาษณ์พระอธิการฉาย วงษ์แก้ว)

³ เมืองต่าง ๆ ในภาคอีสานมักมีวัดกลาง วัดเหนือ และวัดใต้แทบทุกเมือง วัดเหนือมักอยู่ทางเหนือของหมู่บ้านหรือลำน้ำ วัดใต้อยู่ทางทิศใต้หรือโคของลำน้ำ เช่นเมืองมหาสารคาม มีวัดเหนือ(มหาชัย) วัดกลาง(อภิสิทธิ์) วัดใต้(นางใยหรืออุทัยทิศ) ... หอสมุดแห่งชาติ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 หน้า 158 ประชาชนชาวอีสานส่วนใหญ่อพยพมาจากลาวจึงมีเหตุผลในการตั้งชื่อเช่นเดียวกับชาวลาวเวียงในอำเภอพนัสนิคม ..... (ผู้วิจัย)

⁴ สัมภาษณ์พระอธิการฉาย วงษ์แก้ว, อ่างแคว

พระพุทธรูปสำคัญขอชาวลาวโซียงคือหลวงพ่อด้าว ซึ่งชาวลาวโซียงเชื่อกันว่ามาจาก
เวียงจันทน์ เลกัวที่เรียกว่า "โกลาส" เป็นผู้ดูแลหลวงพ่อด้าว ได้ติดตามมาดูแลหลวงพ่อด้าว
และสืบสกุลผู้ดูแลหลวงพ่อด้าวมาจนถึงทุกวันนี้ หัวท้าวญานันและหัวท้าวญาชา ได้ชักชวน
คนอพยพไพร่สร้างวัดหัวถนนและหอพระขึ้นเป็นที่ประดิษฐานหลวงพ่อด้าว¹

ภาพที่ 5 หลวงพ่อด้าว.

¹(ไม่ปรากฏผู้แต่ง) อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูนิวาครวณ,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2519, หน้า 8.

คนอพยพจากลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาจากลาวในคราวเดียวกันนี้ได้แก่ ชาวโซ¹ ซึ่งเข้ามาในพื้นที่ใกล้เคียงกับชาวลาวเวียง ทวดของบุบออกขอมูลชื่อ แพงถูกกวาดต้อนมาจากเวียงจันทน์เดินทางเข้าถึงกรุงเทพฯ ทางการส่งไปอยู่ที่ชนบรีระยะหนึ่งจึงส่งไปอยู่ราชบุรีกลุ่มหนึ่ง ส่วนอีกกลุ่มเดินทางข้ามแม่น้ำบางปะกงผ่านตำบลหัวไผ่มาตั้งหมู่บ้านเรียกว่า บ้านโคกกระเหรียง แล้วอพยพผ่านหนองกะชะ หนองหงส์ และหนองจิกและมาตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งที่ตำบลนาเว็กหรือบริเวณวัดเนินสัก

ชาวโซเข้ามาหากินด้วยการทำไร่และปลูกฝ้าย ทอผ้าใช้ในครัวเรือน บางคนนำผลิตภัณฑ์จากไร่ไปแลกเปลี่ยนกับชนกลุ่มอื่นที่ตำบลบ้านเข็กและบ้านศาลา²

ประชาชนในพื้นที่ตั้งกลาวจึงหนาแน่นขึ้นเป็นลำดับ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองบายให้ยกหมู่บ้านที่มีประชุมชนหนาแน่นขึ้นเป็นเมือง จึงโปรดเกล้าให้ตัดพื้นที่ส่วนหนึ่งของแขวงเมืองฉะเชิงเทราและแขวงเมืองชลบุรีมาตั้งเมืองใหม่ เรียกว่าเมืองพนัสนิคม กำหนดให้เป็นเมืองขึ้นกรมท่า³ เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนจากลาวเข้ามาใน พ.ศ. 2372 ให้เข้ามาอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา จึงอยู่ในเมืองพนัสนิคม ซึ่งปัจจุบันนี้เรียกว่า อำเภอพนัสนิคม

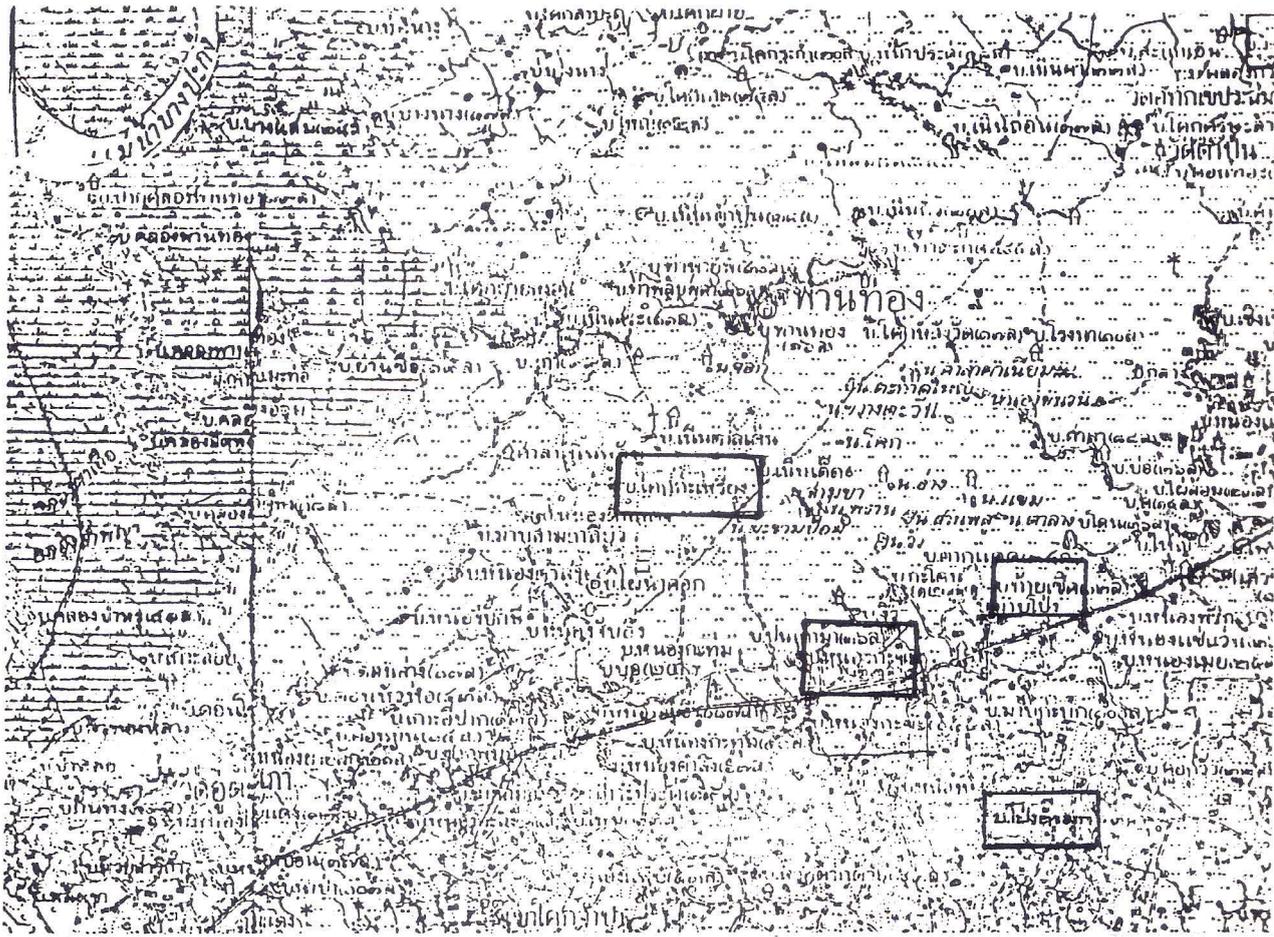
¹ชาวโซใช้ภาษาถิ่นซึ่งแตกต่างไปจากภาษาลาวเวียงและภาษาลาวพวน

²สัมภาษณ์ นายจำปา คำมูล อายุ 57 ปี และนายโพธิ์ คำมูล อายุ 59 ปี ชาวโซบ้านนาเว็ก อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ๘ พฤษภาคม 25๒7.

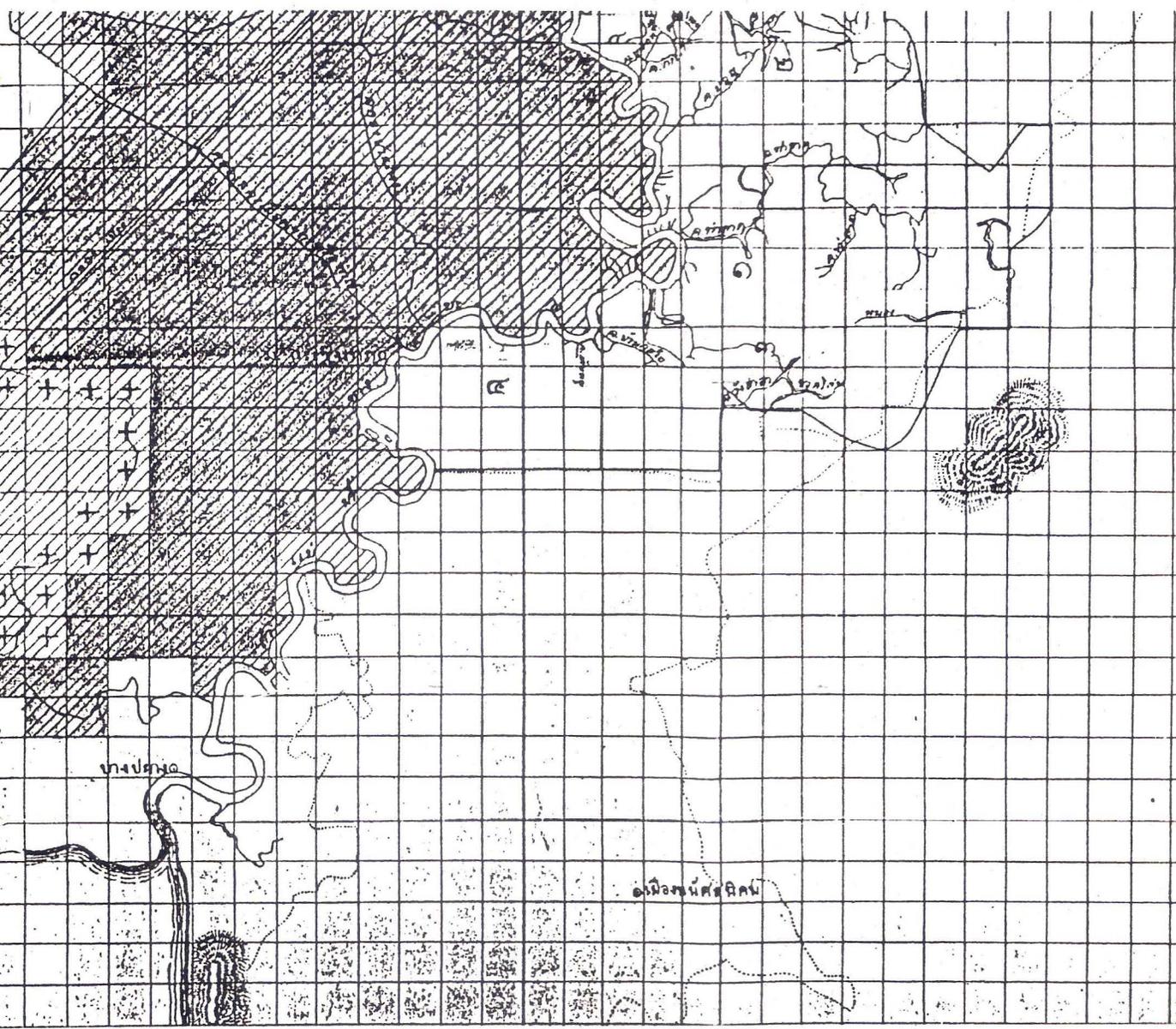
³ศึกษาภัณฑ์, ประชุมพงศาวดารเล่ม 20, (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 25๒0), หน้า 119.

คนอพยพจากลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาจากลาวในคราวเดียวกันนี้ ได้แก่ ชาวไซ¹
 ซึ่งเข้ามาในพื้นที่ใกล้เคียงกับชาวลาวเวียง ทวดของผู้บอกข้อมูลชื่อ แพงถูกกวาดต้อนมา
 จากเวียงจันทน์เดินทางเข้าถึงกรุงเทพฯ ทางรถส่งไปอยู่ที่ชนบทระยะหนึ่งจึงส่งไปอยู่
 ราชบุรีกลุ่มหนึ่ง ส่วนอีกกลุ่มเดินทางข้ามแม่น้ำบางปะกงผ่านตำบลหัวไผ่มาตั้งหมู่บ้าน
 เรียกว่า บ้านโคกกระเทียม แล้วอพยพผ่านหนองกะชะ หนองหงส์ และหนองจิกและ
 มาตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งที่ตำบลนาเร็กหรือบริเวณวัดเนินลึก

--	--	--	--	--	--

แผนที่ 8 แสดงหน่วยงานราชการ

แผนที่ ๑ แสดงแหล่งน้ำพุร้อนหินสอ.

2. การอพยพระหว่าง พ.ศ. 2378 - 2386 (จ.ศ. 1197 - 1206)

การอพยพของชาวลาวพวนเข้ามาในเมืองฉะเชิงเทราใน พ.ศ. 2378 เป็นการอพยพหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ถึง 6 ปี คนอพยพเป็นชาวลาวพวนเสียเป็นส่วนใหญ่ การอพยพครั้งนี้จะมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากเจ้านอยเมืองพวนแจ้งข่าวการพบเจ้าอนุแก่เจ้าพระยาราชสุภาวดี ๆ จึงส่งคนไปจับเจ้าอนุได้ที่แม่น้ำโฮ เชียงเขาไก่ การกระทำของเจ้านอยทำให้พวนไม่พอใจ จึงส่งกองทัพมาตีได้เมืองพวน จับเจ้านอยฆ่าและยึดเมืองอื่น ๆ ที่เคยขึ้นกับเวียงจันทน์เป็นเมืองขึ้นของตน¹ ตนตั้งเจ้าสานซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกับเจ้านอยเป็นเจ้าเมืองพวนและสังหารเข้ามาประจำเมืองพวน 3,000 คน สำหรับจะได้ป้องกันอาณาเขต²

พระพิเรนทรเทพแม่ทัพไทยยกขึ้นไปขับไล่อพยพออกจากแคว้นพวนโดยได้รับความร่วมมือจากเจ้าสาน³ เมื่อได้ชัยชนะก็กวาดต้อนครัว⁴ลาวและชาวเมืองพวนมาไว้ที่หนองคาย⁵ เจ้าสานและครอบครัวได้อพยพเข้ามาอยู่ที่หนองคายด้วย พระพิเรนทรเทพ

¹ เวลา, เรื่องเดิม, หน้า 179 - 181.

² กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 44 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, เรื่องเดิม, หน้า 149.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 149.

⁴ การกวาดต้อนเป็นการดำเนินนโยบายในคานยุทธศาสตร์ เนื่องจากพวนเป็นดินแดนที่พวนใช้เป็นทางผ่านเข้ามาขยายอาณาเขตในลาว ในเมื่อไทยไม่มีกำลังพอที่จะควบคุมไว้ได้ จึงใช้วิธีกวาดต้อนชาวลาวพวนและชนชาติอื่นในแคว้นพวนข้ามโขงเข้ามาโดยไม่วังไว้ให้เป็นกำลังแก่พวน ... (จิระนันท์ พิตรปรีชา "หัวพันห้าทั้งหก : ชนชาติและความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ลาว-ไทย" ศิลปวัฒนธรรม กรกฎาคม 2529, หน้า 110-120....)

⁵ เวลา, เรื่องเดิม, หน้า 182.

เอกสารทางราชการเรียกว่า "ลาวเมืองพลาน" ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คลองท่าไข่ ในเขต
 ตำบลท่าไข่ อำเภอเมือง ซึ่งไม่มีผู้บอกขอมูลหลงเหลืออยู่ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตั้งบ้าน
 เรือนอยู่ในเขตเมือง ได้แต่งงานปะปนกับคนไทยและคนจีน อีกประการหนึ่งลาวเมืองพลาน
 คงมีจำนวนน้อย เมื่อปะปนกับชาวไทยภาคกลางและชาวจีน จึงไม่สามารถรักษาเอกลักษณ์
 ซึ่งได้แก่ภาษาและวัฒนธรรมของคนไว้ได้

ในที่นี้จะขอกล่าวถึงการอพยพตามหลักฐานทางราชการ ประกอบกับการเก็บข้อมูล
 ภาคนาม ซึ่งคนอพยพแยกออกได้เป็น 3 กลุ่มคือ ลาวพวน ลาวเวียง และลาวเมือง
 พลาน

การอพยพของชาวลาวพวน

เอกสารทางราชการระบุว่า ท้าวเพี้ยชาเนตหนองคาย¹เป็นผู้ควบคุมชาวลาว
 หมวดเพี้ยศรีวงษา จำนวน 358 คน และเพี้ยวงษ์ชมพูแก้วกันยาจำนวน 419 คนมาถึงบ้าน
 ท่าทรานแขวงเมืองฉะเชิงเทราในเดือน 5 แรม 13 ค่ำ

ในเดือน 6 ขึ้น 6 ค่ำ ขุนศรีสารองและหมื่นณรงค์ กรมการเมืองปราจีนบุรีคุมครัว
 ลาวลงมาอีก 2 หมวด คือ หมวดกองนาเหล่า 389 คน และหมวดเพี้ยจันทุษา 305 คน
 มาที่บ้านท่าทรานแขวงเมืองฉะเชิงเทรา

ระหว่างทางคนอพยพได้หนีเจ็บป่วยฝากไว้ตามเมืองที่เดินทางผ่านมา เช่น
 หนองหาร โนนผาคูม นครราชสีมา กบินทร์บุรี และล้มตายลงบ้างคงเหลือมาถึงบ้าน
 ท่าทรานทั้ง 4 หมวดจำนวน 1,488 คน² การฝากคนเจ็บป่วยไว้ตามรายทางเป็นหลัก
 ยืนยันว่าคนอพยพกลุ่มนี้เดินทางจากหนองคายผ่านหนองหาร นครราชสีมา กบินทร์บุรี

¹ชาเนตหรือชาเนตร เป็นตำแหน่งเลขานุการของเมืองแสน เมืองจันทน์.....
 (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, ของคีอิด้าน กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิณศาสนา 2520),
 หน้า 149.

²กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1197 เลขที่ 52 ไปบอกพระยายมราชนครราชสีมา

ปราจีนบุรี มาถึงบ้านท่าทรานแขวงเมืองฉะเชิงเทรา

นายช่วย สิทธิศักดิ์ ชาวลาวพวนทั้งจากสาธุ อ่านจากสมุดข่อยวัดจอมศรีโคตรบาว
ว่าชาวพวนอพยพเข้ามาในฉะเชิงเทราในราว พ.ศ. 2375 สาเหตุของการอพยพคือช่วยจับ
เจ้าอนุวงศ์ให้กองทัพไทย จึงกลัวอันตรายจากเจ้าเมืองเวียงจันทน์องค์ต่อไป¹ เพราะฉะนั้น
ชาวพวนกลุ่มนี้จะเป็นชาวพวนใน 4 หมวดที่อพยพเข้ามาใน พ.ศ. 2378 เส้นทางอพยพ
ก็ไม่มี ความแตกต่างกัน กล่าวคือเดินทางผ่านภาคอีสาน นครราชสีมา อำเภอดอกบับ
มาถึงฉะเชิงเทรา โค้งบ้านเรือนอยู่ตามริมลำคลองท่าลาด ซึ่งมีคนไทยตั้งบ้านเรือนอยู่
ก่อนแล้ว และไม่อยู่เลยคลองตอนมาทางฉะเชิงเทรา²

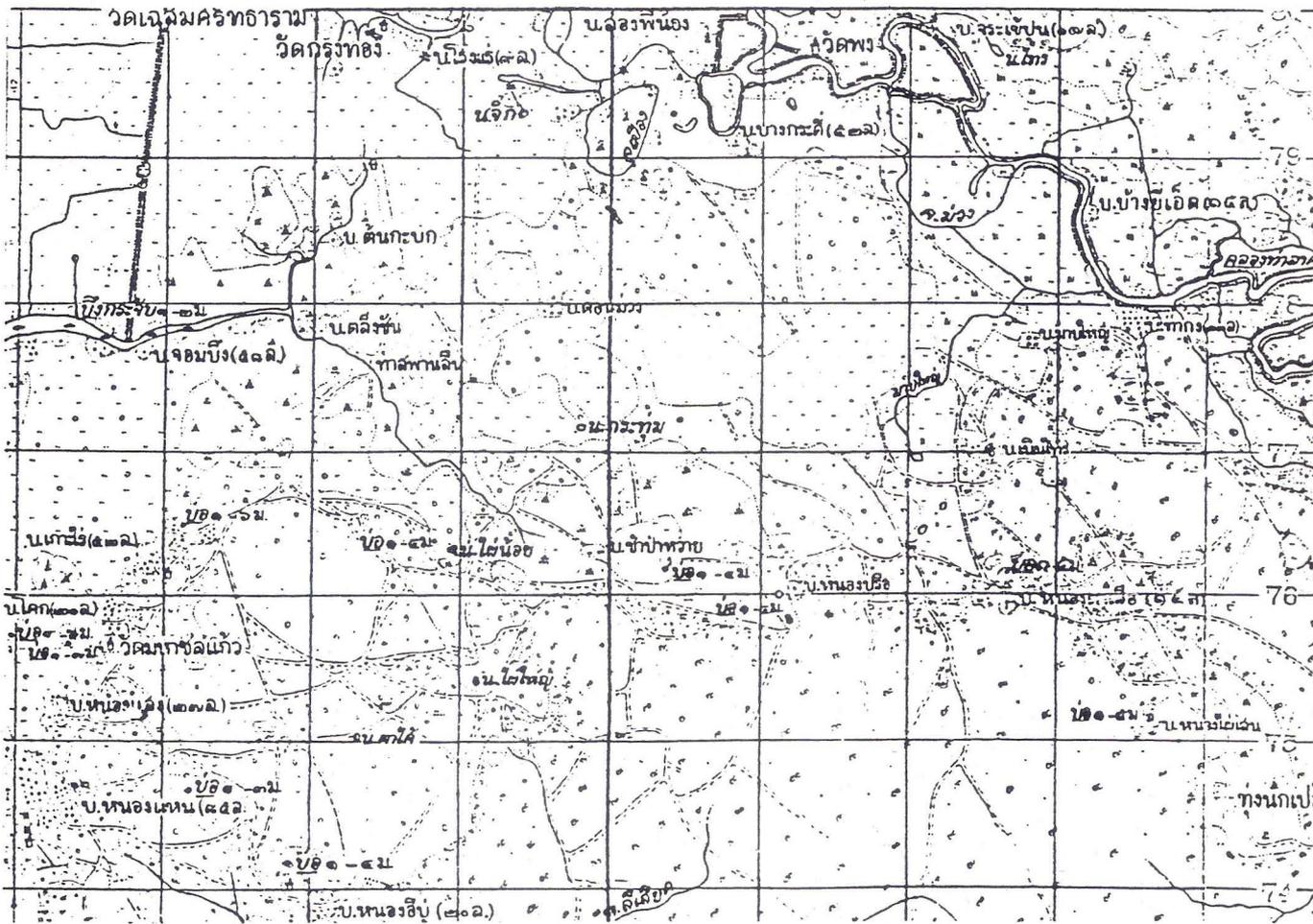
คนอพยพที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในทางราชการ ได้กำหนดพื้นที่ให้อยู่ ราษฎรไทยและ
เขมรตัดไม้และซีกลากมาให้อยู่บ้านท่าทราน เพื่อให้ปลุกบ้านเรือนตั้งความปรากฏว่า

".... จัดให้เพียงศรีวงษา กับ ไพร ขึ้นอยู่เรือนสี่สิบหลัง แด่ท่าทรานขึ้นไปหา
ลาจันควงท่าลาด เพียววังซิมภแก้วกันอย่า กอนนาแล้ว จันตุซากับไพรขึ้น
อยู่เรือนสี่สิบหลัง แด่ท่าทรานลงมาควงไม่วางบางพุทรา ราชได้แบ่งเอาคน
ทิวคานเมี้ยวท่าไมรอยคั้นเลกกรมการจารย์ชวาแปงลิบคั้นกับเขมนกวงพญา
พิศศรีโลก พญาหาชิราชสามลิบคั้นเขากันสอง รอยลิบคั้นไห้คักเสาคัวไม้กับขอ
แรงราชไทยบ้านถาลาควังเตนตเขปนแต่มันคามิเกยีนชวยลากเสาลากไปส่ง
มาส่งถาทรานคัลลิบเหยี้ยว ไคเกยีนสี่สิสองเล่ม ไทหลวงวิสุทโฆษาหลวงเพช
ชาน้ำชาหลวงวิชิตสังครามกรับการเร่งท่าต่อไป"³

¹สัมภาษณ์ นายช่วย สิทธิศักดิ์, อายุ 77 ปี บ้านเลขที่ 74 ตำบลเมืองเก่า
อ.พนมสารคาม ฉะเชิงเทรา, 22 มิถุนายน 2526.

²สัมภาษณ์ นายหนุ่ม มิตยสุทธิ อายุ 72 ปี บ้านเลขที่ 113 ตำบลเมืองเก่า
อ.พนมสารคาม ฉะเชิงเทรา, 15 มิถุนายน 2526.

³กหช., จดหมายเหตุ ร.3, เรื่องเดิม.

แผนที่ 10 ค่ายตลงท่าสาตผละน้ำหะตะน้ำน

และมีประเพณีที่แตกต่างไปจากชาวดาวทวนบ้านเลื้อและบ้านนาเหล่า อันเป็นที่ใกล้เคียง
แม่จะอพยพมาในคราวเดียวกันก็ตามที่ เพราะฉะนั้นชาวดาวบ้านเมืองแมกคงจะปะปนกับ
ชาวดาวทวนใน 4 หมู่ที่กล่าวถึงนี้ ¹

ภาพที่ 4. ภาพชาวบ้านเมืองแมก.

¹สัมภาษณ์ชาวบ้านเมืองแมก 15 เมษายน 2528 และ 13 เมษายน 2529

คนอพยพในหมู่บ้านดังกล่าวนี้ทำนาข้าวไร่ด้วยการ สักหลุก (สักหลุม) ปลูกฝ้าย
 ปั่นค้ายควยหลา (เครื่อง เช่นฝ้าย นำมาทอเป็นผืนด้วยเส้ากี่ ลียอมผาไซคนครามที่มีอยู่
 ในหมู่บ้าน ย้อมสีแดงด้วยครั่ง และลูกสตี¹ กล่าวกันว่าคนอพยพที่เขามานั้นมาเป็นจำนวน
 ร้อย² ทรัพย์สินที่นำเขามาควย ที่ยังเหลืออยู่จนทุกวันนี้ได้แก่เงินเสี้ยน และเงินฮาง
 ซึ่งมีอยู่ที่บ้านนายจวง สุ่วรัง³ นายสูก คำชะ⁴

¹ต้นสตีเป็นต้นไม้สูงประมาณ 150 เซนติเมตร นำลูกสตีมาขยี้ในน้ำผสมกับ
 ครั่ง แล้วนำผาที่ทอแล้วลงมาแช่ ผาที่นำมาแช่จะมีสีแดง (... นายจำปี นาวาพนม
 อางแล้ว...)

²สัมภาษณ์นายเชื่อง วิลารักษ์ อายุ 72 ปี 57 หมู่ 1 ต.คูยายหมี่
 อ. สนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา 15 กรกฎาคม 2527.
 นางแดง แก้ววิจิตร อายุ 70 ปี 1 หมู่ 4 ต.คูยายหมี่ อ. สนามชัยเขต
 ฉะเชิงเทรา 10 กรกฎาคม 2527
 นางเป็ลียน คำชะ อายุ 78 ปี 9 หมู่ 1 ต.คูยายหมี่ อ. สนามชัยเขต
 ฉะเชิงเทรา 15 กรกฎาคม 2527.
 นายสำราญ แก่นจันทร์ อายุ 70 ปี 23 หมู่ 1 ต.บางมะเฟือง
 อ. สนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา 3 กรกฎาคม 2527.

³นายจวง สุ่วรัง 6 หมู่ 1 ต.คูยายหมี่ อ. สนามชัยเขต
 ฉะเชิงเทรา

⁴นายสูก คำชะ 24 หมู่ 1 ต.คูยายหมี่ อ. สนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา

นอกจากไคบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว คนอพยพเหล่านี้ยังได้รับพระราชทานเสบียงอาหารและเครื่องครัวโดยทั่วถึงกัน ทั้งความปรากฏในใบบอกพระยามราช

"... คุณสิ่งของขึ้นไปพระราชทาน ปลาใบไม้ผักสับหาหาม ปลาหนึก สลัดปลาหามพริกไทยสลัดถึง หอมผักเจดหาม หมากแห้งผักหนึบหนึ่งสามสลัดซึ่งพลูสุตพื้นทกรวยเรียง พลุน้ำบักซึ่งหนึ่ง สามสลัดซึ่ง ปูนแปดสลัดห่อ ปลาใบไม้ยหมื่นสองพันหักตัวสลัดถึง พริกแห้งสลัดแปดถึงหอมผักสามหาม มอเขามอแกง รวยเจดสลัดเจ็ด ฯลฯ ไคเอาสิ่งของซึ่งพระราชทานออกไปกับนายอากร ไปตั้งจ่ายไคครัวรับพระราชทานทั่วถึงกัน"¹

คนอพยพไคหักรางวางพงเพื่อทำข้าวไร่ควยการสักหลุม²หยอดข้าว ปลูกเตาปลูกแต และได้รับพระราชทานแอกไคและกระบืออันเป็นเครื่องมือในการทำนา ทางกรมแลเห็นความสำคัญของการทำนา เนื่องจากควยข้าวเป็นอาหารหลักของบ้านเมืองและเป็นกำลังในการทำศึกสงคราม จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานแอกไคโคกระบือให้แก่คนอพยพ ทั้งความปรากฏว่า

¹ เรื่อง เกิน

² สักหลุม คือวิธีทำข้าวไร่โดยใช้ไม้ไผ่ทั้งปล้อง เหล่าปลายให้แหลมแล้วกระทุ้งดินเอาข้าวหยอดลงไป (..... สัมภาษณ์นายนิวัติ พงษ์ชาติ อายุ 50 ปี หมู่ 6 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา 25 ตุลาคม 2528

"...โดยให้หลวงวิจิตรสงครามกรมการนำเข้าไม้ไปยัดไว้ใต้ตัวแอกสำหรับ
 ใจไค่นา ซึ่งไปฎเกล้าไปฎกรมอนจัดซื้อกระบือพระราชทานครั้นนั้น ข้า
 ไทหลวงวิจิตรสงครามกรมการโดยจัดซื้อกระบือภูคาดีลิบตัวราคาตัวละสี่ตำลึง เป็น
 เงินชั่งหนึ่ง ตัวเมียหกตัว ๆ ลสามบาทเป็นเงินสี่ตำลึงสองบาท กระบือสี่ลิบหก
 ตัว เป็นเงินชั่งสี่ตำลึง..."¹

ใน พ.ศ. 2379 ชาวลาวบ้านท่าทรานกลางที่นำคนละไร่สองไร่ รวมที่ดินประมาณ
 300 ไร่ แต่ฝนตกประปรายไม่สามารถหยอดข้าวไร่ได้ ไปฎเกล้าฯ หลวงวิจิตรสงครามกรม
 การเมืองฉะเชิงเทรานำเงินไปซื้อข้าวไร่จากเมืองนครนายกมาแจกจ่ายให้แก่ลาวบ้านท่าทราน
 ให้เพียงพอ เนื่องจากชาวลาวยึดถือในการทำนาข้าวไร่มากกว่านาหว่าน ดังความปรากฏ
 ว่า

"... กรมหลวงรักษนเรศวรราชบึงคัมพูลพรกรรณาวา จัดไถณิลเมค
 เขาไวยมาแต่เมืองนครนายกเกียรนี้ง แจกให้พวกครัวลาว^{ลาว} เขมร^{เขมร} ทำนนั้น
 พวกครัวลาวเขมรสกัดเขา^{ไวย} มากกว่านาบัก จึงทรงพระดำริว่าณิลเมค
 เขาไวยเกียรนี้ง^{บอด} ักพวกครัว^{ลาว} ทำทิวไนย ระบุเขาไวยก็จิวจ'
 สิ้นระบุอยู่แล้ว ให้เจ้าพญา ยมราช บันชาให้หลวงวิจิตรสงครามกรมการ เรง
 เอาเงินไปจัดซื้อหาณิลเมค เขาไวยณแขวงเมืองนครนายกให้โคให้หลายเกียรให้
 อกับพวกครัว^{ลาว} เขมร^{เขมร} ทิวเคยสกัดสกัดทำเขา^{ไวย} ให้ทันระบุเขาไร"²

¹ กษ., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1197 เลขที่ 52 เรื่องเดิม.

² กษ., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1198 เลขที่ 3 ร่างตราถึงเจ้าพระยา
 ยมราชให้จัดแจงให้หลวงวิจิตรสงครามกรมการไปซื้อเขาไปให้^{ลาว} ทำนาณเดือน 8
 ปีวคกอัฐศก^{เขมร}

การอพยพของชาวลาวเวียง

การเก็บข้อมูลภาคสนามในอำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขตได้พบว่ามีชาวลาวเวียงตั้งรกรากอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวลาวเวียงในพื้นที่ตั้งกล่าวให้ข้อมูลว่าปู่-สังกะสา ย่าสังกะสีแตกศึกแตกเสื่อจากเวียงจันทน์ มาตั้งบ้านแปงเมืองในพื้นที่นี้ในราว พ.ศ. 2300 เศษ หัวหน้าที่นำมาเป็นเจ้านายลาวพวน ซึ่งแยกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านเลข ส่วนหัวหน้าที่เป็นชาวลาวเวียงด้วยกันได้แก่ อาญาซำซ่าและขุนหวาน

คนอพยพกลุ่มนี้ได้เขามาตั้งบ้านเรือนที่บ้านเก่า เมื่อผู้คนมากขึ้นก็แยกไปตั้งหมู่บ้านขึ้นอีกเรียกว่า บ้านโคก บ้านหนองแสง บ้านหนองแหน อันเป็นพื้นที่ ๆ อุดมสมบูรณ์เป็นป่าใหญ่ อุดมไปด้วยไมยาง ไม้ตะเคียน ไม้ตะแบก มีป่าไผ่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป และมีน้ำซับไหลริน

ต่อมาผู้คนมากขึ้นอาญาซำซ่าก็แยกไปตั้งหมู่บ้านขึ้นอีก เรียกว่าบ้านซำซ่า และสร้างวัดชื่อวัดซำซ่า ซึ่งตั้งอยู่เชิงเขาคางยางใกล้กับวัดคางยาง แต่เนื่องจากบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านและวัดกัน करना ชาวลาวเวียงบ้านซำซ่าจึงอพยพทยอยลงมาจากเชิงเขา คางยาง หมู่บ้านและวัดนี้จึงร้างไปในที่สุดและไม่มีร่องรอยของวัดและหมู่บ้านหลงเหลืออยู่เลย ชาวลาวบ้านซำซ่าได้แยกย้ายไปตั้งหมู่บ้านเรียกว่า บ้านหนองแวง และขยายไปตั้งหมู่บ้าน หนองอู๋ บ้านซำป่าหวาย และบ้านน่านอย¹

ต่อมาเกิดโรคระบาดที่หนองอู๋ จึงอพยพไปตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่เรียกว่า บ้านบางมะเฟือง แม้ทุกวันนี้ยังมีทางเดินตัดต่อกันระหว่างบ้านหนองแหน บ้านซำป่าหวาย บ้านน่านอย บางถึงบ้านบางมะเฟือง

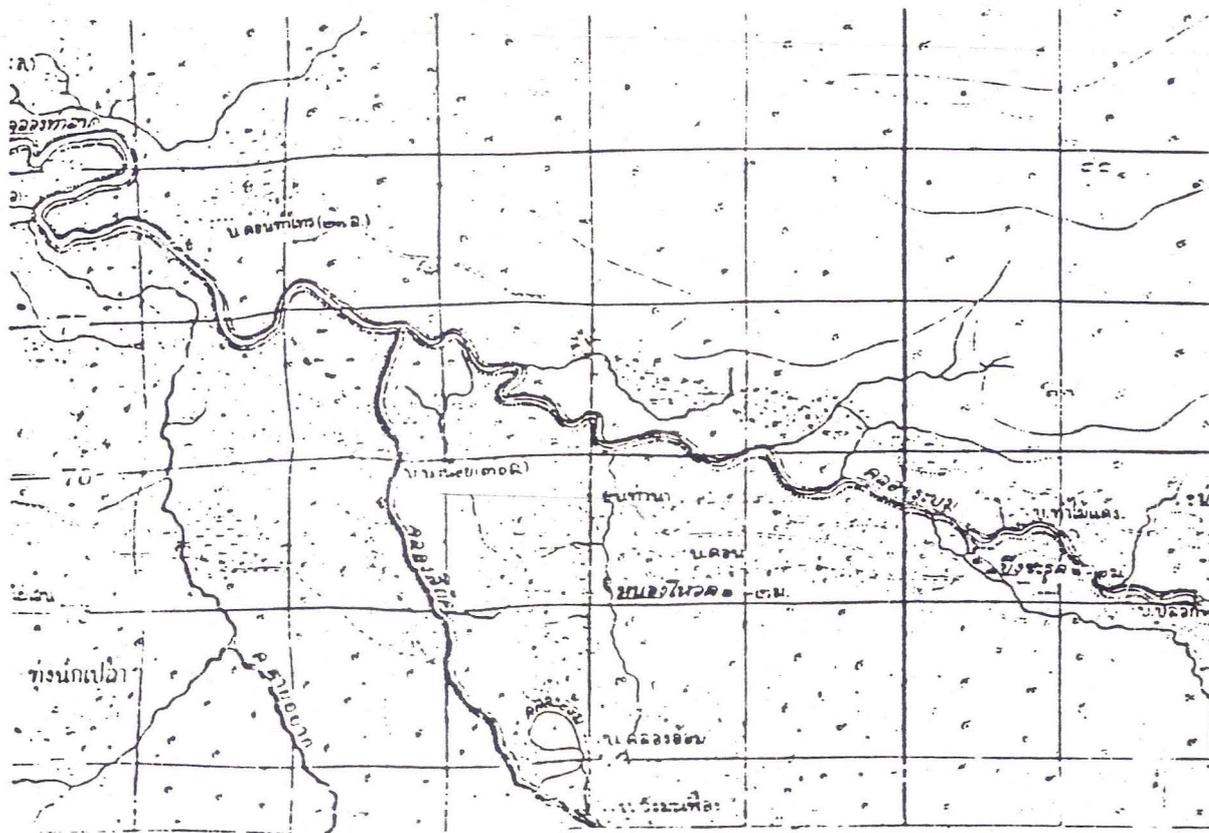
คนอพยพในหมู่บ้านดังกล่าวนี้ทำนาข้าวไร้ด้วยการตัดหลุม (ตัดหลุม) ปลูกฝ้าย
 ปั่นค้ายควยทลา (เครื่องเข็นฝ้าย) นำมาทอเป็นผ้าควยเสาก็ สีส้อมผาไซคนครามที่มีอยู่
 ในหมู่บ้าน ย้อมสีแดงควยครึ่ง และลูกสตี¹ กล่าวกันว่าคนอพยพที่เข้ามาในมาเป็นจำนวน
 รอย² ทรัพย์สินที่นำเขามาควย ที่ยังเหลืออยู่จนทุกวันนี้ได้แก่เงินเลี่ยน และเงินฮาง
 ซึ่งมีอยู่ที่บ้านนายจวง สุ่วรังศ์³ นายสูก คำชะ⁴

¹คนสตีเป็นคนไม้สูงประมาณ 150 เซนติเมตร นำลูกสตีมาขยี้ในน้ำผสมกับ
 ครึ่ง แล้วนำผ้าที่ทอแล้วลงมาแช่ ผ้าที่นำมาแช่จะมีสีแดง (... นายจ่าปี นาวาพนม
 ฮางแล้ว...)

²สัมภาษณ์นายเซียง วิลาวัณย์ อายุ 72 ปี 57 หมู่ 1 ต.คูยายหมี่
 อ.สนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา 15 กรกฎาคม 2527.
 นางแดง แก้ววิจิตร อายุ 70 ปี 1 หมู่ 4 ต.คูยายหมี่ อ.สนามชัยเขต
 ฉะเชิงเทรา 10 กรกฎาคม 2527
 นางเป็ลียน คำชะ อายุ 78 ปี 9 หมู่ 1 ต.คูยายหมี่ อ.สนามชัยเขต
 ฉะเชิงเทรา 15 กรกฎาคม 2527.
 นายสำราญ แก่นจันทร์ อายุ 70 ปี 23 หมู่ 1 ต.บางมะเฟือง
 อ.สนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา 5 กรกฎาคม 2527.

³นายจวง สุ่วรังศ์ 6 หมู่ 1 ต.คูยายหมี่ อ.สนามชัยเขต
 ฉะเชิงเทรา

⁴นายสูก คำชะ 24 หมู่ 1 ต.คูยายหมี่ อ.สนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา

แผนที่ 14 แสดงน้ำวังหนองน้ำ.

ต่อมาเกิดโรคระบาดที่หนองอู๋บ จึงอพยพไปตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่เรียกว่า บ้าน
บางมะเฟือง แม่ทุวันนี่ยังมีทางเดินคึกคอกันระหว่างบ้านหนองแหน บ้านซำป่าหวาย
บ้านนานออย มาถึงบ้านบางมะเฟือง

ชาวลาวเวียงและลาวพวนตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ทางการเรียกว่า บ้าน
ทาทราน และเรียกลาวกลุ่มนี้ว่า "ลาวบ้านทาทราน"

---

¹ สัมภาษณ์ นายจำปี นาวาพนม อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 95 หมู่ที่ 12
ตำบลหนองแหน อำเภอพนมสารคาม 25 เมษายน 2527.

นางสาวมานิตย์ เนาวโอสถ อายุ 42 ปี โรงเรียนหนองแหน
ตำบลหนองแหน อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 25 มิถุนายน 2526.

นายนิล นพสุทธิ อายุ 67 ปี บ้านเลขที่ 44 หมู่ที่ 87 ตำบลหนองแหน
อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 20 พฤษภาคม 2526.

นายสศ นพสุทธิ อายุ 72 ปี ตำบลหนองแหน อำเภอพนมสารคาม
ฉะเชิงเทรา 20 พฤษภาคม 2526 12 มีนาคม 2527.

การอพยพของชาวลาวเมืองพลาน

ชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทราอีกกลุ่มหนึ่งคือ ลาวเมืองพลาน หัวหน้ามีตำแหน่งเป็นเจาราชบุตร สาเหตุของการกวาดต้อนลาวเมืองพลานเข้ามายังฉะเชิงเทรา เกิดจากความพยายามของไทยที่จะยึดหัวเมืองปลายเขตแดนที่เรียกกันว่าเมืองสองฝ่ายฟ้าจากญวนกลับมาเป็นของไทยตามเดิม ใน พ.ศ. 2377 พระมหาเทพแม่ทัพไทยจึงยกทัพไปตีได้เมืองพลาน¹ เมืองมหาชัย เมืองพอง และเมืองชุมพร กวาดต้อนได้ครัวข้ามฟากมา 6000 เศษ ส่งมาไว้เมืองนครราชสีมา²

ใน พ.ศ. 2379 (จ.ศ. 1198) ราชบุตรเมืองพลานได้พาครอบครัวอพยพเข้ามาเองโดยสมัครใจ ดังความปรากฏว่า

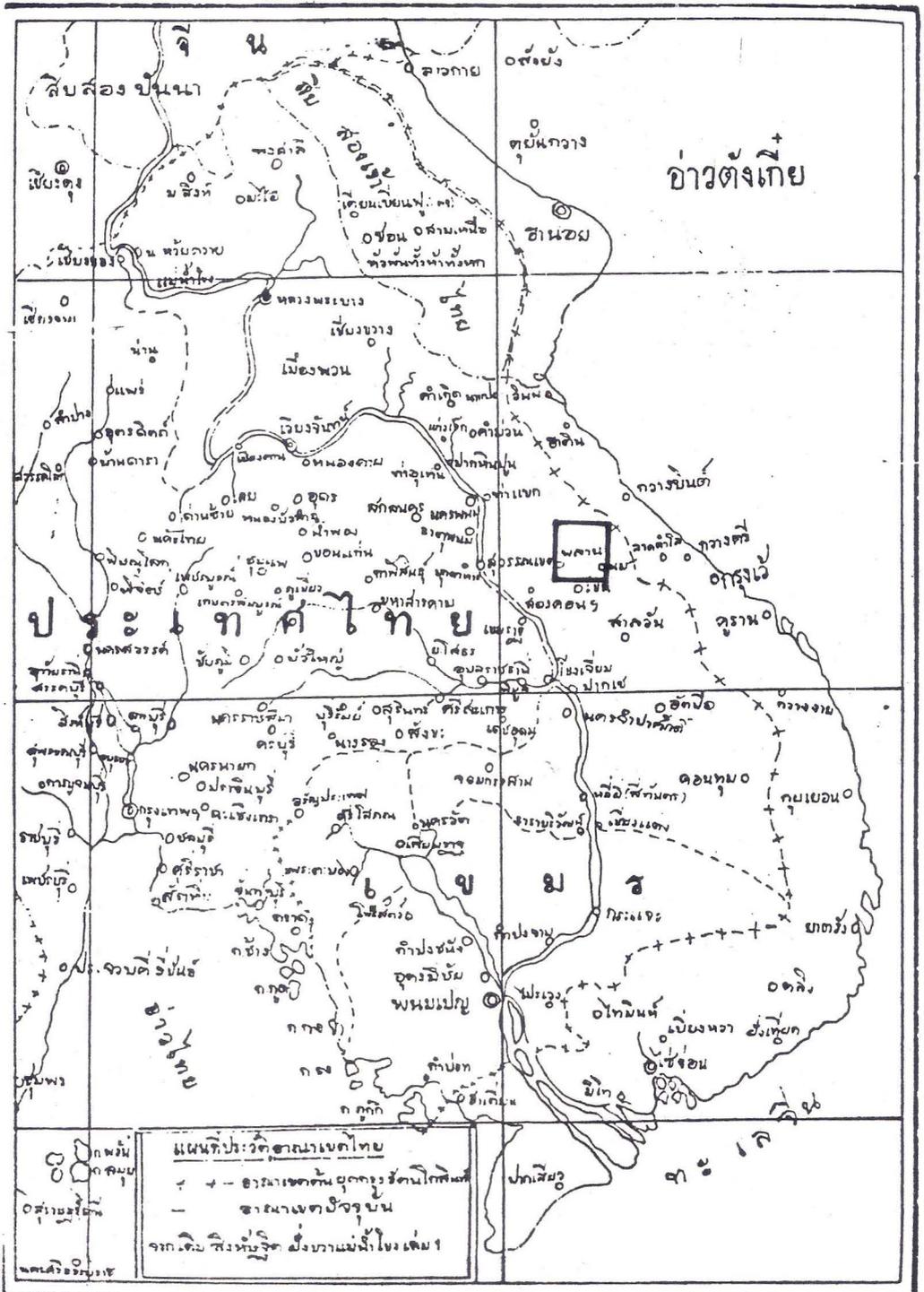
---

¹เมืองพลานเดิมเป็นหมู่บ้านทางการ ได้ยกฐานะขึ้นเป็นเมืองใน พ.ศ. 2370... (ไพฑูริย์ มีกุล. เรื่องเดิม

หลังกบฏเจ้านุรักษ์กาลที่ 3 โยธาภิเศกให้จัดระบบการปกครองหัวเมืองลาวให้เป็นระบบ เมืองพลานเป็นเมืองเล็กโยธาภิเศกให้ขึ้นต่อเมืองมุกดาหาร..... (อุราลักษณ์ สติรบุตร, เรื่องเดิม, หน้า 37 .....

เมืองพลานเป็นเมืองเล็กและเป็นเมืองปลายเขตแดนต่อกัน และเคยเป็นเมืองขึ้นทั้ง 2 ฝ่าย คือทั้งไทยและญวน ..... เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 110.....

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 149.

แผนที่ที่ 15 เมืองพลาญ.

"... อนึ่งราชบุตรเมืองพลาน โดยบุตรพิริฎาครอบครว้พลเรือนเข้ามาพร้อมมูล
กันอยู่ทั้ง เกาทัง ไมย มีชู้กันสิบสี่คนสามโนหาสิบสามคน ไคไทยไปอยู่ระหว่าง
เมืองมุกคหาร กับสกลนครไวก่อน..."¹

เจาลาวเมืองพลานที่เข้ามาพร้อมกับเจาราชบุตรคืออุปหาค เหตุผลในการ
ให้เจาราชบุตร เจาอุปหาคไปพักอยู่ระหว่างเมืองมุกคหารและเมืองสกลนครคือให้
ช่วยเกลี้ยกล่อมครว้ลาวเขมาลัยราชอาณาจักรสยาม² ทางทรงจะให้เจาราชบุตร
และอุปหาคเมืองพลานเป็นผู้นำลาวเมืองพลานที่ถูกกวาดค้อมมาไว้ ณ เมืองนครราชสีมา
ใน พ.ศ. 2377 อพยพมาอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา แต่ไม่ปรากฏหลักฐานของ
ทางราชการในการอพยพของลาวเมืองพลานมายังฉะเชิงเทราทางการเรียกลาวกลุ่มนี้
ว่า "ลาวเมืองพลาน" คงกำหนดพื้นที่ให้อยู่บริเวณคลองท่าไช

หลักฐานที่แสดงว่าลาวเมืองพลานอยู่ที่คลองท่าไชคือ ใน พ.ศ. 2387 ทางกรม
ให้ลาวเชลยที่อยู่ภายใต้การควบคุมของพระยาวิเศษฤๅชัยเจ้าเมืองคนเก่าที่ถึงแก่กรรม
อยู่กับราชบุตรเมืองพลาน ณ คลองท่าไช เมืองฉะเชิงเทรา คือ "สมัครใจจะตั้งบ้านเรือน
อยู่ที่ปราสาทเมืองพลานณคลองท่าไช"³ ส่วนลาวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตอำเภอบ

---

¹ กหข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1198 เลขที่ 53 มัดที่ 6
ใบบอกเมืองมุกคหารให้แต่งคนไปสืบราชการเมืองพลาน เมืองชุมพร

² เรื่องเดิม

³ กหข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 182 สารตราเรื่อง
ลาวเชลยกลาวโทษศรีภรรยาพระยาวิเศษฤๅชัย.

พนมสารคามและสนามชัยเขตในปัจจุบันนี้ ทางกรมระบุว่า "บ้านถาวรลาว | พวกรเวียงจันทน์
 ซึ่งทำให้อนุমানได้ว่าทางการคงจะกำหนดดินที่อยู่ ลาวอพยพในเมืองฉะเชิงเทราออก
 เป็น 2 กลุ่มคือ ลาวบ้านท่าทรานซึ่งมีทั้งลาวพวนและลาวเวียง กับลาวเมืองพลานที่
 คลองท่าไช

ใน พ.ศ. 2379 ร.3 โปรดเกล้าฯ ให้กอบป้อมและสร้างเมืองใหม่ขึ้นที่บ้าน
 ท่าไช แขวงเมืองฉะเชิงเทรา สำหรับเป็นที่มั่นป้องกันศัตรู ให้นำปืนใหญ่และกระสุน
 ดินดำออกมาไว้เป็นอันมาก และตั้งนายกองปืนใหญ่มีหน้าที่ใช้สอยปืนใหญ่ในราชการป้องกัน
 บ้านเมือง² กองลาวทหารปืนใหญ่ 7 คน มีหลวงสำแดงเคชาเป็นหัวหน้า ได้รับ
 พระราชทานเบี้ยหวัดปีละ 14 ตำลึง 2 บาท³ กองลาวที่เป็นทหารปืนใหญ่น่าจะเป็น
 กองลาวเมืองพลาน ซึ่งมีบ้านเรือนอยู่ที่บริเวณคลองท่าไช อันเป็นบริเวณที่ตั้งป้อมและ
 ปืนใหญ่มากกว่าลาวบ้านท่าทรานซึ่งอยู่ห่างไกลกว่า ใช้เวลาในการเดินทางถึง 1 วัน

ระยะเวลาการอพยพของลาวเมืองพลานเข้ามาในฉะเชิงเทราคงจะอยู่ระหว่าง
 พ.ศ. 2379 อันเป็นที่ราชบุตรเมืองพลานอพยพเข้ามาเป็นครั้งแรก ซึ่งเจ้าเมือง
 มุกดาหารได้กำหนดพื้นที่ให้อยู่ระหว่างมุกดาหารกับสกลนคร ก่อนที่จะอพยพเข้ามายัง
 ฉะเชิงเทรา และคงไม่เกิน พ.ศ. 2384 ซึ่งเป็นปีที่พบหลักฐานว่าทางการจ่าย
 เบี้ยหวัดให้แก่ราชบุตรเมืองพลานในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา

¹ กหข., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 26 ร่างตราถึง
 เจ้าราชบุตรท้าวเพี้ย.

² กหข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1198 เลขที่ 3 ร่างสารตรา
 เจ้าพระยาจักรี เรื่องให้หลวงวิจิตรสงคราม พระยามหาธีรราชให้มาเป็นเจ้าเมือง ปลัด
 ผู้ช่วย

³ กหข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1203 เลขที่ 100 เรื่องบัญชีจ่ายเบี้ยหวัด
 ลาวเขมรหัวเมืองต่าง ๆ

มีผู้ให้ข้อมูลว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 มีลาวจากเวียงจันทน์จำนวนไม่มากมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเกาะกะทุมและคลองแยกบริเวณเกาะกะทุม¹ เกาะกะทุมมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่าเกาะลาว และลำคลองนั้นเรียกกันว่าคลองลาว พื้นที่บริเวณเกาะลาวและคลองลาวน่าจะเป็นพื้นที่ ๆ ชาวลาวเมืองพลานมาตั้งบ้านเรือนอยู่ ชาวบ้านจึงเรียกพื้นที่ ๆ ชาวลาวเมืองพลานมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนี้จึงเรียกว่าเกาะลาว และคลองลาวสืบมาจนถึงทุกวันนี้ หนึ่งบริเวณคลองลาวและเกาะลาวมีวัดนิกมหาราม ซึ่งเคยมีผู้เรียกว่า "วัดลาว" น่าจะเป็นวัดที่ชาวลาวเมืองพลานซึ่งตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้ใช้เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ ตามประเพณีในพุทธศาสนา

---

¹นางสุคใจ ประสมบุญ, อายุ 50 ปี บ้านเลขที่ 56 หมู่ 10 ตำบลวงตะเคียน อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา 20 เมษายน 2529. ผู้บอกข้อมูลได้ฟังมาจากมารดา ซึ่งอาจจะเข้าใจว่าลาวเมืองพลานเป็นลาวเวียงก็เป็นได้

ชาวลาวย่านบ้านเชียงใต้ให้ข้อมูลว่าเคยแจวเรือกับบิดามารดาไปจับปลาที่คลองท่าไข่น้ำมาทำปลาร้าเก็บไว้บริโภค ซึ่งอาจจะแสดงถึงความสัมพันธ์ของคนใน 2 ชุมชนนี้ก็เป็นได้ ระยะทางจากบ้านเชียงใต้ถึงคลองท่าไข่น้ำเวลาแจวเรือประมาณ 3 วัน

ในคานการท้าว่วย เลกลาวเมืองพลานมีหน้าท้าว่วยเร็วเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา
 ไท "เลกลาวพลานเลกลองพัลการทวายเซากองขุนพัล ขุนชีรียเป็นจำนวนคั้นเกาสีบเจต
 คั้นไปเดบณัดเร็วณป่าแสมไทคำบลนึ่ง"¹ ผลการท้าว่วยเร็ว "เลกลาวพลานดูสิบแปตคั้น
 เอาผลเร็วมาลงนัทาบลนึ่ง"² อนึ่งเลกลาวเมืองพลานที่ท้าว่วยเร็วมี 28 คน แต่ลาว
 บานทาทรานที่ท้าว่วยเร็วในปีเดียวกันมีถึง 96 คน (ดูตารางที่ 8) ทำให้อนุมานได้
 ว่าเลกลาวเมืองพลานน่าจะมึ้นน้อยกว่าเลกลาวบานทาทรานเป็นจำนวนมาก

กลาวโดยสรุปเลกลาวเมืองพลานแมจะมีจำนวนน้อย แต่มีบทบาททั้งในคานการ
 เศรษฐกิจและการทหารของเมืองฉะเชิงเทรา กลาวคือท้าว่วยเร็วและอาจจะเป็นกอง
 ทหารปืนใหญ่ด้วยก็เป็นได้

3. การอพยพใน จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380)

ทางการได้ "สกัดกั้นมือ" เลกลาวเพื่อขอกทวมวคหม่อ้นเป็นวีจิกการป้องกัน
 หลบหนี ทางการได้กวคชันจับกุมลาวพวนและลาวเวียงบานทาทรานที่ลักลอบหลบหนี
 ไปบานเมือง โดยให้พระพิเรนทรเทพ พระประทุมเทวา เจ้าเมืองหนองหารกับ
 พระพิทักษ์เขตขันท์เจ้าเมืองหนองคาย ชำระคร้วพวนและคร้วเวียงจันทน์บานทาสาร³
 ที่ตกค้างและหนีกลับบานเมืองส่งตัวกลับเมืองฉะเชิงเทราใน พ.ศ. 2380 โดยกำหนด
 ให้อพยพทางปราจีนบุรี

¹ กหข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 57 (เรื่องเดิม)

² กหข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 93 (เรื่องเดิม)

³ สารตราเจ้าพระยาจักรีเรียกลาวทาสารบาง กองลาวบานทาทรานบาง
 คำว่าทาสารน่าจะเป็นคำเดียวกับ ทาทราน.

ครัวลาวเวียงหนองคายหนีไปจากทาส	93 คน
ครัวลาวเวียงเมืองหนองหารพี่น้องกองทาส	503 คน
ลาวเวียงเป็นพี่น้องกองทาส	398 คน
ลาวเวียงทาสที่ห้วยหลวง ¹	21 คน
ทาสชายฉกรรจ์	13 คน
ลาวเวียง	1028 คน
ลาวพวนตกค้างที่เมืองหนองคาย	484 คน
ลาวพวนห้วยหลวงตกค้างอยู่	204 คน
ลาวพวนหนองคายตกค้างอยู่	353 คน
ลาวพวน	1041 คน

ใน พ.ศ. 2402 ขุนพิทักษ์โควินนายกองโคบ้านท่าทรานขอขึ้นไปติดตามและนำตัวเลกลาวที่สึกแล้วและยังไม่ได้สึก ตลอดจนถึงผู้ที่สึกจากพระเนตรไถ่ภรรยาไปท่ามหาหินในลาวตะวันออก ให้กลับมาท่าราชการตามหมวดตามกองของตน และท่าทางว่าวเลกล่าลูกหมูที่ยังไม่ได้สึก ทางกรมไม้ซัดซ่อง² การจับกุมลาวเก่าใหม่หนีไปนั้นให้ดู "ขอมือหัก" จึงจะทราบว่าเป็นข้าใหญ่ไค³

¹ลาวอพยพใน จ.ศ. 1178 มาจากห้วยหลวงเช่นกัน ทุกรายละเอียดในหนา เพราะฉะนั้นลาวอพยพใน จ.ศ. 1191 และ จ.ศ. 1199 เป็นลาวกลุ่มเดียวกัน

²กหข., จดหมายเหตุ ๔.4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 78 ร่างทราน้อยเมืองนครพนมให้ขุนพิทักษ์ควินนายกองโคกุมเงินไปซื้อคิบุก

³กหข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 147 ทราน้อยเมืองสระบุรีเรื่องตามลาวหนี

การเปลี่ยนแปลงโยกย้ายผู้ควบคุมไปขึ้นเจ้าต่างกรมนั้น ผู้ชักชวนมีความผิดถูก
ลงพระอาญาถึงขั้นประหารชีวิต ดังเช่น พระลครบ้านพร้าวชักชวนไพร่เมืองหนองคาย
เมืองหนองหาร นำครัวเวียงและครัวพวนไปถวายสมเด็จพระเจ้าหนองยาเชอกรมขุน
อิศเรศรังสรรค์ พระลครมีความผิดถึงขั้นถูกประหารชีวิต¹

การป้องกันการหลบหนีเช่นนี้ ทำให้เลกลาวบ้านท่าทรานมีมากขึ้นเป็นลำดับ
ถึงขั้นที่กล่าวว่า "บ้านถาทรานลาว | พวกรเวียงจันทน์มีมาก"²

คนที่อพยพเขามามีทั้ง สาธุ³ พระสงฆ์ สามเณร อาญา คนชรา ชาย
หญิง เด็ก และสัตว์เลี้ยง⁴ การสอบเอกสารในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้พบรายชื่อคนอพยพ
ว่ามีตั้งแต่ เจ้านาย ท้าว⁵ เพี้ย⁶ ลงมาถึงสามัญชนและภิกษุสามเณร เช่น

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 179.

²การกล่าวถึงจำนวนลาวบ้านท่าทรานว่ามีมากนั้นไม่สามารถระบุจำนวนอันแน่
จริงได้ แต่ทางการเกณฑ์ชาวลาวบ้านท่าทรานไปทัพพนมเปญใน พ.ศ. 2383 ถึง 848
คน และไปทัพนครพนมใน พ.ศ. 2386 ถึง 876 คน (ดูรายละเอียดในหน้า 105
และหน้า 107)

³สาธุ เป็นคำเรียกพระสงฆ์ใหญ่ (... สมเด็จพระมหาวิรวงศ์,
พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง), กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515, หน้า 409.

⁴นายช่วย สิทธิศักดิ์, อ้างแล้ว.

⁵ท้าวเป็นคำนำหน้านามผู้เป็นเชื้อเจ้านายและขุนนางผู้มีตำแหน่ง (... เรื่อง
เดิม, หน้า 202...)

⁶เพี้ย ตรงกับคำว่า พระยาของคนทางใต้ ... (จารุบุตร เรื่องสุวรรณ,
ของอีสาน กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520,) หน้า 149.

เจ้านาย

เจ้าสารเมืองเชียงขวาง¹ บุตรเจ้าสาร บุตรหลานเจ้าสาร 15 คน ท้าวสู
นองเจ้าสาร ราชบุตรเมืองพลาน อุบาท บุตรอุบาท 2 คน ท้าวเพชร ท้าวเห่หมื่น
ท้าวฮอด ท้าวเกษ ท้าวทา ท้าวดวงและท้าวโงน² เป็นต้น

ขุนนาง

เพี้ย

เพี้ยสมวันดี เพี้ยศรีคำดวง เพี้ยกลางชั้น เพี้ยจันทะวง เพี้ยพรหมวงศา
เพี้ยศรีธรรมมา เพี้ยแสนเมือง เพี้ยจันบุปผา เพี้ยดวงบุปผา เพี้ยดิบบุปผา เพี้ยอุบลี ฯลฯ

แสน

แสนชั้น แสนน้อย

หมื่น

หมื่นศรีจัน หมื่นพลพิทักษ์

¹เจ้าสารเมืองเชียงขวางถึงแก่กรรมในราว พ.ศ. 2393... (กทช.,
จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 104 บัญชีเบี้ยหวัดเมืองนครนายก ฉะเชิงเทรา
วัฒนานคร ราชบุรีฯ พะนังคินคม เมืองอรุณประเทศ)

²ท้าวดวง และ ท้าวโงน น่าจะเป็นผู้ช่วยเหลือปราบปรามญวน ... (ดูราย
ละเอียดใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, เรื่องเดิม, หน้า 149-154)

³แสนเป็นตำแหน่งขุนนางฝ่ายทหารสมัยโบราณ (... สมเด็จพระมหาวิรวงศ์,
เรื่องเดิม, หน้า 427)

⁴ตำแหน่งในราชการเหนือตำแหน่งพันขึ้นไป ... (สมเด็จพระมหาวิรวงศ์,
เรื่องเดิม, หน้า 438)

บ้านแสง บ้านเลอและบ้านนาเหล่า เป็นต้น (ดูรายละเอียดในหน้า 90) ทรัพย์สินที่นำมาถวายแด่พระพุทธรูปโลหะ พระพุทธรูปไม้ เงินเลียน¹และเงินฮาง²

ในคาน "บุคคลสำคัญของบ้านนาเหล่าน่าที่ควรจะกล่าวถึง คือ พระสุพรรณสมบัติ (ยา) คนตระกูลโอสถานนท์ สมัยนั้นท่านมีไร่นาอยู่ข้างอยู่ที่บ้านนาเหล่าน่ามาก กอปรถวายท่านเป็นช่างทองมาก่อน"³ นายยาเป็นบุตรนายเขากับแม่เขาคำเกา (แม่เขาคำฮอย) อพยพมาเมื่อเมืองพวนแตก แม่เขาคำเกาอพยพเข้ามาเป็นแม่ลูกอ่อนโดยเข้ามาก่อนสามี นายยาบวชเป็นสามเณรที่วัดบ้านมาด แล้วเข้าไปอยู่ในกรุงเทพฯ เขารับราชการกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นขุนวิจิตรสุวรรณ แล้วเลื่อนขึ้นเป็นที่พระสุพรรณสมบัติ ตำแหน่งผู้บังคับการทองฝ่ายพระราชวังบวร⁴ พระสุพรรณสมบัติเป็นผู้สร้างวัดนาเหล่าน่าขึ้น ปัจจุบันผู้เฒ่าชื่อนามสกุลโอสถานนท์ยังมีอยู่ที่บ้านนาเหล่าน่าและ

¹เงินเลียนมีรูปร่างคล้ายเงินฮาง แต่มีขนาดเล็กกว่าและทำด้วยทองแดง... (พจนานุกรมไทย-อีสาน เรียกว่าเงินลาด)

²เงินฮาง เป็นเงินตราโบราณ เนื้อโลหะเป็นเงิน มีน้ำหนัก 6 คำลึงกับ 6 สลึง มีตราอักษรจีน 2 ตัว ... (พจนานุกรมไทย-อีสาน, เรื่องเดิม, หน้า 105 และกองกษาปณ์ กรมธนารักษ์)

³เตียบ วิภาคย์พจนกิจ, ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 1, (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมนักสังคมศาสตร์, 2513), หน้า 306.

⁴สัมภาษณ์ นายทรัพย์ ยะหิตตะ และนายหนุ่ม นิตยสุทธิ อ่างแล้ว, วัดบ้านมาดเป็นวัดร้างอยู่ใกล้กับวัดบ้านโสง ซึ่งเป็นวัดร้างเช่นกัน

⁵บันทึกพระยาประชาภิจักรจักร (ชูป โอสถานนท์)... ได้จากนายทวิลาภ โอสถานนท์ หลานพระสุพรรณสมบัติ (ยา โอสถานนท์).

บ้านนาเหลาบก เป็นจำนวนมาก

บุตรสาวของนายยา ชื่อจันท์ มีสามีชื่อป่อง มีตำแหน่งเป็นนายกองโคททำหน้าที่เลี้ยงโคหลวงอยู่ที่บ้านชำปางาม¹ ใน พ.ศ. 2419 ใน พ.ศ. 2419 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งหลวงพิทักษ์โควิน (ป่อง) นายกองโคเป็นพระแก้วกลางวงค์ ผู้ว่าราชการเมืองสนามชัยเขตคนแรก โดยยกบ้านพระงามขึ้นเป็นเมือง²

ชาวลาวพวนและลาวเวียงบ้านท่าทรานมีมากตั้งไต่กลาวมาแล้วข้างตน การสำรวจข้อมูลภาคสนามได้พบว่ามีหมู่บ้านลาวเวียงและลาวพวนและวัดประจำหมู่บ้านในพื้นที่อำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขตเป็นจำนวนมาก เช่น

---

¹นายเสริม วิรุณราช, อ้างแล้ว.

²กรมศิลปากร, การแต่งตั้งขุนนางไทย ในสมัยรัชกาลที่ 5, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า 78.

รายชื่อหมู่บ้านและวัดลาวพวน

อำเภอพนมสารคาม

ตำบลพนมสารคาม

บ้านเมืองกลาง
 บ้านเมืองกาย
 บ้านเชียงใต้
 บ้านเตาเหล็ก
 บ้านท่อม
 บ้านบาน
 บ้านหนองรี
 บ้านลาดขวาง
 บ้านโสม (ราง)
 บ้านหอ (ราง)

วัด

วัดเมืองกลาง
 วัดเมืองกาย
 วัดเชียงใต้
 วัดเตาเหล็ก
 วัดบ้านท่อม
 —
 วัดหนองรี
 วัดลาดขวาง
 วัดบ้านโสม (ราง)
 วัดบ้านหอ (ราง)
 วัดมหาเจดีย์

ตำบลเมืองเก่า

บ้านกองขวา
 บ้านกุ่มแดง
 บ้านเมืองแมค
 บ้านโพนตม
 บ้านโพธิ์น้อย

วัด

วัดกองขวา (วัดจอมมณีกองขวา)
 —
 วัดเมืองแมค
 —
 วัดโพธิ์น้อย (ราง)

ตำบลเมืองเก่า

บ้านโพธิ์ใหญ่
 บ้านตากแดด
 บ้านนาเหล่าน้ำ
 บ้านเลอ
 บ้านฮอ (ร้าง)
 บ้านมาด
 บ้านจอมศรี

ตำบลเมืองใหม่

บ้านหนองซอน
 บ้านหนองไฟไหม้
 บ้านหนองป่าเชิง

ตำบลหนองยาว

บ้านแหลมไผ่สี
 บ้านนาเหลาบก
 บ้านแลง
 บ้านหนองป่าตอง
 บ้านเมืองกัต

วัด

วัดโพธิ์ใหญ่
 -
 วัดนาเหล่าน้ำ
 วัดบ้านเลอ
 วัดบ้านฮอ (ร้าง)
 วัดบ้านมาด
 วัดจอมศรี
 วัดโหลง (ร้าง)

วัด

-
 -
 -

วัด

-
 วัดนาเหลาบก
 วัดบ้านแลง
 วัดหนองป่าตอง
 วัดเมืองกัต (ร้าง)

ตำบลทาดาน

บ้านหนองเค็ด
บ้านทาดาน
บ้านโคกหัวขาว
บ้านคลังชัน

วัด

วัดหนองเค็ด
-
วัดโคกหัวขาว
-

ตำบลบ้านซ่ง

บ้านหัวกระสัง

วัด

วัดหัวกระสัง

ลาวเวียงอำเภอพนมสารคามตำบลหนองแวน

บ้านหนองบัว
บ้านหนองแวน
บ้านชำชา (ราง)
บ้านโคก
บ้านโพนทอง
บ้านหนองแวง
บ้านหนองอีบุ

วัด

วัดหนองบัว
วัดหนองแวน
วัดชำชา (ราง)
วัดบ้านโคก (ราง)

ตำบลเกาะขนุนวัด

๒   ๒
 บ้านนายนอย
 ๒
 บ้านหนองเสือ
 ๒   ๒
 บ้านชำป่าหวาย

วัดหนองเสือ

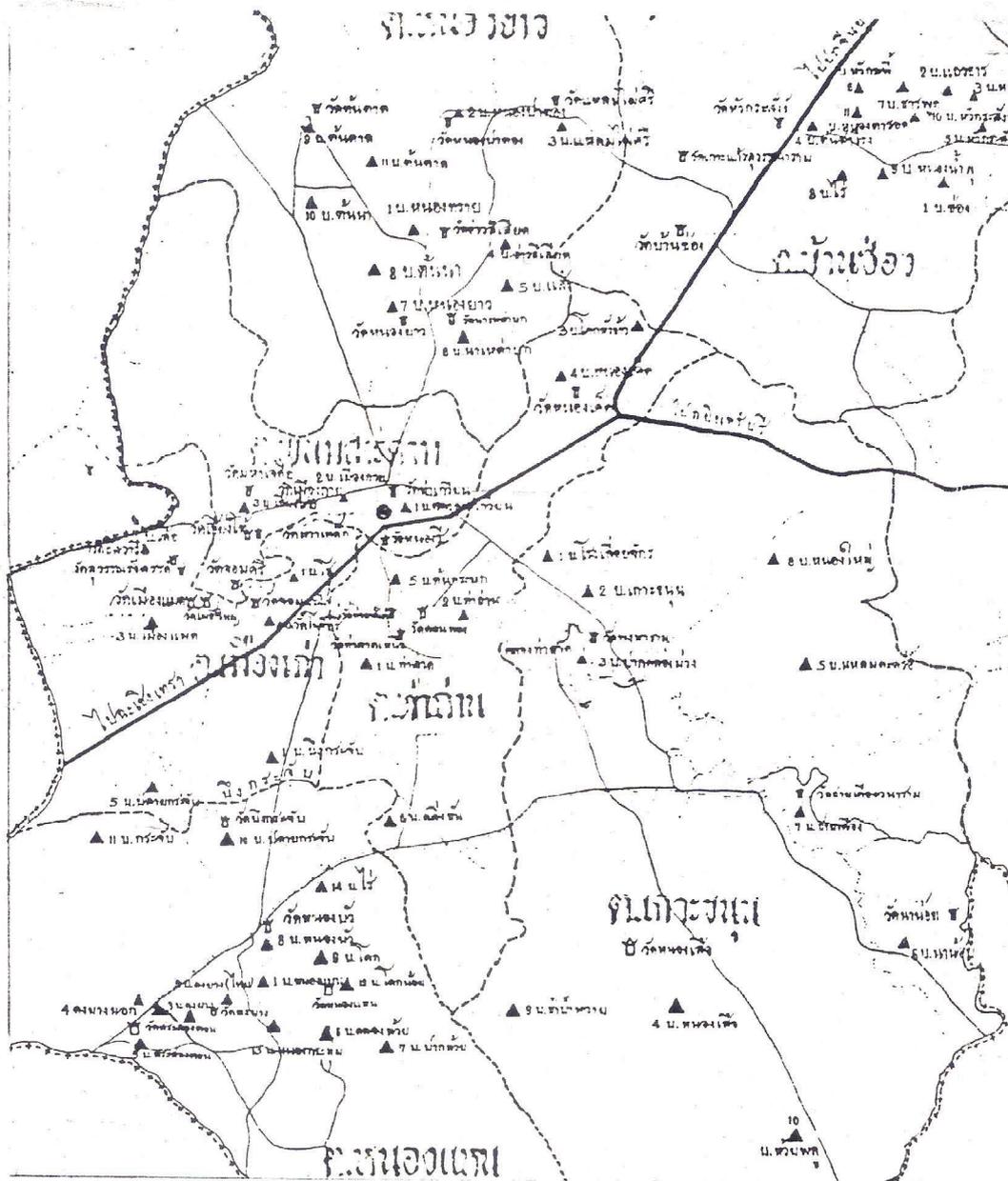
ตำบลเขาหินซ้อน

๒
 บ้านหนองแสง

อำเภอสนมชัยเขตตำบลคูยายหมื่นวัด

บางมะเฟือง
 ๒
 บ้านโพนแดง
 ๒
 บ้านโพนทราย
 ๒
 บ้านโพนงาม
 ๒
 บ้านนาเลา
 ๒
 บ้านสระโบสถ์
 ๒   ๒
 บ้านคูยายหมื่น
 ๒   ๒
 บ้านทามวง

วัดบางมะเฟือง

แผนที่ 17 แหล่งของน้ำฝนลาวพวนและลาวเวียง.

บทที่ 4

การปกครอง

สถานะของลาวอพยพในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา

ชาวลาวพวน ลาวเวียงบ้านท่าทรานและลาวเมืองพลานบ้านท่าไช้ เป็นคนอพยพที่มีสถานะเป็นไพร่เชลยศึกหรือทาสเชลย หรือเรียกกันเป็นสามัญว่า "เลก" ทางการควบคุมคนต่างเชื้อชาติเหล่านี้ด้วยวิธีการกำหนดพื้นที่ให้ตั้งบ้านเรือน โดยให้ลาวเวียงและลาวพวนตั้งบ้านเรือนที่บ้านท่าทราน¹ ลาวเมืองพลานอยู่ที่บ้านท่าไช้² และให้สังกัด กอง หมวก หมู่ ตามระยบไพร่มีมูลนายควบคุม ผู้ควบคุม: เป็นคนเชื้อชาติเดียวกันอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเจ้าเมืองฉะเชิงเทราคือ พระยาวิเศษฤาไชย ตามลักษณะการควบคุมกำลังคนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น³

---

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 119 เลขที่ 52, เรื่องเดิม.

² กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 110 เลขที่ เรื่องเดิม.

³ นันทิยา สว่างวุฒิชธรรม, เรื่องเดิม, หน้า 43-46.

ทางการได้กำหนดสถานะของเลกลาวในแขวงเมืองฉะเชิงเทราไว้ดังนี้¹

1. เชลย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานลาวเชลยที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในแขวงเมืองฉะเชิงเทราให้แก่พระยาวิเศษฤๅไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทราจำนวนหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานถึงจำนวนอันแน่นอน เพียงแต่มีหลักฐานระบุว่า "ลาวฉะเชิงเทราเป็นฉะเลพระยาวิเศษฤๅไชย"²

---

¹ทาสเชลยศึกถือว่าเป็นทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ แม้ที่พนักงบางคนได้รับพระราชทานเชลยศึกเป็นรางวัล ในราชการสงครามของแม่ทัพเหล่านั้น พระยาวิเศษฤๅไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทราคงจะได้รับพระราชทานลาวเชลยเป็นรางวัล ..... (ควอริช เวลด์ การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, กาญจน์ สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ แปล, กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2519, หน้า 219 และวอลเตอร์ เอฟ. เวลดา, เรื่องเดิม, หน้า 49)

²กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 182 สารตราเรื่องลาวเชลยกลาวโทษศรีภรรยาพระยาวิเศษฤๅไชย.

2. เลกทาส มีหลักฐานว่ากองลาวบ้านท่าทราน 8 กองนั้นมีเลกทาสอยู่ด้วย ดังที่ราชบุตรขุนภักดีภูเบศและนายกองลาวบ้านท่าทราน 8 กอง ขอทำส่วยทองทูลเกล้าถวาย โดยระบุจำนวนเลกทาสไปทำส่วยทองใน พ.ศ. 2393 ว่ามี "ทาสร้อยสามสิบแปดคน"¹

3. เลกคองเมือง เลกลาวบ้านท่าทรานที่โปรดเกล้าให้ เป็นเลกคองเมืองได้แก่ ลาวเซลดย 22 คน ในความควบคุมดูแลของพระยาวิเศษฤๅไชยเจ้าเมืองคนเก่าที่ถึงแก่กรรม ลาวเซลดยจำนวนนี้เข้าชื่อขอเป็นไพร่หลวงทางการผ่อนปรนให้เป็นเลกคองเมือง โดย "จัดแจงไทยควบคุมไวยเป็นเลกคองเมืองอยู่เมืองฉะเชิงเทรา"² เพราะฉะนั้นเลกลาวที่เป็นเลกคองเมืองทางหนึ่งมาจากการชำระเลกลาวที่มูลนายเดิมถึงแก่กรรม ดังเช่นกรณีลาวเซลดยของพระยาวิเศษฤๅไชยอดีตเจ้าเมืองชำระให้เป็นเลกคองเมืองฉะเชิงเทรา

เลกคองเมืองอีกพวกหนึ่งได้แก่ เลกเซลดยที่ทางการเป็นผู้กำหนดสถานะให้ ดังเช่นทางการกำหนดให้ขุนแสวงสุวรรณ ขุนรักษาสวรรณ และขุนสุพรรณพลากรควบคุมเลกลาวที่กวาดต้อนมาจากเวียงจันทน์ไว้เป็นเลกคองเมืองพนมสวารคาม³

¹ กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 68

เรื่องตั้งนาย เข้ามาทูลเกล้าถวาย	กอง			
	หมวก,	คุมไพร่ทาสรวม	446 คน	ได้ส่วยทองคำอย่างหนัก 3
	ท้าวโงน ท้าวเม่น			

² กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1206 เรื่องเดิม, และดูรายละเอียดในหน้า

³ กทข., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1223 เรื่องร่างทราน้อยเบ็ดเตล็ด.

4. เลกกองนอก¹ ไคแกเลกกองโคซึ่งมีขุนพิทักษ์ไควนเป็นนายกองมีหน้าที่เลี้ยงโคหลวง ใน พ.ศ. 2384 จำนวนปลัดกอง นายร้อย นายหมวด กองโค มีเพียง 9 คน ต่อมาใน พ.ศ. 2392 เพิ่มอีก 1 คน รวมเป็น 10 คน จัดว่าเป็นกองลาวที่เล็กที่สุดในบรรดากองลาวท่าทรานทั้ง 9 กอง เลกกองโคทำหน้าที่เลี้ยงโคหลวงอยู่ที่บ้านซำปางาม² มีหน้าที่อันแท้จริงของกองโคโดยทั่วไปมี 2 ประการคือ เลี้ยงโคหลวงและทำส่วยก็ตามที่ได้พบมีหลักฐานว่ากองโคบ้านท่าทรานถูก "ขอแรง" ถูกเกณฑ์ไปทัพเช่นกองลาวอื่น ๆ ใน ฉะเชิงเทรา

5. ไพร่สม ตามหลักฐานทางการปรากฏว่าใน พ.ศ. 2393 ไปร่สม 300 คน มีหน้าที่ทำส่วยของทูลเกล้าถวาย ดังความปรากฏว่า

"... ราชบุคกับขุนภักดีผู้เบญและนายกองลาวท่าทรานทั้งแปดกองจะขอรับพระราชทานทำส่วยของทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ไปร่สมทองคำ นกคิล สองสลึง เลกทาสทองนกกิลสลึง เขากับแปดกองเลกไพร่สมที่ขอจ้ทำส่วยของทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ไปร่สมสามร้อยแปดคน ..."³

6. ไพร่หลวง ทางกรมไคกำหนดให้เลกลาวแขวงเมืองฉะเชิงเทราจำนวนหนึ่งเป็นไพร่หลวงกองลาว มีหน้าที่รับราชการโดยเข้าเดือนหรือทำส่วยเร็ว ส่วยทองคำถวาย มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ดังความปรากฏว่า

¹คูแลกกองนอก ใน นันทิยา สว่างวุฒิชรรณ, เรื่องเดิม, หน้า 50-59

²สัมภาษณ์นายเสริม วิภูณราช, อ่างแล้ว.

³อ่างแล้ว, เรื่องเดิม.

"... ไพร่หลวง กองลาวก็ต้องจับจ่ายเข้าเดือนรับราชการเสมออยู่ทุกเดือน คนที่ไม่ต้องเข้าเดือนก็ทำส่วยผิดเร็วทำส่วยทองคำหลวกลาวถวายอยู่ทุกปี คั้นพวกนี้หาไพร่จ้เวนวางราชการไป ..."¹

ไพร่หลวงมีสังกัดอยู่ในกองลาวทุกกอง ก็จะได้เห็นได้จากใน พ.ศ. 2396 ไพร่หลวงกองลาว 228 คน ถูก "ขอแรง" ไปตัดไม้แกงนางทำปรางค์ปราสาทวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยเกณฑ์ไปจากกองส่วยทอง 8 กอง 216 คน และกองโค 16 คน²

กล่าวโดยสรุปเลกลาวบ้านท่าทรานมีสถานะเป็นเชลย เลกทาส เลกคองเมือง เลกกองนอก ไพร่สม และไพร่หลวง

ในค่านจำนวนไม่มีเอกสารหรือหลักฐานที่ระบุถึงจำนวนแน่นอนของเลกลาวเหล่านี้ ทราบแต่เพียงว่าใน พ.ศ. 2383 เจ้าพระยาบดินทร์เดชาอนุชิต (สิงห์ สิงหเสนี) เกณฑ์ลาวบ้านท่าทราน 848 คน³ ไปทัพพนมเปญโดยให้ตั้งค่าย ณ บ้านจายู ซึ่งห่างจาก

---

¹⁻² กทข., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 6 ร่างสารคามของ
ผู้ว่าราชการหัวเมืองต่าง ๆ หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาถึงเมือง กรมการและนายกองเมือง
สระบุรี กรุงเก่า นครนายก ฉะเชิงเทรา อิน พรหม อ่างทอง ลพบุรี สิงห์ นครไชยศรี ให้
ไพร่หลวง กองลาวช่วยตัดไม้แกงนางส่งมาทำปรางค์ปราสาทวัดพระศรีรัตนศาสดาราม.

³ กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 43/ ก 11 คัดบอกเล่ม 14
ว่าควยขอราชการทัพพนมทางเมืองเขมร.

เมืองโพธิสัตว์ 800 เส้น¹ เพื่อเตรียมป้องกันตัวที่จะมารุกรานเขมร ในพ.ศ. 2386
 ทางกรได้เกณฑ์กองลาว 8 กอง เป็นนายไพร่ 876 คนไปทัพเมืองนครพนม² จำนวน
 กองลาวบ้านท่าทรานถูกเกณฑ์ไปทัพใน พ.ศ. 2383 เป็นจำนวน 848 คน ถ้าพิจารณา
 จากจำนวนลาวเมืองต่าง ๆ ถูกเกณฑ์มา 3883 คน³ นับว่าลาวบ้านท่าทรานถูกเกณฑ์เป็น
 จำนวนมาก น่าพอที่จะอนุมานได้ว่าชาวลาวในเมืองตะเข็ง เทราคงมีจำนวนมาก

การเปลี่ยนแปลงสถานะ

เลกลาวบ้านท่าทรานมีโอกาสเลื่อนสถานะสูงขึ้นโดยเลื่อนจากไพร่ เป็นนายและ
 เปลี่ยนแปลงสถานะจากเซลยเป็นเลกคองเมือง รวมถึงการร้องขอเปลี่ยนแปลงมุลนาย
 และย้ายถิ่นที่อยู่

1. การเลื่อนสถานะ ใน พ.ศ. 2386 ลาวบ้านท่าทรานถูกเกณฑ์ไปทัพเมือง
 นครพนม 876 คน เป็นนาย 136 คน ไพร่ 740 คน นายถึงแก่กรรม 2 คน จึงเลื่อน
 ไพร่ 2 คนขึ้นเป็นนายแทน ผู้ที่เสียชีวิต⁴ การเลื่อนสถานะเช่นนี้จะเป็นการตอบแทน

¹กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 43 ก. มัคที่ 33
 คัดบอกเล่ม 14 วาควยราชการทัพภูวนทางเมืองเขมร

²กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารเล่ม 4 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา-
 ดาตพราว, 2508), หน้า 238.

³กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 49 มัคที่ 45 บัญชี

⁴กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 42 มัคที่ 49 เรื่องบัญชีจ่าย
 เบี้ยหวัดเจ้าเมืองกรมการซึ่งไปราชการทัพเมืองนครพนม.

แก่ไพร่ที่มีความชอบในราชการสงคราม

2. การเปลี่ยนสถานะ ลาวเซलयมีโอกาที่จะร้องขอเพื่อเปลี่ยนสถานะจากเซलयเป็นเลกคองเมือง เปลี่ยนขุนนาย และย้ายถิ่นที่อยู่ ในกรณีนี้ได้รับความเคื้อคร่อนด้วยการยื่นคำขอต่อทางการ ดังเช่น "อายุภัม อายุญ และอายุลา" เป็นตัวแทนลาวเซलय 22 คน ซึ่งได้แก่ "อายุชู อิกิ อีสอย อินาง อายุภัม บุตรหญิงแดนและบุตรหญิงจุง" เป็นต้น กล่าวโทษ "ศรี" ภรรยาพระยาวิเศษฤาไชยอดีตเจ้าเมืองฉะเชิงเทราว่าไชสอยเคื้อว เชื้อเร่งเอาเงินกับลาวเซलय 22 คน ๆ จึงไม่สมัครใจอยู่ควย โดยจะขอเป็นไพร่หลวงและอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องในกรุงเทพฯ ทางกรมขอมผอนปรนให้แต่ชั้ชของที่จะให้ไปอยู่กรุงเทพฯ เนื่องจากราชการเมืองฉะเชิงเทรามีมาก ประกอบกับการย้ายถิ่นที่อยู่ทำให้เลกคองเมืองฉะเชิงเทราลดลง จึงให้ "เอาตัวคนมีชื่อลาวเซलयพวกนี้ไวยเป็นเลกคองเมืองฉะเชิงเทรา" สำหรับถิ่นที่อยู่ั้นจะสมัครใจตั้งบ้านเรือนอยู่กับ "ราชบุตรเมืองพลานณ คลองท่าไชยگیไทยพระยาวิเศษฤาไชยกรมการจ้คแจงทิวบาน ไทยอายุอิมิชื่ออยู่ตามล้มควร"¹

เบี้ยหวัด

ขุนนางเชื้อชาติลาวรับราชการอยู่ในกองลาวบ้านท่าทราน แขวงเมืองฉะเชิงเทราเหล่านี้ มีตำแหน่งเป็นจางวาง นายกอง ปลัดกอง นายร้อย ปลัดร้อย นายหมวด เสมียนกอง เสมียน สรรวัตร ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเป็นรายปี โดยเจ้าเมืองเป็นผู้ส่งรายชื่อข้าราชการกองลาวในเมืองของตนเป็นหางวาวไปให้สัสดีและเสนาบดีคนตั้ง กักเพื่อขอรับพระราชทานเบี้ยหวัด

การจ่ายเบี้ยหวัดมี 2 ลักษณะคือ

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 182 สวรรคราเรื่องลาวเซलय กล่าวโทษศรีภรรยาพระยาวิเศษฤาไชย

1. เบ็ญหวัดกรายปี เจ้าเมืองเป็นผู้ขอรับพระราชทานตั้งไค้กลาวแล้ว มีชื่อที่นำ
 สังกัดคือ ใน พ.ศ. 2378 พระราชทานเบ็ญหวัดให้แก่นายกองลาวเมืองอินทร์ สิงห์
 พรหม อ่างทอง สุพรรณบุรี นครไชยศรี และนครนายก¹ แต่ไม่มีรายชื่อนายกองลาว
 บานทาทราบรับพระราชทานเบ็ญหวัดในปีนั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวลาวในแขวงเมือง
 ฉะเชิงเทรายังมีจำนวนน้อย ต่อเมื่อมีการกวาดต้อนเข้ามาใน พ.ศ. 2378 และ พ.ศ.
 2380 (จ.ศ. 1197 และ จ.ศ. 1199) โดยให้รวมอยู่กับชาวลาวรุ่นก่อนที่อพยพเข้ามาใน
 สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ชาวลาวในแขวงเมืองฉะเชิงเทราจึงมีมากขึ้น พอที่ทาง
 การจะแต่งตั้งให้ชาวลาวด้วยกันเองเป็นผู้ปกครอง โดยควบคุมให้ชาวลาวทำส่วยส่ง
 ราชธานี ตลอดถึงเกณฑ์ไปราชการสงครามเมืองพนมเปญใน พ.ศ. 2383 และนครพนม
 ใน พ.ศ. 2385 ผู้ควบคุมที่รับราชการในกองลาวมีตำแหน่งตั้งแต่จางวางลงมาถึงสารวัตร
 ใ้รับพระราชทานเบ็ญหวัดเป็นรายปี

---

¹ กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1197 เลขที่ 53 เรื่องบัญชีเบ็ญหวัด
 นายกองปลัดกองลาว เมืองอินทร์ สิงห์ พรหม อ่างทอง ลพบุรี อารัญญิก สระบุรี
 นครนายก ปราจีน สระบุรี นครนายก ปราจีน ประจันตคาม สุพรรณ นครไชยศรี
 นครนายก.

ตารางที่ 2 แสดงเบี้ยหวัดนายกองลาวเป็นรายบุคคลเป็นรายปี

ตำแหน่ง	บรรดาศักดิ์, ยศ	เบี้ยหวัด (ตำลึง)						
		10	7	6	5	4	3	2
จางวาง	ขุน	✓						
นายกอง	ขุน		✓					
ปลัดกอง	หมื่น			✓				
นายร้อย	หมื่น, เพี้ย				✓			
ปลัดร้อย	หมื่น, เพี้ย					✓		
สารวัต	หมื่น, เพี้ย						✓	
เสมียน, เสมียน กอง	หมื่น, เพี้ย							✓
นายหมวด	เพี้ย, แสน, พัน, ลีบ คาแสง, แพง, กวาน							✓

ในด้านจำนวนเบี้ยหวัดที่ได้รับพระราชทานเป็นรายปีนั้น มีความแตกต่างและลดหลั่นกันตามความสำคัญของตำแหน่งนั้น ตำแหน่งที่ได้รับเบี้ยหวัดสูงสุดคือ จางวางมีเพียง 1 คนคือ ขุนสุนทร ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ 10 ตำลึง นายกองคนละ 7 ตำลึง ปลัดกองคนละ 6 ตำลึง นายร้อย 5 ตำลึง ปลัดร้อย 4 ตำลึง สารวัต เสมียนและเสมียนกองได้เท่ากันคือคนละ 3 ตำลึง ตำแหน่งที่ได้เบี้ยหวัดต่ำสุดคือนายหมวดได้ปีละ 2 ตำลึง แต่มีบางกรณีเช่น "ไทเสมียนหมื่น" นายหมวดกองขุนภักดีภูเบศเพียง 1 ตำลึง¹

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 104, อ้างแล้ว

ตารางที่ 3   เปรียบเทียบเบี้ยหวัด พ.ศ. 2384 กับ พ.ศ. 2392

นายกอง	พ.ศ. 2384				พ.ศ. 2394			หมายเหตุ
	จำนวน คน	เบี้ยหวัด			จำนวน คน	เบี้ยหวัด		
		ชั่ง	ตำลึง	บาท		ชั่ง	ตำลึง	
กองเจ้าสารเมืองเชียงของ	15	3	15		15	3	15	เจ้าสาร
กองขุนภักดีภูเบศ	23	3	14		23	3	14	แกลกรร
กองขุนนเรศใจภักดี	21	3	5		21	3	5	ไม่ได้รับ
กองขุนพิทักษ์ภูมินทร	26	4	—		26	4	—	พระราช
กองขุนรินทรอาสา	21	3	4		21	3	4	เบี้ยหวัด
กองขุนนราภิรมย์	22	3	7		22	3	8	พ.ศ. 23
กองขุนสุนทร	29	4	14		29	4	14	
กองขุนประจันทิพย์	23	3	13		23	3	13	
กองขุนไพรีพินาศ	—	—	—		23	—	8	
กองขุนพิทักษ์ควาวิน	9	—	14	1	10	1	17	
กองอุปฮาด	7	2	1		7	—	14	
ทหารปืนใหญ่	7	14	2		—	—	—	
คนใช้เจ้าดวง	—	—	—		10	1	—	
คนใช้เจ้าสาร	—	—	—		13	1	6	
บุตรและน้องเจ้าสาร	—	—	—		2	—	10	
หลานเจ้าสาร	—	—	—		8	—	24	
เพี้ยคำจันฮอและเพี้ยศรีสองเมืองจันฮอ	—	—	—		2	—	4	
กองขุนรินทรพินาศ	23	3	8					

ตารางที่ 4 แสดงว่าใน พ.ศ. 2394 มีผู้ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเพิ่มขึ้น แสดงให้เห็นว่าจำนวนเลกลาวในฉะเชิงเทรามีมากขึ้น ผู้ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดมีตั้งแต่ เจ้านายลาวไปจนถึงคนโง่ของเจ้านายเหล่านั้น

ในด้านการจ่ายเบี้ยหวัดนั้นทางการได้กำชับกำชาให้จ่ายเบี้ยหวัดด้วยความเที่ยงตรง ดังนี้

"... เมืองฉะเชิงเทรา

ลาว		17 กอง	คน 349 คน	เงิน 54
เขมร		14/2		

ให้ข้าหลวง		เจ้าเมือง	กำกับกันแจกเงินเบี้ยหวัดให้แก่		เจ้าเมือง
		กรมการ			นายกอง

ขุนหมื่น นายมวค ลาวเขมร ตามบาญเขียน ข้าหลวงให้เงินจำนวนเงิน

อย่าให้ข้าหลวง		เจ้าเมือง	เบียดบังเอาเงิน		เจ้าเมือง	ลาวเขมร
		กรมการ			นายมวค	

ไวแต่เพียงนี้ขึ้นไปใดเป็นอันขาดทิวเคี้ยว ..."¹

2. เบี้ยหวัดความชอบ เบี้ยหวัดประเภทที่ 2 ได้แก่เบี้ยหวัดที่ได้รับพระราชทาน เนื่องในการไปราชการสงคราม ดังเช่นใน จ.ศ. 2385 หางวาวกองลาว 9 กอง จำนวน 139 คน ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด เบี้ยหวัดความชอบในการไปราชการ เมืองพนมเปญ เป็นเงิน $\frac{20}{13}$

¹กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 59 มัคที่ 53 ร่างตราเมืองพระ สาระบุรี กรุงเก่า อ่างทอง เกณฑ์หนึ่งโคมาซึ่งกลองชนะ และให้ข้าหลวงคุมเงิน เบี้ยหวัดไปแจกลาวเขมรหัวเมือง

ตารางที่ 4 แสดงกองกลางและจำนวนเบี้ยหวัดในการไปราชการ¹เมืองพนมเปญ

กองกลาง	จำนวน คนไปทัพ	เบี้ยหวัด	
		ซึ่ง	กำลัง
ขุนภักดีภูเบศ	18	2	17
ขุนพิทักษ์ภูมิน	18	2	10
ขุนนเรศไจรัถ	16	2	6
ขุนรินทรอาสา	14	2	4
ขุนนราภิรม	18	2	9
ขุนสุนทรจางวาง	19	3	
ขุนประจันตนิพั	17	2	7
ขุนไพรินทรพินาศ	16	2	8
ขุนพิทักษ์ควิน	7	-	12
รวม	139	20	13

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 49 มีที่ 45 บัญชีเรื่อง
เบี้ยหวัดนายกองซึ่งไปราชการทัพเมืองพนมเปญ

การปกครอง

ทางการได้แต่งตั้งให้ชาวลาวปกครองกันเองในระดับตน ตามลักษณะการปกครองคนต่างเชื้อชาติในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังเช่น "ท้าวเมรเป็นนายกกองลาวบ้านท่าทราย" ผู้ปกครองในระดับนี้มีตำแหน่งเป็นจางวาง¹ นายกอง² ปลัดกอง นายร้อย ปลัดร้อยและนายหมวดเป็นต้น ดังเช่น ขุนสุนทรจางวาง ผู้ปกครองระดับนี้มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง ขุนหมื่น เช่นเดียวกับขุนนางไทย ดังเช่น เราบุตรมีบรรดาศักดิ์เป็นขุนสกลนิกร ขุนนางที่มีบรรดาศักดิ์ลาวเป็น "เพี้ย" ก็มีอยู่มาก เช่น เพี้ยสิบลูบผา เพี้ยจันบรูบผา เพี้ยดวงบรูบผา เพี้ยสมวันดี เพี้ยศรีคำทอง เพี้ยปลัดผา เพี้ยไชยปลัดผา ได้รับราชการมีตำแหน่งเป็นนายร้อย ปลัดร้อย นายหมวด และสารวัตรเป็นต้น³

---

¹จางวางเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจมากกว่านายกอง มีหน้าที่บังคับบัญชา ดูแลประเภทของกองไพร่แต่ละเมือง (...ดูรายละเอียดใน "การควบคุมกำลังคนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น" นันทิยา สว่างวุฒิชัยธรรม, อ่างแลว, หน้า 47-48 กองลาวแขวงเมืองฉะเชิงเทรามีตำแหน่งจางวาง 1 ตำแหน่งคือ ขุนสุนทรจางวาง ... (จ.ม. เหตุ ร.3 จ.ศ. 1221, เลขที่ 104, อ่างแลว.)

²นายกอง 1 คน มีหน้าที่ควบคุมดูแลคนอพยพใน 1 หมู่บ้าน ปลัดกองและนายหมู่เป็นตำแหน่งลดหลั่นไปจากนายกอง มีหน้าที่ช่วยเหลือนายกอง .... พระอริการฉาย วงษ์แก้ว, อ่างแลว)

³กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1221 เลขที่ 104 (อ่างแลว).

จางวาง	ปกครอง	ปกครอง	นายร้อย	ปลัดร้อย	นายหมวด
ขุนเสนาพร	ขุนตะนิกร ขุนภักดีบุเมศ ขุนพิทักษ์นิพนธ์ ขุนเรศใจจกก ขุนตรีพรอาสา ขุนนราภิมรณ ขุนประจวบพิณ ขุนโพธิ์พรพิณ ขุนพิทักษ์ทวน ท้าว(เจ้า)รุกมฤต อภิชาติ	ขุนพิศมิตาณัฐ ขุนวิไชยงาน ขุนรัตนอำนาจ ขุนเรศภยา ขุนไวยบาล ขุนเอกภักดี ขุนอนธาทิฆา ขุนวิจิตรประจักษ์ ขุนอนนทรภยา ท้าว(เจ้า)รุกมฤต อภิชาติ	ขุนวิจิตรดาบุษบ ขุนจงใจจง ขุนพิชิตภยา ขุนเสนาภร ขุนรัตนพิณ ขุนนครวรินาก ขุนชาติชาบุรังค ขุนพิชิตโมตร ขุนกลางชน	ขุนพิชิตาโยธา ขุนตราธเรองพิชิต ขุนประเทภพิชิต ขุนอนนทรจำนง ขุนพิชิตพิชิต ขุนฉวางใจจง ขุนศรีพิชิต ขุนพิชิตนพร ขุนฉวาง	ขุนโพธิ์ ขุนสมณเมือง ขุนชน, ขุนรา ขุนอภิต ขุนสมวัน ขุนชน ขุนสม ขุนพิชิต ขุนพิชิต ขุนฉวาง
1	กองอภิชาติ ๗ 7 คน				
2	กทชธ., จกทนายเทศ, รัชกาลที่ 3	จ.ร. 1211	เลขา 104	ขุนสมณนครนายก	ขุนสิงหนคร

รัชกาลนคร ราชบุรี พระนิพนธ์ กองโกเมืองพิไชย เมืองอรุณประเทศ
 ท้องถิ่นผู้สมัคร เป็นบรรดาศักดิ์ฝ่ายทหาร พระ ท้อง ๓ คน ขุน เมืองระยองเพรา

ตารางที่ 5 แสดงให้เห็นว่าผู้ควบคุมที่มีตำแหน่งเป็นจางวางและนายกองได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "ขุน" ปลัดกอง นายร้อย และปลัดร้อยเป็น "หมื่น" สำหรับนายหมวดมักเป็นขุนนางลาวที่มีบรรดาศักดิ์เป็น เพี้ย แสน หมื่น และสืบ อันเป็นยศบรรดาศักดิ์ขุนนางมาแต่เดิม

ในคานจำนวนนายกอง ปลัดกอง นายร้อยและปลัดร้อยมักมีจำนวนเท่ากันเป็นคู่ ๆ สำหรับตำแหน่งที่มีผู้ปฏิบัติงานมากที่สุดคือ "นายหมวด"¹ ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมดูแลให้ไพร่ทำส่วยหรือรวบรวมเกณฑ์ไพร่ให้ได้ครบจำนวน

---

¹ดูรายละเอียดใน นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, เรื่องเดิม, หน้า 44.

ตารางที่ 6 แสดงจำนวนผู้ปกครองกองลาวแต่ละกอง

กองลาว	ตำแหน่ง							
	จางวาง	นายกกอง	ปลัดกอง	นายร้อย	ปลัดร้อย	เด็ยีน	ตำรวจ	นายทหาร
ขุนสุนทร	1	1	1	3	3	2	2	18
กองขุนภักดีภูเบศ	—	1	1	3	3	2	2	10
กองขุนนเรศไจรัถ	—	1	1	3	2	4	2	13
กองขุนพิทักษ์ภูมิน	—	1	1	2	2	1	2	17
กองขุนนรินทรอาสา	—	1	1	2	2	1	2	11
กองขุนนราภิรมย์	—	1	1	2	2	2	2	12
กองขุนประจันตนิพ	—	1	1	3	3	1	2	12
กองขุนไพรินพินาศ	—	1	1	2	2	2	1	14
กองขุนพิทักษ์คาริน	—	1	1	2	1	1	2	21

ตารางนี้แสดงให้เห็นว่าตำแหน่งจางวางของลาวบ้านท่าทรานมีเพียงคนเดียวคือ ขุนสุนทร สำหรับนายกกองและปลัดกองมีเท่ากันคือกองละ 1 คน ส่วนนายร้อยและปลัดร้อย

¹กทร., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 104 บัญชีเบี้ยหวัดเมืองนครนายก
ฉะเชิงเทรา วัฒนานคร ราชบุรี พะนังคัม กองโคเมืองพิไชย เมืองอรุณประเทศ

อาจมีกองละ 2-3 คน สำหรับเสมียนและสรวัดมีกองละ 2-4 คน ตำแหน่งที่มีมากที่สุดคือนายหมวด กองที่มีนายหมวดมากที่สุดคือกองขุนสุนทรจางวาง มีนายหมวดถึง 18 คน ซึ่งเป็นกองที่มีผู้รับพระราชทานเบี้ยหวัดสูงสุดในบรรดากองลาวเหล่านี้คือ 28 คน และตัวนายกองก็มีตำแหน่งสูงกว่านายกองอื่น ๆ กล่าวคือมีตำแหน่งเป็นจางวาง ส่วนกองที่มีนายหมวดคนน้อยที่สุดคือ กองขุนพิทักษ์ดาวิ้น มีนายหมวดเพียง 2 คน ผู้รับพระราชทานเบี้ยหวัดมี 9 หรือ 10 คน นับว่าเป็นที่กองเล็กที่สุดในบรรดากองลาวเหล่านี้

หน้าที่สำคัญของนายกองลาว ปลัดกองคือ เป็นผู้ปกครองในระดับตน ควบคุมกำลังในยามปกติด้วยการทำบัญชี เล็ก ชำระไพร และเกณฑ์แรงงานด้วยการทำส่วย (ดูรายละเอียดในบทที่ 5) และเกณฑ์แรงงานพิเศษ

1. การปกครองในระดับตน หน้าที่การปกครองในระดับตนคือ ตัดสินคดีพิพาทระหว่างไพร่ในกองด้วยเนื้อความ "มโนสารเบ็ดเตล็ด" ส่วนคดี "มหันโทษ" ต้องส่งไปให้เจ้าเมือง¹ แต่อาศัยพิพาทกับเลกต่างเมือง ผู้เสียหายมีสิทธิร้องเรียนไปยังลูกขุน ณ ศาลา ดังเช่น กรณีทางเพ็ง ท้าวเห็บ นายดวง อายลวนและอายุกย ลาวบ้านทาทราน ไปซื้อข้าวเมืองนครนายก นายดวงชำระเงินค่าข้าวเป็นเงินแดงเสีย 15 บาท หลวงปลัดเมืองนครนายกจับอายุกยไว้ จะปล่อยคอกเมื่อยอมเสียเงิน 5 ตำลึง นายดวงและท้าวเพ็ง

¹ นันทิยา สว่างวุฒิชรรบ, เรื่องเดิม, หน้า 47.

ขุนนรินทร์เรื่องเกิช (ท้าวชุย) เป็นผู้ปกครองชาวลาวเวียงในเขตเมืองพนัสนิคม มีอำนาจลงโทษผู้กระทำผิดโดยการ เขียนตีด้วยหวายหรือจองจำด้วยไซตรวน (... เจ้าอธิการผาย วงษแก้ว, อ่างแก้ว)

เคยมีผู้ชุกพบไซตรวนที่หมู่บ้านคลองหลวง ตำบลคลองหลวง ซึ่งเป็นที่อยู่ของ อาตมาและเจ้านายลาว อาจเป็นไซตรวนที่ไซของจำผู้กระทำผิดก็ได้ ... (สัมภาษณ์ นายเงิน บุญเทศ อดีตผู้ช่วยครูใหญ่โรงเรียนวัดหัวถนน ตำบลหัวถนน อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี 23 ธันวาคม 2526 และ 15 มกราคม 2527.)

ไม่ยอมเสียเงิน จึงร้องเรียนมายังกรุงเทพฯ หมิ่นมหาสงครามพระตำรวจใหญ่ชายขวาได้ให้พระนครนายกเจ้าเมืองสงตัวจำเลยและเงินแดงไปกรุงเทพฯ¹

2. การควบคุมกำลังในยามปกติ เป็นการควบคุมดูแลเลิกไพรในสังกัดมิให้ลักลอบหนีไปทำมาหากินนอกพื้นที่การปกครองของตน ดังที่ขุนพิทักษ์คำวินนายกองโคบ้านท่าทราน ขอไปติดตามขุนหมื่นเลิกลาวที่สึกแล้วและยังไม่ได้สึกที่เมืองนครพนม รวมถึงพระเณรที่สึกได้ภรรยาไปทำมาหากินในลาวตะวันออก ให้กลับไปทำราชการตามหมวดกองของตน และทำทางว่าวนำสึกเลิกที่ยังไม่ได้สึก²

3. การเกณฑ์กำลังในยามสงคราม กำลังคนเป็นกำลังสำคัญในการทำศึกสงครามในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นายกองมีหน้าที่ควบคุมและเกณฑ์ไพรในการไปราชการสงคราม ดังเช่นนายไพร่กองลาวบ้านท่าทราน 8 กอง ถูกเกณฑ์ไปทัพเมืองพนมเปญใน พ.ศ. 2383 จำนวน 848³คน และถูกเกณฑ์ไปทัพเมืองนครพนมใน พ.ศ. 2386 จำนวน 876 คน ผู้ไปทัพเป็นทั้งนายและไพร่ ดังความปรากฏว่า

¹ กหข., จดหมายเหตุ ร.3, จ.ศ. 1209 เลขที่ 29 ร่างตราเมืองนครนายกจับเงินแดง ท้าวเมรลาวถาทรานไทค์ำรวจออกไปเอาตัวมา

² กหข., จดหมายเหตุ ร.4, จ.ศ. 1221 ร่างทราน้อยถึงเจ้าเมืองนครพนมให้ขุนพิทักษ์คำวินนายกองโคคุมเงินไปซื้ออศิบุก

³ กหข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1202 เลขที่ 43/ก 11 คัดบอกเล่ม 14
วาค่วยขอราชการทัพภูวนทางเมืองเขมร

"...ลาวท้าวทรานลาวเมืองสุพัน ลาวเมืองลพบุรี ลาวเมืองอินท์ เจ้ากับ
นายไพร่ไทลาวในกรุงหัวเมืองสามพันสามร้อยแปดสิบสามคน ..."¹

---

¹ กทช., จดหมายเหตุนุ ร.3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 142 มัคที่ 49
บัญชีเจ้าเบี้ยหวัดเจ้าเมืองกรมการซึ่งไปราชการทัพเมืองนครพนม.

ตารางที่ ๗ แสดงจำนวนนายไพร่ไปทัณฑ์เมืองนครพนม

นายกอง	นาย	ไพร่	รวม	ทัณฑ์			เหลือ		รวม
				นาย	ไพร่	ไพร่	นาย	ไพร่	
ขุนภักดีภูเบศ	18	90	108	2	18	3	16	69	85
ขุนนเรศใจภักดี	16	70	86	—	14	2	16	54	70
ขุนพิทักษภูมิน	18	72	90	—	10	2	18	59	77
ขุนนรินทร์รักษา	14	72	86	—	14	2	14	56	70
ขุนนราภิรมย์	18	74	92	—	12	2	18	60	78
ขุนชนะนิกรม	19	158	117	—	20	3	19	94	135
ขุนประจันตมิศ	17	112	129	—	13	3	17	95	112
ขุนวารินพินาศ	16	92	108	—	5	2	16	85	101
รวม	136	740	876	2	106	19	134	615	749 ¹

การที่ไพร่และนายชาวลาวแขวงเมืองฉะเชิงเทราถูกเกณฑ์ไปราชการทัณฑ์เมืองพนมเปญใน พ.ศ. 2383 จำนวน 848 คน และถูกเกณฑ์ไปทัณฑ์เมืองนครพนมใน พ.ศ. 2385 จำนวน 749 คน นับว่าเป็นจำนวนมาก ถ้าพิจารณาจากจำนวนผู้ที่ถูกเกณฑ์ไปทัณฑ์ใน พ.ศ. 2383 ทั้งหมดเพียง 3383 คน

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 142 มีที่ 49
เรื่องบัญชีจ่ายเบี้ยหวัดเจ้าเมืองกรมการซึ่งไปราชการทัณฑ์เมืองนครพนม

4. การเกณฑ์แรงงานพิเศษ เลกลาวกองส่วยทอง 8 กองและกองโค 1 กอง เคยถูกเกณฑ์แรงงานพิเศษตัดไม้แกงแงง เพื่อส่งมาซ่อมปรารงค์ปราสาทวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การเกณฑ์แรงงานครั้งนี้เป็นการ "ขอแรง" ดังความปรากฏว่า

"... นายปลัดกองขุนหมื่นนายมวดทอง | ลาว | ซึ่งได้รับพระราชทานเงิน
เบี้ยหวัดมีอยู่มากทุก | กอง | นาน ๆ จึงวานขอแรงครั้งหนึ่ง ..."¹

กองลาวเมืองฉะเชิงเทราที่ถูกขอแรงตัดไม้ได้แก่

---

¹ กทช., จดหมายเหตุน ร.4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 6 หนังสือเจ้าพระยาจักรี มาถึงเจ้าเมืองกรมการและนายกองเมืองสระบุรี กรุงเทพฯ นครนายก ฉะเชิงเทรา อินทรม อ่างทอง ลพบุรี สิงห์ นครไชยศรี

	กองขุนภักดีคุณเบด	26	คัน	ไม้	5	คัน	
	กองขุนพิทักษ์คุณมิน	26	คัน	ไม้	5	คัน	
	กองขุนฉวีใจภัก	24	คัน	ไม้	5	คัน	
กองลาว	กองขุนฉวีรินอาษา	22	คัน	ไม้	4	คัน	216 คัน
ส่วยทอง	กองขุนฉวีราพิรม	20	คัน	ไม้	4	คัน	ไม้ 42 คัน
เมืองตะเข็งเทรา	กองขุนฉวีฉวีกรม	40	คัน	ไม้	8	คัน	
	กองขุนประจันตมิน	30	คัน	ไม้	6	คัน	
	กองขุนภักดีรินพินาฏ	24	คัน	ไม้	5	คัน	
กอง โค	กองขุนพิทักษ์คาวิน	16	คัน	ไม้	3	คัน	1

ลาวพวนกองส่วยทองคำและกองโคคงจะตัดไม้กันเกรา ไม้ตะเคียน ไม้ตะแบก และไม้แดง ซึ่งเป็นไม้ที่มีอยู่ในตะเข็งเทรา² เพื่อส่งมายังกรุงเทพฯ เป็นจำนวน 42 คัน ให้นายเชื่อง วิลาวัณย์³ ชาวลาวเวียงบ้านหนองแห่นเคยตัดไม้ส่งมาที่ปากคลองท่าลาดเพื่อส่งให้ทางการซึ่งน่าจะเป็นผู้หนึ่งที่ถูก "ขอแรง" ประกอบกับพื้นที่ ๆ นายเชื่องตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตของนาถกองโค

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1215, อ้างแล้ว.

² ราชบัณฑิตยสถาน. อักษรวานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม 6. (กรุงเทพมหานคร : ทางหุ้นส่วนจำกัดคนนทชัย, 2522), หน้า 16.

³ สัมภาษณ์นายเชื่อง วิลาวัณย์, อ้างแล้ว.

เมื่อชุมชนลาวบ้านท่าทรายหนาแน่นขึ้นเป็นลำดับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองบายที่จะยกประจวบชนที่หนาแน่นขึ้นเป็นเมือง ประกอบกับลาวเวียงและลาวพวนบ้านท่าทรายได้ทำส่วยทองคำ ซึ่งเป็นส่วยที่มีความสำคัญทางด้านการเศรษฐกิจชุมชนลาวเวียง ถึงความปรากฏว่า

"... บ้านท่าทรายลาว¹ พวกรเวียงจันทน์ มีมาก พวกลาวก็ได้ทำส่วยทองคำลาวเวียง ท้าวเมธราชยกก็ถึงแก่กำ ทรงเห็นว่าบ้านท่าทรายขึ้นกับเมืองฉะเชิงเทราแล้ว ก็ตั้งอยู่ในลำคลองบ้านท่าสาละ ๗ วัน ๆ 1 คำ ท้าวเพชรบุตรขุนสกลนิกรเขาไปเฝ้าทูลละออง ทรงเห็นว่าบ้านท่าทรายมีตั้งลาว^{พวกรเวียงจันทน์} จ จักแจงแต่งให้ท้าวเพชรเป็นเจ้าเมือง ยกบ้านท่าทรายเป็นเมืองขึ้นกับเมืองฉะเชิงเทราอีกเมือง 1 ..."¹

ชุมชนลาวบ้านท่าทรายน่าจะ เป็นชุมชนที่ใหญ่ที่สุดในบริเวณนี้ ดังที่มีพระราชปรารภไว้ข้างต้น และชุมชนบ้านท่าทรายเป็นชุมชนเดียวในแขวงเมืองฉะเชิงเทราที่ทำส่วยทองคำ อันเป็นแร่เศรษฐกิจที่สำคัญส่งมายังราชธานี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านท่าทรายขึ้นเป็นเมืองพนมสารคาม² พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาราชสนิท และเจ้าพระยานิกรบดินทร ได้แบ่งเขตแดนตั้งแต่ปากน้ำโจโลก เขาไปตามลำคลองท่าสาละฝ่ายใต้เป็นแขวงเมืองฉะเชิงเทรา ฝ่ายเหนือเป็นเมืองพนมสารคาม³ และกำหนดให้เป็น

¹ กทข., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 26 ร่างตราถึงเจ้าราชบุตรท้าวเพี้ย

² กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารเล่ม 14, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา 2522), หน้า 322.

³ กทข., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 41 ร่างสารตราถึงหลวงปลัดกรมการเมืองพนมสารคาม

เมืองขึ้นมหาศไทย¹ ตามลักษณะการปกครองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 สำหรับคำว่าพนมสารคามนั้น เป็นชื่อที่ใช้เรียกพื้นที่บริเวณนี้มาก่อนการอพยพของ
 ชาวลาวในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังปรากฏในบัญชีกองส่วยใน พ.ศ. 2370 (จ.ศ. 1189)
 ว่า

"...	ขุนหมื่น	
พนมสารคาม		เดิมไพร่ 10
1 กอง	ขุนทวีส่องแสง ยก	
	ส่วยดินประดิว	บวกขึ้นไพร่ 6 ..." ²

ในคานการแต่งตั้งผู้ปกครองไม่ว่าจะเป็นเจ้าเมืองหรือกรมการ มีพระบรมราโชบาย
 ๒ ประการคือ เป็นบุตรหลานขุนนางและเป็นผู้มีสติปัญญาดี โดยเจ้าเมืองเป็นผู้กราบบังคม
 ทูลขอแต่งตั้งเอง ดังความปรากฏว่า

---

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์, (พระนคร :
 โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2528), หน้า 147.

²กหข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1189 เลขที่ 8 บัญชีกองส่วย.

"... เจ้าเมืองกรมการไทยลาวชนในหัวเมืองซากไคผายเหนือ เมืองไคย
 ทิวเจ้าเมืองกรมการชาควาง ก็ทรงเลือกสรรเอา บุคหลาน เจ้าเมือง
 กรมการที่มีสติปัญญาในเมืองนั้น ตั้งเป็นเจ้าเมืองกรมการก็มี ..."¹

พระพนมขารณรินทร์เจ้าเมืองพนมसारคามจึงได้กราบบังคมทูลขอแต่งตั้งบุตรหลาน
 เจ้านายลาวขึ้นเป็นปลัดและผู้ช่วย ดังเช่นขอตั้งท้าวอุณีเป็นปลัดเมือง และขอแต่งตั้ง
 ท้าวคนหลานเจ้าสารเมืองเชียงทองเป็นผู้ช่วย ดังความปรากฏว่า

"... ขอรับพระราชทาน ท้าวอุณเป็นผู้ปลัด ท้าวราชการฉลอง
 พระคุณ เป็นผู้ช่วย

ต่อไป จึงทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าลึงว่าที่

ปลัด เป็นหลักถือศักดินา 600 ไร่ ผู้ช่วยถือศักดินา 400 ไร่"³

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 26 ร่างสารตราถึง
 เจ้าราชบุตรท่าแพ.

² ท้าวอุณาอาจจะเป็นคนเดียวกับน้องเจ้าอนุที่มีได้ร่วมคิดกบฏด้วยแต่ได้หลบหลีก
 เข้ามาอยู่ในพระนครเสียก่อน และได้มาอยู่ที่ละแวกเชิงเทรา (ดูรายละเอียดใน โครงกระดูก
 ในคู, เรื่องเดิม, หน้า 119-120).

³ กทช., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 4 ร่างสารตราถึงหลวง
 ปลัดกรมการเมืองพนมसारคาม.

เมื่อแต่งตั้งเจ้าเมืองและกรมการแล้วได้กำชับกำชาให้พระพนมขารณรินทร์เจ้าเมือง
หลวงชรินทร์ภักดีปลัด หลวงยกกรบิทร และขุนงามเกษศรผู้ช่วยให้ทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา¹
ในเวลาตรุษสารท "ณ พระอุโบสถวิหารกราบถวายบังคมกระทำสัตยานุสัตย์ ต่อไต่มาลของฯ
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา"² พระอุโบสถที่ชนชั้น
ปกครองและเจ้านายลาวพวนทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาคือจะชื่อตรงต่อรัชกาลที่ 4 และ
รัชกาลที่ 5 คือ พระอุโบสถวัดเขาเหล็ก³ น้ำที่ใช้ในพิธีนำมาจากสระน้ำโบราณของ
วัดหินค้ำ⁴ ซึ่งอยู่ในเขตเมืองพนมสารคาม

---

¹ การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาหัวเมืองถือเป็นพิธีสำคัญ ซึ่งจะต้องทำที่วัดใดวัดหนึ่ง
ซึ่งถือเป็นวัดสำคัญในเมืองนั้น หรือวัดหลวง (ดูพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชพิธีสิบสองเดือน องค์การศาสนศึกษา, พระนคร 2506, หน้า

² กทข., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 5 เรื่องตั้งท้าวอุ่นเป็น
ที่ปลัด ท้าวคนเป็นผู้ช่วย

³ สัมภาษณ์นายมา พันฉมิตร อายุ 96 ปี 43 หมู่ 3 ตำบลพนมสารคาม
อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา, 13 เมษายน 2526 และพระอธิการพร ปราโส,
อางแลว.

⁴ วัดหินค้ำตั้งอยู่ที่หมู่บ้านราชสำน ตำบลบางคา กิ่งอำเภอราชสำน
วัดนี้มีสระน้ำโบราณ เป็นสระศิลาแลงสี่เหลี่ยมกว้างยาวประมาณ 20 เมตร ขอบสระเป็น
รูปบันไดมีทางลงทุกด้าน น้ำในสระใสตลอดปี น้ำในสระนี้เคยนำไปใช้ในพระราชพิธี
บรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน (ดูอนุสาร อ.ส.ท. เดือนตุลาคม
2513).

ส่วนแบบแผนในการปกครองเมืองพนมसारคามใช้ "อาญาลี"¹ เป็นตำแหน่งบังคับบัญชาสูงสุด คือเจ้าเมืองอุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร ดังเห็นได้จากการแต่งตั้งอาญาลีเมืองพนมसारคาม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

"... ให้อุปฮาดเป็นพระพนม เมืองพนมसारคาม ตั้งแต่วันที่ 8 1
ปีออก จักรวาศก ศักราช 1234 เป็นวันที่ ... ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ให้ราชวงศ์ เป็น อุปฮาด
ให้ราชบุตร เป็น ราชวงศ์ เมืองพนมसारคาม
ให้ท้าวบรรพตเป็น ราชบุตร

ตั้งแต่วันที่ 8 ปีออก จักรวาศก ศักราช 1234 เป็นวันที่ .... ในรัชกาลปัตยุบัน...."²

¹อาญาลี เป็นลักษณะการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออก มีตำแหน่งบังคับบัญชาสูงสุด 4 ตำแหน่งคือ

ก. เจ้าเมือง เป็นผู้มีอำนาจสิทธิขาดในการตั้งการบ้านเมือง แต่เจ้าเมืองพนมसारคามไม่มีอำนาจประหารชีวิตผู้ร้ายออกฉกรรจ์ การถอดถอนอุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตรจะต้องพึ่งคำสั่งเจ้าเมืองฉะเชิงเทราหรือพระมหากษัตริย์

ข. อุปฮาด มีหน้าที่ทำการแทนเจ้าเมืองในกรณีที่เจ้าเมืองไม่อยู่หรือไม่สามารถบริหารราชการได้

ค. ราชวงศ์ มีหน้าที่เกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ ชำระความในการปกครองทั่วไป และปฏิบัติตามคำสั่งของอุปฮาด เช่น รวบรวมสรรพบัญชี ส่วยสาอากร เป็นต้น

ง. ราชบุตร มีหน้าที่ควบคุมเก็บรักษาผลประโยชน์ของเมือง (... ไพฑูรย์ มีกุล, เรื่องเดิม, หน้า 11.)

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า 24.

การยกชุมชนลาวที่หนาแน่นขึ้นเป็นเมือง ได้กระทำอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวคือ หลวงพิทักษ์โควิน (ป๋อง) นายกองโคบ้านฆ่าปางาม ได้ทำประโยชน์ให้แก่ทางการ เช่นเดียวกับ นายกองลาวอื่น ๆ ประกอบกับเอาใจใส่ความคุ้นเคยและติดตามเลกกอง โคที่หลบหนีกลับมา ทำส่วย ใน พ.ศ. 2419 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ใหยกบ้านพระงาม¹ ขึ้นเป็นเมืองสนามชัยเขต และโปรดเกล้าให้หลวง พิทักษ์โควินนายกองโคชาวลาวพวน ขึ้นเป็นสุวรรณาราชการเมือง ดังความปรากฏว่า

"... ให้หลวงพิทักษ์โควิน เป็นพระแก้วกลางณรงค์ สุวรรณาราชการเมือง สนามไชยเขต ซึ่งเดิมเป็นบ้านพระงาม และโปรดเกล้าฯ ใหยกเป็นเมือง ขึ้นเมืองฉะเชิงเทรา ถึงศักดินา 800 ได้บังคับบัญชา

ปลัด

ยกกระบัตร

กรมการ

ราษฎร

บันลืออยู่ในเขตแขวงเมืองสนามไชยเขตทั้งสิ้น..."²

---

¹ชาวบ้านเรียกว่า บ้านฆ่าปางาม

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. การแต่งตั้งขุนนางไทยในสมัย รัชกาลที่ 5 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2522), หน้า 78.

กลาวโดยสรุปเลกลาวบานทาทรานมีสถานะ เป็นไพร่ ทาส และ เลกลาว
 อยู่ภายใต้การปกครองระดับต้นของชาวลาวด้วยกันเอง ผู้ปกครองในระดับต้นมีตำแหน่ง
 เป็นจางวาง นายร้อย ปลัดร้อย นายกอง ปลัดกอง นายหมวด ผู้ปกครองเหล่านี้
 ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ และเบี้ยหวัดเช่นเดียวกับขุนนางไทย เลกลาวมีโอกาส
 เลื่อนสถานะจากไพร่ เป็นนาย เปลี่ยนมูลนายและย้ายที่อยู่ได้ตามความเห็นชอบของทาง
 การ ชุมชนลาวได้รับการยกฐานะขึ้น เป็นเมืองพนมสารคามและ เมืองสนามชัยเขต โดยมี
 เจ้าเมืองเป็นชาวลาวยุคหนึ่ง และปกครองโดยแบบแผนคาฎาสี เช่นเดียวกับหัวเมือง
 ลาวตะวันออก และทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาว่าจะซื่อตรงต่อพระมหากษัตริย์ไทย เช่น
 เดียวกับหัวเมืองอื่น ๆ.

ระบบช่วย

เลิกเมืองฉะเชิงเทรามีหน้าที่ทำส่ง¹เจ้าเมืองเพื่อนำส่งต่อมายังราชธานี ในสมัยรัชกาลที่ 3 เลิกเมืองฉะเชิงเทรากองพนมสารคาม 68 คน ส่ง²ส่วยคืนประสี² ส่ง³ขมิ้นเกวียน 48 สัก³ และ⁴เจ้าในอัตราส่วน 3 คนต่อ 1 ทาบ โดยนายด่านซ้ายของเมืองฉะเชิงเทราทำส่ง⁴มีละ 39 ทาบ และส่ง⁵ข้าว 3 คนต่อ 1 เกวียน

ทางการกำหนดให้เลิกลาวบ้านท่าทรายและเลิกลาวเมืองพาดานคลองท่าไข่ มีฐานะเป็นเลิกเชลย เลิกทาส เลิกกงเมือง เลิกกงนอก (เลิกกงโค) ไพร่สม และไพร่ทวง มีหน้าที่สำคัญในการผลิต คือทำส่วยและเลี้ยงโคหลวง ทางการกำหนดให้ลาวอพยพเหล่านี้แยกทำส่วยต่างหากจากเลิกเมืองฉะเชิงเทรา

เลิกลาวบ้านท่าทราย 8 กอง ทำส่วยทองคำ เรวูน ภาคพอก (มะพอก) ไม้รางปีน และเลิกกงนอกมีหน้าที่เลี้ยงโคหลวง โดยมีชื่อนายกอง บลัดกอง นายร้อย บลัดร้อย และนายหมวดเป็นผู้ควบคุมการทำส่วย

¹ ส่วยคือการยินยอมให้บุคคลบางจำพวกส่งเงินหรือสิ่งของแทนการทำงานให้รัฐด้วยแรงงาน (...ธาดา ประภาพันธ์, เรื่องเดิม หน้า 45)

² กทช., จดหมายเหตุ ร.3, จ.ศ. 1189, เลขที่ 8 บัญชีกองส่วย

³ กทช., จดหมายเหตุ ร.3, จ.ศ. 1199 เลขที่ 34 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราส่งขมิ้นเกวียนสี่สิบแปดสัก

⁴ กทช., จดหมายเหตุ ร.3, จ.ศ. 1202 เลขที่ 14 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา ส่งผลไร่ทองคำขาว

กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 100 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา ส่งผลไร่ส่วย

⁵ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1194 ร่างตราเกณฑ์ทำนาเอาแม่ข้าว 3 คนต่อเกวียน เดือน 6 ปีมะโรง จัตวาตก

นายกอง	ส่วยทองคำ	กองโต ²	ส่วยเร็ว ³	หมากพลอก	มีรางเงิน ⁴
ขุนนักคัญเบตร์	✓		เลกลาวบ้านท่าทรน	✓	
ขุนพิทักษ์ภูมินทร์	✓		98 คน (9 กอง)	✓	
ขุนเรศใจภักดิ์	✓		รวม 126 คน	✓	
ขุนนรินทร์อาสา	✓		เลกลาวเมื่อพลาน	✓	✓
ขุนรามภิรมย์	✓		28 คน	✓	✓
ขุนชนะนิกรม	✓				
ขุนประจันตมิฬ	✓				
ขุนไพรินทร์พินาศ ¹	✓				
ขุนพิทักษ์กาวิ		✓			

กองลาวทำส่วยเร็ว แขวงเมืองฉะเชิงเทรามิได้ระบุชื่อนายกอง แต่กำหนดว่าเป็นกองลาวบ้านท่าทรนและกองลาวเมืองพลานตามจำนวนที่ปรากฏในตารางที่ 7

ส่วยทองคำ

กรมทรัพยากรธรณีได้สำรวจแหล่งแร่ทองคำในภาคตะวันออก พบว่ามีแหล่งแร่ทองคำในเขต

¹ กทข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1203 เลขที่ 100 บัญชีเรื่องจ่ายเบี้ยหวัดลาวเขมรหัวเมืองต่าง ๆ

² กทข. จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 6 หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาถึงเจ้าเมืองกรมการและนายกอง เมืองสระบุรี กรุงเก่า นครนายก ฉะเชิงเทรา อิน พรหม สิงห์ นครไชยศรี ให้ไพร่หลวงกองลาวช่วยตัดไม้แก่งนางส่งมาทำปรางค์ปร ศาตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

³ กทข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 57 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราเรื่องส่งผลเร็วให้เจ้าเมืองกรมการ

⁴ กทข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1201 เลขที่ 122 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราเรื่องส่งผลเร็วกองขุนนักคัญเบตร์

อำเภอพนมสารคามและสนามชัยเขตในจังหวัดฉะเชิงเทรา¹ และคิดต่อไปถึงเขาน้อยทอง บ้านน้อยทอง อำเภอหนองในเขตจังหวัดชลบุรี² ซึ่งไม่ไกลจากบ้านท่าพรานที่บ้านลาวพวนและลาวเวียงตั้งบ้านเรือน อยู่ แม้ทุกวันนี้ "คนไทยปัจจุบันก็ยังถือว่าพรานทอง"³ ที่ตำบลน้อยทองอยู่

แหล่งทองคำที่ใหญ่อีกแห่งได้แก่บริเวณคลองคักกลอบ อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี ถึงขั้นที่ พ่อเพลงแม่เพลงพื้นบ้านนำเรื่องราวมาแต่งเป็นเพลง และจดจำกันมาได้ถึงทุกวันนี้ว่า "พระยาภานุวงศ์ เจ้าเมืองกระสอบให้ไปนั่งร้อนทองที่คลองคักกลอบ ไม่ได้สักกอบหัวมึงจะขาด"⁴ แหล่งร้อนทองอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดปราจีนบุรี ก็คือ ในเขตอำเภอศรีมหาโพธิ์ ใน พ.ศ. 2394 นายอินบิคานายบันและคนมีชื่อหลายคนได้ไปขุดร้อนทองที่ตงพระศรีมหาโพธิ์ เขตจังหวัดปราจีนบุรี⁵ ปู่ นายจำปี นาวาพนม⁶ ชาวลาว ๕ ยิงบ้านหนองแวน เคยร้อนทองส่งเป็นส่วย ในบางปีเคยไปร้อนถึงอำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี มาส่งเป็นส่วยหลังฤดูทำนาที่ว่าเวกนิทรบุรี พบทองคำในสายแร่และมีตามชายฝั่งลำน้ำบางปะกงในเขต จังหวัดปราจีนบุรี⁷

การที่มีทองคำกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออกเช่นนี้ พระยาวิเศษฤๅไชยจึงได้กราบทูล ถึงการหาแหล่งแร่ทองคำของชาวลาวบ้านท่าพรานว่า "ไปทางปากโดยสายทวนตกข้าง ไปทางเมืองฝาย เนื้อบ้าง"⁸ อย่งไรก็ดีชาวลาวพวนและลาวเวียงบ้านท่าพรานคงจะร้อนทองในภาคตะวันออกมาถวาย

ประวัติมหาดไทยจังหวัดฉะเชิงเทรา, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2528), หน้า 13

² ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชลบุรี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การพิมพ์แสนสุรดี แห่งตะวันออก 2528) หน้า 98

³ มอก (นามแฝง) "กุลา ยังสรุปไม่ได้" ศิลปวัฒนธรรม 9 (มีนาคม 2529), หน้า 14

⁴ สัมภาษณ์นายวิชัย เทียนน้อย, อายุ 43 ปี บ้านเลขที่ 40/10 ถนนอินทราสาส์นเคราะห์, อำเภอเมือง ฉะเชิงเทรา 20 กุมภาพันธ์ 2529

⁵ กทช., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1218 เลขที่ 15 เรื่องร่างสารตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา

⁶ สัมภาษณ์นายจำปี นาวาพนม อายุ 65 ปี 9 หมู่ 12 ต.หนองแวน อ.พนมสารคาม ฉะเชิง- เทรา 25 เมษายน 2526

⁸ สุรพล โพธิ์ศ ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออก (เอกสารโรเนียว) หน้า 101. กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 68 โบบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องตั้ง

กอง
นาย หมวก กุ่มไพร่ทาส 446 คน ใ้ส่งทองคำอย่างหนัก เข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย
ท้าวโงน
ท้าวเหม็น

เป็นส่วน ก่อนที่จะไปร้อนทางภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคตะวันออก แต่คำกราบบังคมทูลของพระยาวิเศษ ทำให้ทราบว่า ทางกรมมิได้กำหนดพื้นที่ในการร่อนทอง

ในด้านตัวผู้ทำส่วยทอง คือ เลกลาวบ้านท่าแร่ ร่อนที่อพยพมาจากหัวหวด วงเวียง ทำส่วยทองส่งเมืองเวียงจันทน์¹ มาก่อนแล้ว ดังนั้นจึงมีลาวบ้านท่าแร่ ร่อนเข้ามาในกรมการหาแร่ทองคำ ดังคำกราบบังคมทูลของเจ้าสารเมืองเชียงขวางว่า "เจ้าสารไท่กราบบังคมทูลพระกรรุธว่า หัวเวียงแลไพร่รู้จักหัวบ่อแร่ทองคำ แลบ่อทองคำมีอยู่หลายก้น"² พระยาวิเศษฯ ก็ยืนยันถึงความสามารถในการดูแลทองคำของชาวลาวพวนบ้านท่าแร่ ว่า "ควยการโคเข้านารแต่ก่อนมา"³

แหล่งแร่ทองคำที่พบมากที่สุดคือที่คลองพระสึง⁴ และคลองกระวาน ซึ่งใช้เวลาเดินทางจากบ้านท่าแร่ 6 กั้น ร่อนได้ทองเนื้อ 7 ที่คลองพระสึงหนัก 2 บาทและคลองกระวานหนัก 1 บาท

ในด้านคุณภาพ ทางกรรณกำหนดคุณภาพของส่วยทองว่า เป็นทองเนื้อ 6 แต่เลกลาวบ้านท่าแร่ ร่อนได้ทองเนื้อ 7 ซึ่งสูงกว่าทองโดยทั่วไป และได้ทำทองหนัก 3 บาทจำนวนขึ้นขุนเกล้าฯ ถวายอัตราส่วยทอง ทางกรมแยกเก็บส่วยทองจากเลกลาวทองส่วยทองเป็น 2 อัตรา คือ ไพร่สมจำนวน 308 คน ทำส่วยส่งคนละ 2 สลึง เลกลาวจำนวน 138 คนทำส่วยทองส่งคนละ 1 สลึง ดังคำ

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1197 เลขที่ 52 (เรื่องเดิม)

² กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 37 หนังสือออกญาราชสุภาวดี ตอนเรื่องชุดแร่ทองคำที่บ่อโป่งพรหม

³ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 68 โบบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องตั้ง

นาย	กอง		
	หมวด		
	หัวเวียง	คุมไพร่ทำบ่อรวม 44 คน	ได้ส่งทองตัวอย่างหนัก เข้ามาขูลเกล้าฯ ถวาย
	หัวแมน		

⁴ คลองพระสึง เป็นคลองที่มีต้นน้ำเกิดจากเขากรวดกกองใหญ่ ในอำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี ไหลเข้าเขต จังหวัดปราจีนบุรี ผ่านอำเภอดอนจาน อำเภอสระแก้ว แล้วไหลไปพบแม่น้ำพระปรง (... อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 3 พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, หน้า 927)

กราบบังคมทูลของพระยาวิเศษฤาไชย

... ไพร่สี่ห้องคำนัดค้า สองสิ่ง เลกทาสห้องนึ่งก็สี่สิ่ง เขากันแปก๊อง เลกไพร่สมที่จะทำ
ส่วยทอง ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ไพร่สามร้อยแปก๊องคนเป็นทองนึ่งซึ่งสิบแปก๊องตำลึงสองบาตร
ทาสร้อยสามสิบแปก๊องคนเป็นทองแปก๊องตำลึงสิบสี่สิ่ง เขากันไพร่ทองเบนคนสี่ร้อยสี่สิบหกคน เบน
ทองนึ่งสองซึ่งเจดตำลึงสองสิ่ง ..."

ท้าวโงน ท้าวเหม็น ขุนชนะนิกรม และนายกองปลัดกองไ้้นำทองคำที่ซุกได้จากคลองพระสหัส
คลองกระวานหนัก 3 บาท และทองส่วยหนัก 1 ซึ่ง 1 ตำลึง 2 สลึงขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ไพร่และทาส
ที่ถึงจากกรมทางจะต้องส่งส่วยเป็นทองหนัก 8 ตำลึง 1 สลึงให้จำหน่ายเสีย ส่วนส่วยทองของไพร่
และทาสผู้ที่ยังไม่กลับจะนำมาทูลเกล้าฯ ถวายภายหลัง

ตารางที่ 9 แสดงส่วยทองที่นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายและไพร่ทาสส่วยทอง

ไพร่ทาส	ตายตามทาง	กลับรุ่นแรก	ส่วย		
			ซึ่ง	ตำลึง	สลึง
ไพร่สม	308	58		19	
ทาส	138	13		2	2
รวม	446	71	1	1	2

เลกชาวบ้านท่าทรานที่ทำส่วยทองใน จ.ศ. 1212 มีถึง 446 คน และคงจะมีส่วนส่งอย่าง
สม่ำเสมอ ดังความปรากฏว่า "สาว ^{หวร} มีมากพวกสาวก็ไต่ทำส่วยทองทูลเกล้าฯ ถวาย"
เลกส่วยดังกล่าวนี้คงมีความสันต์ชัดเจนในการทาแร่ทองคำ ในสมัยรัชกาลที่ 4 จะโอนเลกส่วยเหล่านี้
ไปเป็นเลกคองเมืองพนมสารคาม ขุนแสงสุวรรณ ขุนรักปราสุวรรณ และขุนสุพรรณพลากรจึงไม่สมัครใจ
เป็นเลกคองเมือง จะขอทำส่วยทองต่อไปตามเดิม ²

1 กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1212 (เรื่องเดิม)

2 กทข., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 56 สารตราถึงพระยาวิเศษฤาไชย เรื่อง
ให้ไปเฝ้าทูลละออง ณ กรุงเทพฯ โดยเร็ว

3 กทข., จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 186 เรื่องร่างตราทนายเบิกเตล็ด เลกลาว
เวียงจันไม่สมัครเป็นเลกคองเมืองจะทำส่วยทองทูลเกล้าฯ ถวายไปตามเดิม

แม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กองลาวสวย กองเมืองตามอาราม
ก็ยังมีวงเวียนทองคำอยู่ หากแต่เปลี่ยนรูปเป็นคนไม้ทอง ตามลวดลายปรากฏอยู่ในฉนวนลาย
ของเจ้าฟ้ามหาวิชิต

“... เก็บคนไม้ทอง เงินตั้งอยู่บนโต๊ะ 1. ป้าโง่บอกเราว่าเมืองนี้เองทุนหมอมอนเขา
ทำลาวสวย จะเป็นเมืองอะไรไม่ทราบ 2. ให้ลูกตามทุนหมอมเองเถิด เสด็จขึ้นมาเรา
ดูลาวสวย รับสั่งว่า เมืองนางรองกับเมืองพนมสารคาม...” 3

“ถ้าพวกของต้นไม้เงินและต้นไม้ทองคงจะหนักคนละ 10 บาท เช่นเดียวกับบรรดาการที่
รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้หัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงมาดวายยังกรุงเทพฯ กับต้นไม้ทองที่หัวเมือง
ลาวตะวันออกเฉียงมาดวาย 4

1
สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวิชิต

2
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3
เจ้าฟ้ามหาวิชิต จดหมายเหตุราชวันของสมเด็จพระปิฎกาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวิชิต,
(พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2499), หน้า 20

4
หม่อมราชวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐม ลเนจร), พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน
ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4, พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ตุลาคม 2512

ทองคำเป็นแร่เศรษฐกิจที่มีค่าสูง นายทองสว่างของทำราชการด้วยความอุตสาหะ ทางภาช
ตั้งเห็นความสำคัญของนายทองเหล่านี้ จึงตอบแทนบำเหน็จความชอบให้ทองสว่าง สูง ดังเช่น ในสมัย
รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๒๑ โปรดเกล้าฯ ตั้งหลวงวิสุตสวรรค์ นายทองสว่างของเมืองพนมสารคาม
เป็นพระมกุฎราชกุมารทรงตั้ง สู่วาราชการเมืองสนามไชยเพชร¹

ส่วเรา

เราเป็นพรรณไม้ชนิดหนึ่ง (Annonum sonchoides) ในวงศ์ ANNONACEAE เป็นไม้
ล้มลุกคล้ายกล้วย เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญและเป็นสินค้าออกสู่ตลาดของรัฐบาลในสมัยรัชกาลที่ ๕

¹ กรมศิลปากร กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, การแต่งตั้งขุนนางใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๒), หน้า ๗๘

² สะอาด บุญเกิด ชื่อพรรณไม้ในเมืองไทย (กรุงเทพมหานคร : จิระการพิมพ์
๒๕๒๕), หน้า ๔๖๖

³ กรมเขียน ทองพงษ์เนียน "การศึกษาเรื่องหาสมัชรัตน์โกสินทร์", วิทยานิพนธ์
ประกอบการศึกษาหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖ หน้า ๒๑

ภาพที่ ๗ กล้วยเครือ.

เลขหลวงยกบัตร	2 คน	ได้ผลเร็ว		22	ซึ่ง
เลขขุนสุพมาศตรา	2 "	"		27	ซึ่ง
เลขขุนอักษรเล็ก	2 "	"		50	ซึ่ง
เลขขุนอินอากร	4 "	"		40	ซึ่ง
เลขขุนจำเมือง	5 "	"		38	ซึ่ง
เลขพระกำพุชภัคดี	66 "	"	3 ทาบ	63	ซึ่ง 8 คำสั่ง
เลขพระวิชิตสงคราม	25 "	"	1 ทาบ		

การเก็บผลเร็ว แม้เจ้าเมืองจะกำหนดอัตราไว้แล้วก็ตาม แต่เลกลาวสวยเร็วในเมืองฉะเชิงเทรา ไม่สามารถเก็บผลเร็วส่งตามอัตราที่กำหนดไว้ เนื่องจากผู้เก็บมีน้อยตัวทำให้เก็บไม่ทัน¹

แหล่งสวยเร็ว มิได้เป็นไปตามอัตราที่กำหนดไว้ ทางการจึงเร่งรัดสวยเร็วในปัตตานี พระยาวิเศษฤๅไชยได้กำหนดให้ "เลกลาวท่าซำน แก้วสับแปดคน เลกลาวด้านภูสับแปดคน เข้ากันรอยภูสับหกคน"² รวมกับเลขไทยและเลขเขมรเป็น 315 คน ซึ่งได้แก่

เลขกรมการด่านซ้ายขวา	83 คน
เลขพระกำพุชภัคดี	66 คน
เลขพระวิชิตสงคราม	25 คน
เลขขุนเทพพรหม	7 คน
เลขขุนฤๅทโย	8 คน

โดยกำหนดให้เก็บในพื้นที่ที่เป็นพรหมแดนเมืองพนัสนิคม ปราชันบุรี และทางไปอ่างศิลา แต่เนื่องจากฝนแล้ง ทำให้เร็วไม่ออกผลเต็มที่ จึงเก็บมาส่งคนละ 7 ซึ่ง 6 คำสั่งบ้าง 7 ซึ่ง 8 คำสั่งบ้าง รวมทั้งสิ้นได้เร็ว 23 ทาบ 58 ซึ่ง²

ใน จ.ศ. 1209 ได้มีการลักเลกกองท่าสวยเร็ว เมืองฉะเชิงเทรา กำหนดให้ส่งเร็ว 3 คนต่อ 1 ทาบ และเร่งรัดให้เก็บผลเร็วให้ได้ตามจำนวนที่แจ้งมา ดังความปรากฏว่า

¹ กทข. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 57 ในบอกเมืองฉะเชิงเทรา

² กทข., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 99 ในบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องส่งผลเร็วให้เจ้าเมืองกรมการ

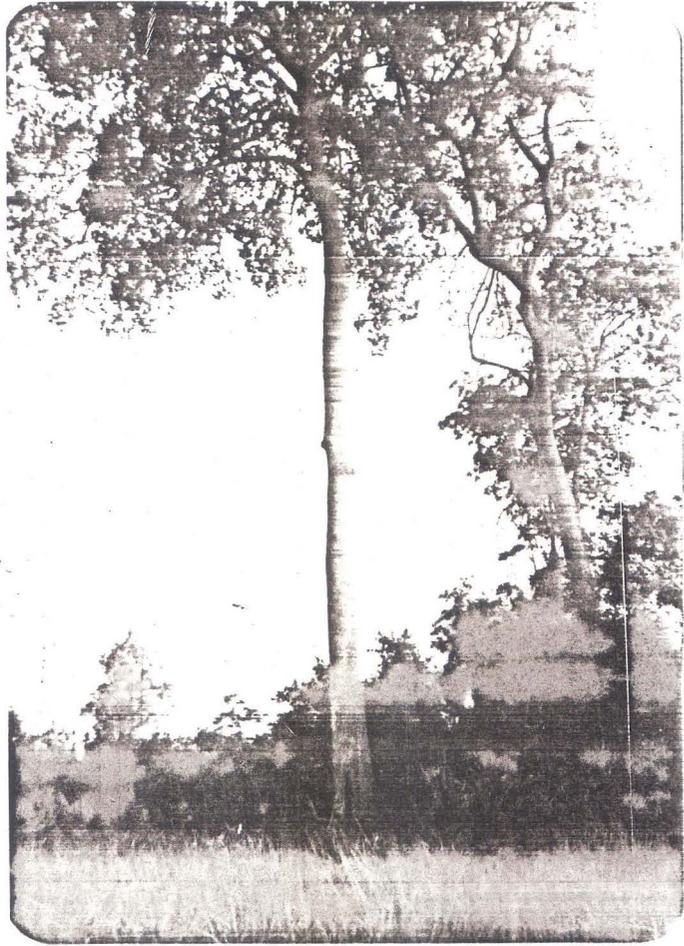
“... เลกส่งเร็วเมือง ^{ศรีบุรี} เมืองชักขิมใหม่กำหนดให้ตัวเลขชิงออกส่วยขึ้นใหม่
 เก็บผลเร้วมาส่งตัวแสบ ^{ฉะเชิงเทรา} นันท์สักสี่ใบ ถ้าถึงเพชการเกษมดีเรอกโทพญาศรีบุรีศรี พรวีเสท
 ฎาไชยกรมการศึกเตลินไฟ ^{นาย} กองขุนหมื่นนายมาททอง เออเร็ว กุมไฟรอกเก็บผลเร้ว
 แต่คนรู้โตโตผลเร้วจำนรร ^{ปลัด} ส่งลงไปโตถึงกรุงเทพฯ แต่ในเดือน 2 ปีมแม้นพังก
 โทกรับจำนรรองทุก ^{มวตใหม่} อญาโตผลเร้วกว่าภาคกลางหันมวรัสมส์สาเกาเสียราชการไป
 ไค”¹

เมื่อเป็นเช่นนี้กองลาวทำส่งเร็วแขวงเมืองฉะเชิงเทราคงจะต้องส่งส่งเร็ว 3 คนต่อ 1 ทาบ
 แต่ในทางปฏิบัติก่อน จ.ศ. 1209 เจ้าเมืองพยายามเร่งรัดเก็บส่งเร็ว แต่เลกบางกองหาได้ส่งไม่
 เช่น เลกพระวิชัยทันยุทธ 4 คนและเลกพระสุนทรพิพิธ 6 คน แม้พระยาวิเศษฎาไชยจะให้ขุนมหาดไทย
 เร่งรัดตักเตือนเป็นหลายครั้งให้นำผลเร้วมาส่ง แต่พระวิชัยทันยุทธและพระสุนทรพิพิธ = พู่จามีผลลิว
 เชื้อนแซ่ไป”² เพราะฉะนั้น เลกลาวบ้านท่าทราย และเลกลาวเมืองพลาในฉะเชิงเทราก็คงส่งส่งเร็ว
 ตามที่เก็บได้จริงเช่นเดียวกับเลกเมืองฉะเชิงเทรา

ส่วนหมากพอกและไม้รางปี

ส่วนอีกประเภทหนึ่งที่ลาวบ้านท่าทรายส่งมาวังราชธานีได้แก่ หมากพอกและไม้รางปี หมาก
 พอกหรือหมากรอก³ (*PARINARI ananense* Hance วงศ์ ROSACEAE) เป็นไม้ยืนต้นเกิดตามป่าเต็ง-
 รังหรือป่าขึ้นทั่วไป เมล็ดให้น้ำมันทำร่มกระดาษ⁴ ส่วนผลหมากพอกหรือหมากรอกเป็นผลไม้เปลือกแข็ง
 คล้ายมะตูม ใช้เป็นสมุนไพร⁵ เนื้อมีรสเปรี้ยวๆ หวานๆ เป็นอาหารของคนและกระรอกกะแต⁵ ทางการ

1 กทช., จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 162 สารตราถึงกรมลาวเมืองศรีบุรี
 ฉะเชิงเทรา เรื่องให้มอกบัญญัติเลิกสักใหม่ในกองทำส่งเร็ว
 2 กทช. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1208 เรื่องเดียวกัน
 3 สัมภาษณ์นายบัน แก้วคำ ชาวบ้านสระโบสถ์ อำเภอสนามชัยเขต 20 เมษายน 2529
 4 Suvatti, b ote., Flora OF Thailand, Royal Insitlute Thailand,
 Keerusapha Laoprao Press, p 589.
 5 สัมภาษณ์ นายวีระ ธรรมเมธีนท์ หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร 22 มกราคม 2529
 และนายบัน บุญเที่ยง ทำเนียบรัฐบาล กรุงเทพมหานคร 25 มกราคม 2529

ภาพที่ 8 จันทงาพลา.

ได้เร่งรัดให้พระยาวิเศษฤๅไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทราดูแลเก็บหมากพอกส่งมายังกรุงเทพฯ ระหว่าง
"เดือนเจดียงแรมเดือนแปดข้างขึ้น"¹ พระยาวิเศษฤๅไชยก็ได้ให้นายกองลาวบ้านท่าพราน 5 กองเป็น
ผู้ควบคุมดูแลเก็บหมากพอกส่งมายังกรุงเทพฯ และนายกองลาว 2 กองเป็นผู้ทำให้รางปั่นสมากกรุงเทพฯ
เช่นกัน ส่วนที่ยังขาดอยู่นั้นพระยาวิเศษฤๅไชยจะเร่งรัดส่งมาให้ครบ รายชื่อนายกองลาวทำส่วยหมากพอก
ให้รางปั่นและจ่านายส่วยที่ส่งมายังราชธานี

"... ขุนนักคี่ภูเขตแปดสิบถึง กองขุนนเรโชใจนักเจดสิบสิบสองถึง กองขุนพิทักษ์ภูมินเจดสิบห
ถึง กองขุนฉวีรนาษาเจดสิบหกถึง กองขุนรชาติริมหลักเจดถึง เขากันเป็นผลผูกหมากรอกสาม
รอยแปดสิบถึง กันไมรางปั่นเขาคู้ด้วยกันเป็นไมรางปั่นสามสิบสองราง กองขุนฉวีรนเก็การาง
กองขุนรชาติริมยี่สิบสามราง เขากันเป็นไมรางปั่นสามสิบสองราง"²

ส่วยโค

นายกองลาวที่ทำหน้าที่ควบคุมเลกลาวกอง นอกบ้านท่าพรานเมืองโพหลวงให้แก่ราชธานี .. ใน
รัชกาลที่ 3 ได้แก่ขุนพิทักษ์ดาวิน⁴ ในสมัยรัชกาลที่ 5 นายกองโคบ้านท่าพราน - มีบรรดาศักดิ์เป็น
หลวงพิทักษ์ดาวิน ทางกรงใต้ให้หลวงพิทักษ์ดาวินคัดเลือกหนังโคชั้นดีส่งไปซึ่งกลองชนะและกลองชัย ใช้
ในงานพระศพกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ดังความปรากฏว่า

"... เจ้าพนักงานงานตองการหนังโคชั้นกลองชนะและไชยการเบบเสดู 40 ฟืน ไทพระ
รัตนทาจางวาง | นาย
ปลัด กองโคเมืองสรบุรีบเกบรวบรวมหนังโคที่ดีส่งลงไปให้ถึงกรุงเทพฯ
นายกตงปลัดกอง กองโคบ้านท่าพราน

แต่ในเดือน 3..."

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านพระงามขึ้นเป็น เมืองสนาม -

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา จ.ศ. 1201 เลขที่ 122 เรื่องส่งผล

เร่ กองขุนนักคี่ภูเขต

² จดหมายเหตุ ร.3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา จ.ศ. 1201 เลขที่ 122 เรื่องส่งผลเร่ กอง

ขุนนักคี่ภูเขต

³ ดูรายละเอียดเลกกองนอกใน นันทิยา เรื่องเดิม หน้า 59

⁴ กทช. จดหมายเหตุ ร.3 จ.ศ. 1203 เลขที่ 100 เรื่องเดิม

ชัยเขต และให้หลวงพิทักษ์โควิน¹ (น้อง) นายกองโตบ้านท่าพรานขึ้นเป็นเจ้าเมือง ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระแก้วกลางเมือง

กล่าวโดยสรุป เลกลาวกองลาวทองและกองโคได้ทำด้วยเร็ว ทมากพอก ไม้รางใบ และทองคำส่งราชธานีอย่างสม่ำเสมอ ส่วนที่เป็นผลผลิตทางเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ ผลแร่ อันเป็นสินค้าสำคัญ หลวง และทองคำที่เป็นแร่ที่มีค่าสูง ทางการค้าได้สังเกตเห็นความสำคัญของกองลาวเหล่านี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งนายกองลาว 2 คนขึ้นเป็นเจ้าเมืองพนมสารคามในสมัยรัชกาลที่ 4 และเจ้าเมืองสนามชัยเขตในสมัยรัชกาลที่ 5

---

¹ กทช. จดหมายเทศุ ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 186 ร่างตราขึ้นถึงเมืองสระบุรีจะเชิงเทรา เรื่องเกณฑ์หนึ่งโคขึ้นกลองชนะแห่งพระบรมศพรหมสมเด็จพระปรมาธิบดีปิโนรส

² หลวงพิทักษ์คาวิน (น้อง) เป็นชาวลาวพวนบ้านนาเหล่าน้ำ เป็นหลานปู่ของของนายเข้าและแม่เผ่าคำแก้ว ซึ่งเป็นต้นสกุลโอสถานนท์ ในวัยเด็กหลวงพิทักษ์คาวินได้บวชและเรียนวิชาไสยศาสตร์กับพระภิกษุการะวี (หรือกัลวิ) ที่วัดโพธิ์ ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นวัดร้าง ... (สัมภาษณ์นายเสริม วิรุณราช, อายุ 65 ปี 41 หมู่ 3 ตำบลเมืองเก่า อ.พนมสารคาม 23 ส.ค. 2528 และนายทวีลาภ โอสถานนท์ อายุ 75 ปี 12/10 ถนนสุขุมวิท 3 กรุงเทพมหานคร 20 กุมภาพันธ์ 2529)

วัฒนธรรมพื้นบ้าน

ชาวลาวที่อพยพเข้ามาอยู่ในละแวกเชียงเทรามีถือผีบรรพบุรุษและพุทธศาสนาแต่เดิม ก่อนที่จะถูกกวาดต้อนหรือเกลี้ยกล่อมเข้ามาในประเทศไทย อันเป็นดินแดนของพุทธศาสนา วัดเป็นสถาบันที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับคนอพยพ วิถีชีวิตของชาวลาวมีความสัมพันธ์กับวัดตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ศาสนาพุทธไม่เพียงแต่เป็นหลักธรรมที่ถือเป็นแนวปฏิบัติในการดำรงชีวิตของเขา หากแต่เขาได้นำความเชื่อมาผสมผสานกับพุทธศาสนาอย่างเหมาะสม เป็นต้นว่า การทำบุญข้าวห่ออันเป็นคลลัมเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ก็ได้นำมาทำในวัดโดยผสมผสานเข้ากับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ประเพณีอื่นที่แสดงความเป็นชาวลาว ซึ่งถือปฏิบัติกันในห้องบ้าน ได้แก่ บุญข้าวหลามและบุญพระเวส เป็นต้น แม้แต่วรรณกรรมพื้นบ้านที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนา ก็นำมาเก็บไว้ที่วัด

วัดเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมประเพณี อันเป็นวิถีชีวิตของเขา ดังได้กล่าวมาแล้ว ชาวลาวพวนและลาวเวียงจึงสร้างวัดขึ้นประจำหมู่บ้านแทบทุกหมู่บ้าน เพื่อเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจและพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิมของเขา นอกเหนือไปจากนั้นสิ่งที่ประกอบขึ้นเป็นวัด ไม่ว่าจะเป็นพระอุโบสถ จิตรกรรมฝาผนัง พระพุทธรูปปูนปั้นหรือพระพุทธรูปโลหะก็ดี เป็นเครื่องบ่งบอกว่าเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวลาวทั้งสิ้น

วัด

วัดรุ่นแรกเป็นวัดที่คนอพยพในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นผู้สร้างขึ้น วัดกลุ่มนี้ได้แก่ วัดเตาเหล็ก วัดเชียงใต้ วัดลาดฮ้าง วัดจอมศรี¹ วัดเมืองกลาง วัดเมืองกาย และวัดมหาเจดีย์ วัดเตาเหล็ก (ศรีธาตุ) เป็นวัดสำคัญและเก่าแก่ที่สุด กล่าวคือ เป็นวัดที่เจ้านายลาวพวนเคยใช้เป็นสถานที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมชาวลาวเข้ามาอีกเป็นจำนวนมาก คนอพยพ

¹ พระยาวิเศษฤาษี เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา เชื้อสายลาวพวนเป็นผู้อุปการะวัดนี้ อัฐิพ่อตาพระยาวิเศษฤาษีบรรจุอยู่ในเจดีย์วัดจอมศรี ... (สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดจอมศรี อายุ 57 ปี หมู่ 1 ต.พนมสารคาม อ.พนมสารคาม 15 เมษายน 2529)

กลุ่มนี้ได้สร้างวัดขึ้นเป็นที่ประกอบศาสนกิจอีก คือ เจ้านายลาวพวนสร้างวัดชื่อวัดกองซ้าย อาณาสร้างวัด
จอมมณี² ไพร่สร้างวัดกองขวา บุตรหลานคนอพยพในชั้นหลังๆ สร้างวัดขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก อาทิเช่น
พระสุพรรณสมบัติ (ยา โอสถานนท์) สร้างวัดนาเหล่าน้ำ ผู้อยู่ในสกุลโอสถานนท์แยกไปสร้างวัดนาเหล่า
บก³ ชุนวังหัตถ์นครกุฎยะหัตตะ เป็นผู้สร้างวัดบ้านแล้ง⁴ ชาวลาวพวนบ้านเลื้อสร้างวัดบ้านเลื้อ ชาว-
บ้านเมืองแมคสร้างวัดเมืองแมค เป็นต้น ภิกษุสามเณรที่อพยพในครั้งนั้นก็เข้าจำพรรษาตามวัดที่สร้างขึ้น
 อาทิเช่น⁵ สาธุจำพรรษาที่วัดจอมศรี

พระอุโบสถ

พระอุโบสถลาวที่สร้างในชั้นแรกสร้างด้วยไม้ฉั้นเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในหมู่บ้าน ดังเช่น พระอุโบ
สถหลังเก่าของวัดหนองเเก็ด และพระอุโบสถวัดบ้านแล้ง เป็นต้น พระอุโบสถบางหลังสร้างด้วยสังกะสี
ดังเช่นพระอุโบสถหลังเก่าของวัดโพธิ์ใหญ่

ในด้านแรงงาน ชาวบ้านเป็นผู้สละแรงงานสร้างพระอุโบสถ เป็นต้นว่า ชาวบ้านโคกหัวข้าว
ช่วยกันตัดไม้ในป่าใส่เกวียน และเผาอิฐมาสร้างพระอุโบสถ⁶ นายนำ วรรณสิริ ชาวบ้านเมืองแมคเคย
ช่วยสร้างพระอุโบสถหลังปัจจุบัน เมื่อประมาณ 70 ปีเศษ ด้วยการถมดิน ทบดินและปรับพื้นที่ อายุ
ประมาณ 10 ปี⁷ ชาวบ้านบางมะเฟืองก็เคยช่วยกันสร้างพระอุโบสถวัดบางมะเฟืองเช่นกัน⁸ เมื่อสร้าง
พระอุโบสถแล้วก็ให้อัญเชิญพระพุทธรูปไม้และพระพุทธรูปโลหะที่นำมาจากลาว เข้าไปประดิษฐานตามวัด-
วาอารามที่สร้างขึ้น

¹ พระยาวิเศษฤาษี เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา เชื้อสายลาวพวนเป็นผู้อุปการะวัดนี้ อัฐพ่อคาพระ-
ยาวิเศษฤาษี บรรจุอยู่ในเจดีย์วัดจอมศรี ... (สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดจอมศรี อายุ 59 ปี หมู่ 1
ค.พนมสารคาม อ.พนมสารคาม)

² นายนุ้ม มีทองสุทธิ

³ นายช่วย สิทธิศักดิ์, อ่างแล้ว

⁴ นายทรัพย์ ยะหัตตะ, อ่างแล้ว

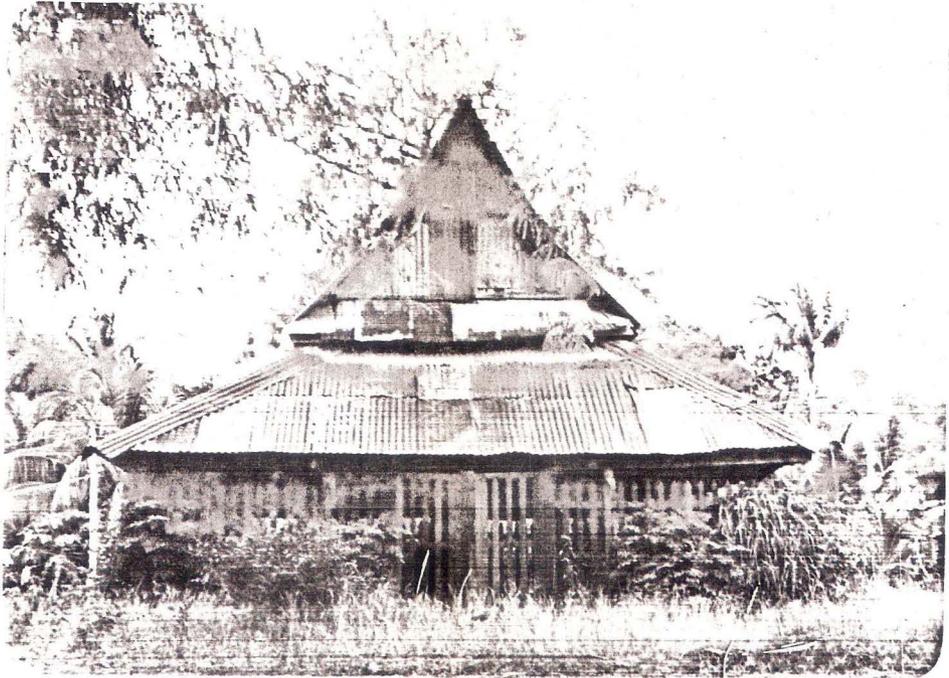
⁵ นายช่วย สิทธิศักดิ์, อ่างแล้ว

⁶ นายบรอด เหล็กเพชร, อ่างแล้ว

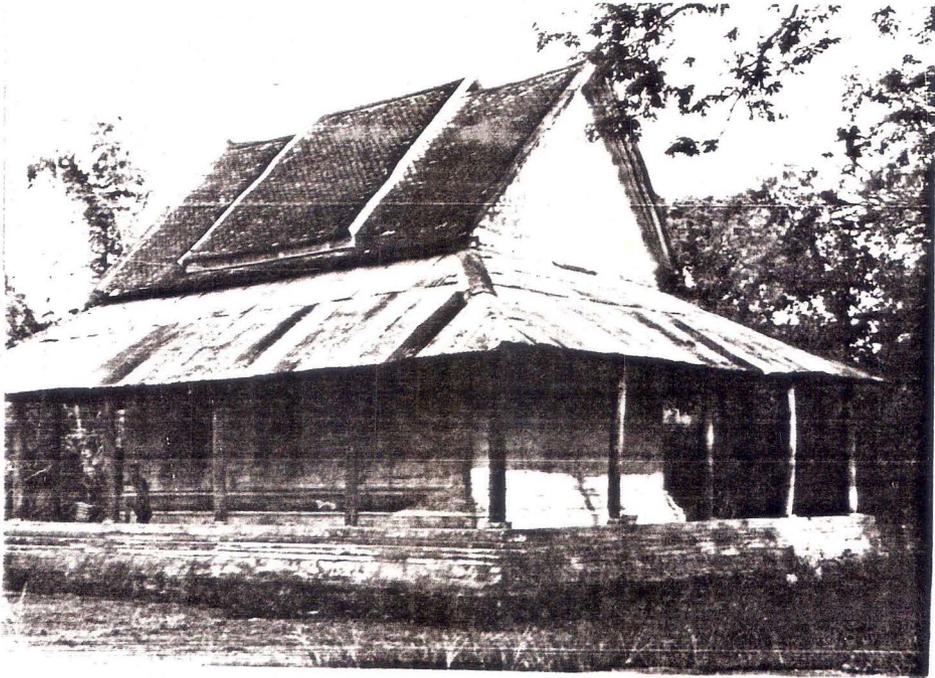
⁷ นายนำ วรรณสิริ, อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 34 ม.3 ต.เมืองเก่า อ.พนมสารคามฉะเชิงเทรา

13 เมษายน 2528 และ 15 เมษายน 2529

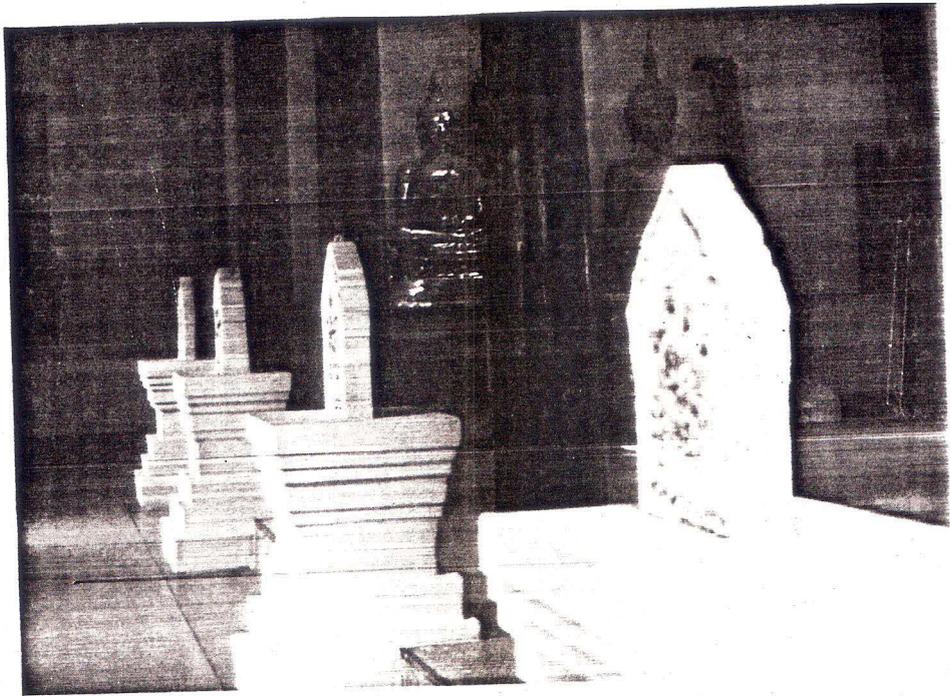
⁸ นายสำราญ แก่นจันทร์ดี และ นายเชื่อง วิลาดักษณ์ (อ่างแล้ว)

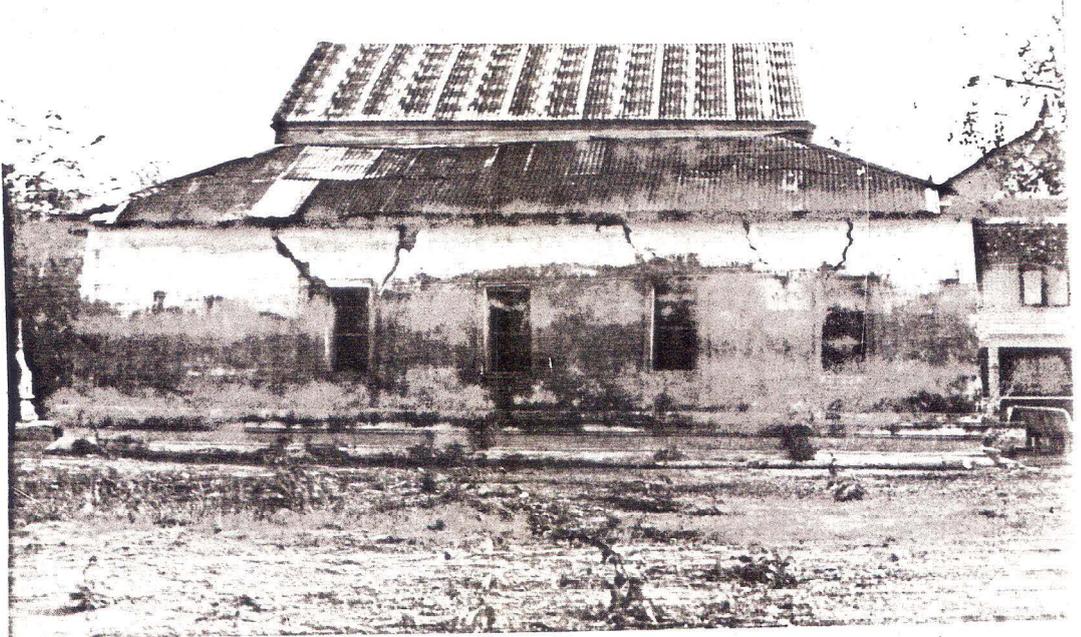
ภาพที่ 9 พระอุโบสถวัดเขาหนองใต้.

ภาพที่ 10 พระอุโบสถวัดเขาหนองใต้.

ภาพที่ 11 เศษซากวัดเล็งข่งหงต.

พระอุโบสถลาวส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก รูปทรงเตี้ยแจ้ มีหลังคาซ้อนลดหลั่นลงมา 2 หรือ 3 ชั้น หน้าก่ออิฐโอบกั้นตลอด เจาะช่องแสงสว่างน้อย กล่าวคือ มีหน้าต่างหันละ 2 ช่อง ด้านหลังพระอุโบสถไม่มีประตู¹ พระอุโบสถลาวในเขตอำเภอพนมสารคาม ที่บ่งบอกว่าเป็นสถาปัตยกรรมลาวยังมีอยู่หลายหลัง

พระอุโบสถที่แสดงถึงสถาปัตยกรรมลาวเด่นชัดอีกแห่งหนึ่งคือ พระอุโบสถเมืองแมค กล่าวคือมีโบสถ์มาอยู่ในอาคารพระอุโบสถ เพราะฉะนั้น เขตของพัทธสีมาจึงอยู่ภายในพระอุโบสถ มีฐานโบสถ์มาตั้งที่พัทธสีมา 8 ใบตามแนวเสาอยู่ใน คิ้วพัทธสีมามีภาพเขียนสีลวดลายเป็นรูปดอกบัว ซึ่งช่างฝีมือพื้นบ้านเขียนซ่อมขึ้นใหม่ ในคราวซ่อมใหญ่เมื่อเดือนเมษายน 2528 เสมาภายในคิ้วอาคารพระอุโบสถนี้เป็นคตินิยมของเสมาพระอุโบสถลาวหรือในภาคอีสาน ซึ่งได้พบในวัดแห่งหนึ่งที่เมืองเวียงคุก จังหวัดหนองคาย²

จิตรกรรมฝาผนัง

พระอุโบสถที่มีจิตรกรรมฝาผนัง ได้แก่ พระอุโบสถวัดเตาเหล็ก พระอุโบสถวัดเมืองกาย พระอุโบสถวัดเมืองกลาง และพระอุโบสถวัดบ้านเลื้อ จิตรกรรมเหล่านี้เป็นผลงานของช่างฝีมือลาว

พระอุโบสถวัดเตาเหล็กมีภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนเมื่อแรกสร้าง แต่ถูกขุนชาวฉาบทับในคราวปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. 2494 แต่ยังคงมองเห็นภาพ มีา ควาย และคน ซึ่งอาจจะเล่าเรื่องการอพยพของชาวลาวก็เป็นได้

พระอุโบสถวัดเมืองกาย เป็นพระอุโบสถที่มีจิตรกรรมอยู่ในลักษณะที่สมบูรณ์กว่าวัดอื่นใดในพื้นที่เหล่านี้ จิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดเมืองกาย แบ่งเป็น 2 ชั้น ชั้นบนแบ่งเป็นช่อง แต่ละช่องเขียนรูปพระพุทธรูปประทับนั่งภายในซุ้ม และพระอัครสาวกซ้ายขวาพร้อมด้วยบริวาร เป็นต้นว่า บาตร กาน้ำร้อน และกระโถน บางภาพมีข้อความที่เขียนด้วยอักษรลาวและอักษรไทยกำกับเป็นห้อง ๆ คงเขียนขึ้นตามความปรารถนาของผู้สร้าง

¹ กู สงวน รอดบุญ, เรื่องเดิม, หน้า 132

² สงวน รอดบุญ, เรื่องเดิม, หน้า 132

คำจารึกอักษรลาว

คำอ่าน

"สำหรับ มีศรีธธา มีศรีธธาอุกเต้า
พร้อมกันมีศรีธธาสร้างไว้กับพระพุทธรูปสำเนาขอไว้
ได้ตั้งคำปราธนา"

คำจารึกภาษาไทย

"ข้าพเจ้า ขู่าชื่อว่าพ่อต้นแม่ต้นลูกทุกค้ม
พร้อม..... พระสามองค์นี้ ขอให้ผู้ขามีอายุยืน
ยืนรอยปีแสนปีทุกค้มเทิด ประทานนึ่ง
ขอให้มืผลอะนึ่งสิ่งมาก ๆ เทิดประทานนึ่ง
ขอให้ขี้ไปเกิดที่คั้งสูงสาทุก ๆ นิมภาณะ
บัดใจโยโทตุเม

ด้านล่างเป็นภาพในเรื่องเวสสันดร เช่น ภาพพระนางผุสดีรับพร 10 ประการ พระเวสสันดร
ประทานปัจจัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ 8 คน พระเวสสันดร พระนางมีศรี และ 2 กุมารออกเดินป่า
ชูชกขอสองกุมารจนกระทั่งถึงตอนฉกศรีขี้

สถาปัตยกรรมที่ปรากฏในจิตรกรรม มีทั้งสถาปัตยกรรมไทย จีน และตะวันตก ส่วนภาพอื่นๆ ได้
แก่ภาพทหารมหาดเล็ก ธงช้าง และเรือกลไฟ เป็นต้น

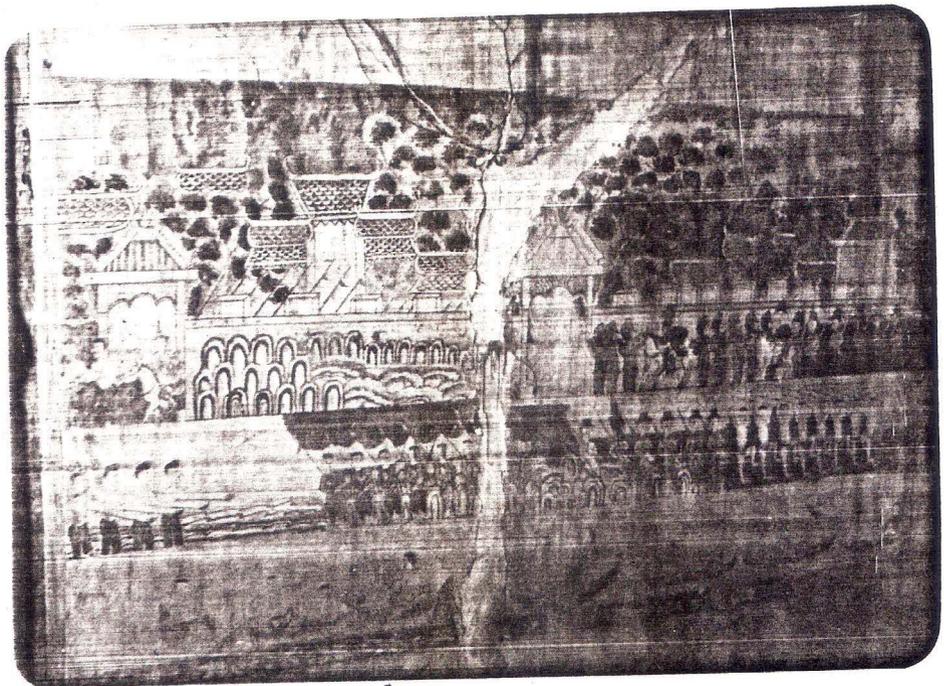
ส่วนภาพการแต่งกาย มีภาพคนนุ่งผ้าโจงกระเบน ไว้ผมทรงมหาดไทย ทหารแต่งกายตามแบบ
ตะวันตก เป็นต้น

ภาพที่แสดงความเป็นอยู่ของประชาชน เช่น คนเป่าแตร ภิกษุพายเรือ คนสวมหมวกทรงสูงอยู่
ในเรือกลไฟ ภาพคนเลี้ยงควายและภาพช้าง เป็นต้น

พระอุโบสถที่มีจิตรกรรมฝาผนังอีกห้องหนึ่งคือ พระอุโบสถวัดบ้านเลื้อ ภาพเขียนภายในพระอุโบสถ

ภาพที่ 13 จิตรกรรมฝาผนังวัดบ้านเข็ญ.

ภาพที่ 14 จิตรกรรมฝาผนังวัดเมืองกาฬ.

สถทอนบนแบ่งเป็นช่องๆ แต่ละช่องมีภาพพระพุทธรเจ้าและพระอัครสาวกซ้ายขวา พระพุทธรเจ้าประทับนั่งบนฐานสูงในซุ้ม และพระอัครสาวกนั่งอยู่เบื้องล่างภายใต้ฉัตร พระพุทธรองค์และพระสาวกมีเครื่องทรงและเครื่องประดับแตกต่างจากพระไทยทั่วไป กล่าวคือ มีเครื่องประดับพระศอกและกุดพดล

ตอนกลางของภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพสเก็ทซ์ด้วยดินสอคำเหมือนภาพตอบน ต่างกันตรงเครื่องทรงที่มีแต่ไตรจีวร ได้ภาพสเก็ทซ์ตอนกลางนี้เป็นภาพสเก็ทซ์เครื่องอัฐบุริการ เช่น บาตร กาน้ำ คณโฑน้ำ แจกัน ตะเกียงปี่ยะ และตะเกียงลาน สันข้างหลังพระประธานของพระอุโบสถตอนกลางและตอนล่าง เป็นภาพสเก็ทซ์ด้วยดินสอคำเป็นรูปแถวทหารแต่งกายเช่นเดียวกับวัดเมืองกาย จิตรกรรมฝาผนังวัดบ้านเลื้ออาจจะลอกเลียนมาจากวัดเมืองกายก็เป็นได้

จิตรกรรมฝาผนังวัดบ้านเลื้อคล้ายคลึงกับจิตรกรรมฝาผนังที่วัดเมืองกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

แถวทหารหลังพระประธาน

วัดที่จิตรกรรมฝาผนังอีกวัดหนึ่งคือ วัดเมืองกลาง ซึ่งปรักหักพังจนหมดสิ้น เหลือเพียง 2 ภาพเป็นภาพพระที่ถูกฝนชะล้างจนแทบจะมองไม่เห็นภาพ

อย่างไรก็ตาม แม้จิตรกรรมฝาผนังที่วัดเมืองกายและวัดบ้านเลื้อ จะไม่งดงามเหมือนจิตรกรรมฝาผนังของวัดไทยทั่วไป แต่จิตรกรรมฝาผนังของวัดทั้ง 2 นี้เป็นงานฝีมือของช่างลาว ถ้าพิจารณาจากประจักษ์พยานในภาพ เช่น การแต่งกายของทหารและเครื่องใช้ เช่น ตะเกียงลาน ก็อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นจิตรกรรมที่วาดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5¹ ซึ่งวาดหลังจากการสร้างพระอุโบสถนานเท่าใดไม่มีผู้ทราบได้

วัดลาวที่กล่าวถึงนี้ตั้งอยู่ 2 ฟากคลองท่าลาด อาทิเช่น วัดเตาเหล็ก วัดเมืองกาย วัดเมืองกลาง วัดเชียงใต้ วัดจอมศรี วัดจอมณี (กองขวา) วัดบ้านเลื้อ และวัดนาเหล่าน้ำ เป็นต้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เคยเสด็จตรวจเยี่ยมวัดเหล่านี้ ทรงถวายผ้าป่าถวายพระสงฆ์วัดจอมศรี¹ และประทานความเห็นที่ วัดในเมืองพนมสารคามเป็นวัดเล็ก ส่อให้เห็นว่าเป็นวัดตั้งมานานสมแก่อำเภอนี้ ครั้งยังเป็นเมืองจัตวา ในด้านการปกครองคณะสงฆ์แยกเป็นแบบแผน พระครูสารธรรมสุนทรเป็นเจ้าของคณะลาว มีพระตำราสให้รวมพระสงฆ์คณะไทยกับคณะลาวเข้าเป็นคณะเดียวกัน และให้พระครูธรรมสุนทร เจ้าคณะจังหวัดเป็นเจ้าคณะแขวงตามเดิม¹

¹ กรมการศาสนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2510), หน้า 435-436

เจ้าอาวาสวัดจอมศรี² ให้ข้อมูลว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้เสด็จมาประทับแรมที่วัดจอมศรีถึง 2 คืน น่าจะแสดงให้เห็นว่าวัดนี้คงเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งของชาวลาวอพยพ

พระพุทธรูป

พระพุทธรูปตามวัดลาวในอำเภอพนมสารคาม และอำเภอสนมชัยเขต มี 2 ลักษณะ คือ พระพุทธรูปที่ช่างลาวเป็นผู้ปั้นขึ้น เป็นพระประธานประดิษฐานอยู่ตามพระอุโบสถที่สร้างขึ้น และพระพุทธรูปโลหะซึ่งส่วนใหญ่เป็นสำริดที่นำมาจากลาวอีกประเภทหนึ่ง

พระพุทธรูปสำริดที่ชาวลาวพวนนำมาในคราวอพยพมีอยู่ 3-4 องค์ เช่น พระพุทธรูปสำริดที่วัดเขียงใต้ วัดนาเหล่าบก และวัดเมืองแมค เป็นต้น

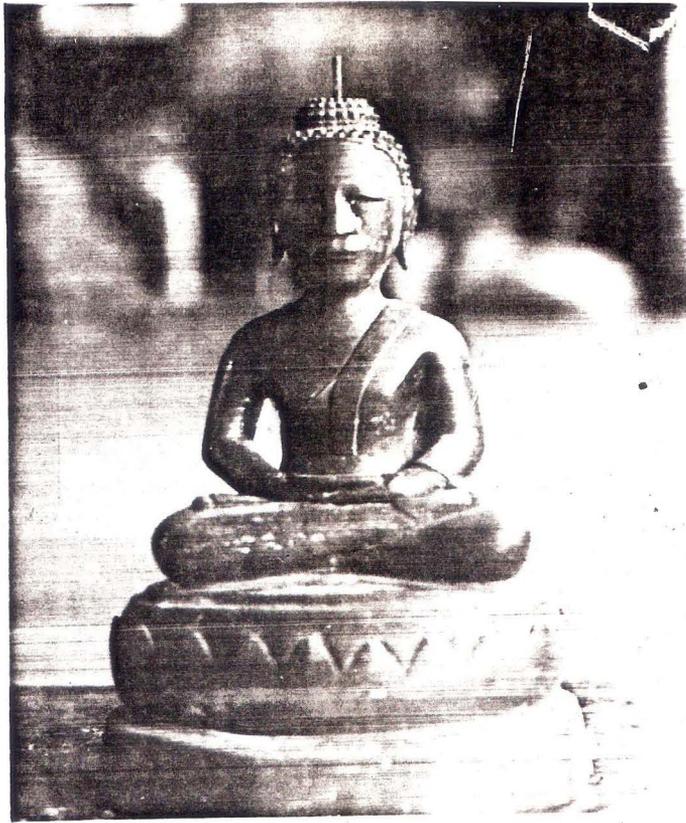
พระพุทธรูปสำริดองค์นี้ชาวบ้านเรียกกันว่า หลวงพ่อสำริด เป็นพระพุทธรูปหน้าตักกว้างประมาณศอกเศษ เป็นพระปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิราบ พระอิริยาพร ปกาสี เจ้าอาวาสองค์ที่ 7 ของวัดให้ข้อมูลว่า ชาวพวนนำมาจากแคว้นพวน แต่เนื่องจากเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ จึงทำท่วงที่พระอังสาทั้ง 2 ซ้าง เพื่อใช้ไม้หามหามกันมา มีอัญมณีที่พระเมลาไลและพระนาคี หลวงพ่อสำริดเคยถูกโจรกรรม แต่ชาวบ้านติดตามนำมาคืนได้ พระเมลาไลหักหายไป จึงทำซ่อมขึ้นใหม่แทนของเดิม ส่วนเพชรพลอยที่พระนาคีก็หายไปในครั้งนี้

พระพุทธรูปสำริดเป็นพระเก่าแก่คู่กับวัด เป็นพระพุทธรูปทึบปลานข้าง ปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ รัศมีเป็นเปลว มีอัญมณีประดับที่พระเนตรทั้ง 2 ซ้าง และพระนาคีตามความนิยมของพุทธศิลป์ลาว พระพักเป็นวงก้นหอยแบบหนามขนุน พระกรรมมีการประดับรัศมี พระคอเป็นเหลี่ยมทำเป็นเส้นนูนขึ้นมา 4 ปล้อง สังขามีลวดลาย ส่วนที่ฐานพระพุทธรูปด้านหลังจารึกเป็นตัวอักษรลาว ขนาดของพระพุทธรูปองค์นี้คือหน้าตักกว้าง 22 เซนติเมตร ความสูงเฉพาะองค์ 36 เซนติเมตร ขนาดสูงถึงฐาน 63 เซนติเมตร ฐานเป็นรูปแปดเหลี่ยมตามความนิยมของพระพุทธรูปลาว

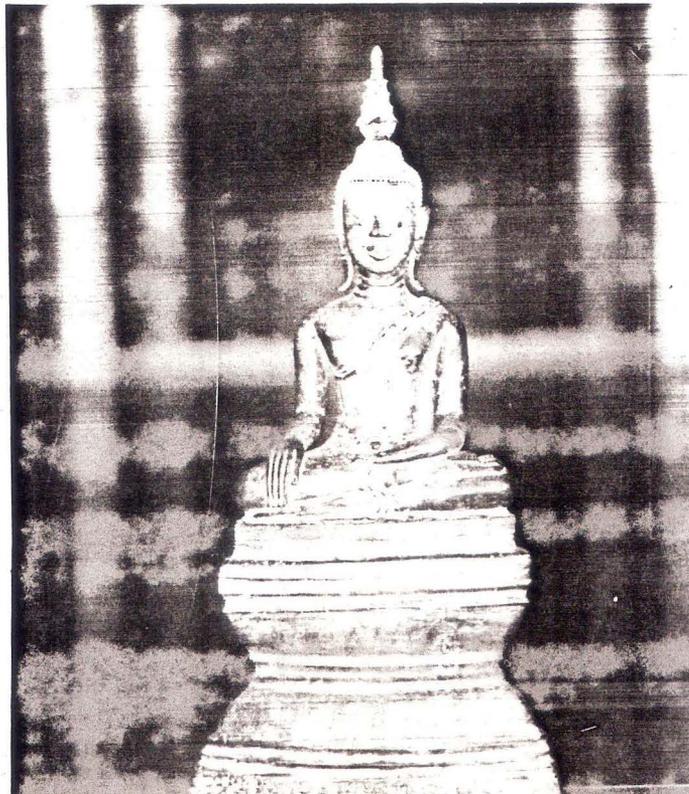
พระพุทธรูปสำริดอีกองค์เป็นพระสำริดที่นำมาจากประเทศลาว หน้าตักกว้าง 1 ศอก ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนดอกบัวหงาย ซึ่งตั้งอยู่บนฐาน 8 เหลี่ยม ยอดพระเกศหักหายไป พระพุทธรูปองค์นี้นำมาจากวัดเมือง¹ กัดซึ่งอยู่ติดกับวัดนาเหล่าบก

¹ บัดนี้วัดเมืองกัดเป็นวัดร้าง

² สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดจอมศรี อายุ 57 ปี วัดจอมศรี ต.พนมสารคาม อ.พนมสารคาม

ภาพที่ 15 พระพุทธรูปสี่กริช
1 1

ประเพณี

ประเพณีของชาวลาวพวนและลาวเวียงที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ จำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ประเพณีทางพุทธศาสนาและประเพณีที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อ ประเพณีพื้นบ้านของชาวลาว ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ บุญข้าวหอม บุญพระเวส และบุญข้าวหลาม

ประเพณีสงกรานต์

ชาวลาวพวนมีประเพณีสงกรานต์ที่มีลักษณะบางประการคล้ายสงกรานต์ของไทย กล่าวคือ มีการทำบุญในระหว่างวันที่ 13 - 15 เมษายน และก่อพระทรายเช่นเดียวกับวัดไทยทั่วไป แต่พิธีกรรมที่แตกต่างจากสงกรานต์ของชาวไทยภาคกลางคือ มีพิธีสูดเสื่อสุกผ้าในวันใดวันหนึ่งระหว่างสงกรานต์

พิธีสูดเสื่อสุกผ้าเป็นพิธีที่ทำเพื่อความป็นสวัสดิมงคลของคนในครอบครัว ชาวลาวพวนเสื่อผ้าของทุกคนในครอบครัวใส่กระบุงมาเข้าพิธี ภายในกระบุงมีข้าวสารและพญาคา ปัดปากกระบุงด้วยธาดที่มกด้วยหินเป็นแว่น ข้างขึ้นเป็นก้อน และจุดเทียนปักบนก้อนข้าวหรือผลไม้ พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมโดยเจริญพระพุทธมนต์บทที่เรียกว่าสวดไช (สวดชัย) 18 บท หน้าพระพุทธรูปมีโองนํ้ามนต์ เทียนที่ใช้ทำนํ้ามนต์เป็นเทียนที่เรียกว่า "เทียนเวียนหัวและเทียนตอกก้อย" รวม 3 เล่ม เทียนเวียนหัวมีความยาวรอบศีรษะอีกเล่มซึ่งยาวจากคอกถึงปลายนิ้วก้อยเรียกว่าเทียนตอกก้อย ส่วนเล่มที่ 3 ยาวจากคอกถึงหน้าอกของแต่ละคน เทียน 3 เล่มนี้ต้องนำมารวมกันเป็นเกดียวอีกทีหนึ่ง เจ้าของเทียนจะหยิบเสียบนเทียนเท่าอายุซึ่งถือว่าเป็นการต่อสังขารอายุข้ามปีใหม่ เมื่อเสร็จพิธีทำนํ้ามนต์ไปพระพรหมที่บ้านเพื่อสวัสดิมงคล ข้าวสารและทรายใช้โปรยรอบบ้านเพื่อป้องกันผี พญาคานำไปเสียบหลังคานบ้านเพื่อป้องกันผีเช่นกัน เช้าวันรุ่งขึ้นฉลองพระทรายและเลี้ยงพระเช้า ถือเป็นเสร็จพิธี

ประเพณีทำบุญข้าวหอม

ทำบุญข้าวหอมเป็นประเพณีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว และผู้ที่ไม่มีญาติ ในกลางเดือนเก้า เช้าวันพระกลางเดือนเก้าชาวบ้านทำข้าวปลาอาหารมาถวายพระ ชาวลาวเวียงและลาวพวนตั้งบ้านเรือนอยู่บนพื้นที่ราบที่น้ำขังได้ดินแต่ดั้งเดิม จึงไม่มีความจำเป็นจะต้องอาศัยแม่น้ำลำคลอง วิธีการนำอาหารมาทำบุญมีความสัมพันธ์กับภาวะภูมิศาสตร์ กล่าวคือ ชาวบ้านนำอาหารใส่กระบุงหามถวายพระตอนเช้า ถวายอาหารเสร็จแล้วกลับไปบ้านนำข้าวหอมซึ่งประกอบด้วยหอมข้าวและหอมหมากพลู ในหอมข้าวมีกล้วยหินเป็นแว่น กับกระยาสารท และขนม ส่วนอีกหอมเป็นหมากพลู ในแต่ละหอมมีรายชื่อผู้ตายที่ต้องการ

ภาพที่ 16 ให้อาหารฟรีแก่สังคม.

จะอุทิศส่วนกุศลไปให้ เขาเชื่อกันว่าใกล้ๆ วันพระสี่ได้รับอนุญาตให้มารับส่วนกุศลจากญาติพี่น้องของตน ผู้ที่มีญาติอุทิศส่วนกุศลให้ก็มีความสุข ส่วนผู้ที่มิได้รับส่วนกุศลก็จะเศร้าโศก ท่อข้าวและท่อหมากล้วนนั้นนำไปวางให้ตีตามโคนต้นไม้ใหญ่ข้าง ภายในบริเวณวัดข้าง หรือหามกระตังนา ส่วนรายชื่อผู้ตายนิมนต์ให้พระบิณฑุก่อนแล้วจึงนำไปเผาไฟ แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย

บุญพระเวส

บุญพระเวส ตรงกับประเพณีการเทศน์มหาชาติของชาวไทยภาคกลาง ชาวลาวทำบุญพระเวสในกลางเดือน 11 บุญพระเวสเริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 14 ค่ำ มาช่วยกันทำเครื่องไหว้ครูคาถาพัน ซึ่งได้แก่ คำ (ทองคำ) เงิน ดอกไม้ ข้าวดอกพัน เมียง ข้าว กล้วย พลุ ทูมก อ้อย เทียน ไชวี่ตีนกา ไม้สีพัน พุงซ้อ ฐูป สิ่งละพัน และเรียกว่า คำพัน เงินพัน และดอกไม้พัน เป็นต้น

บุญพระเวสจะห้องสร้างบรรยากาศในวัดให้เป็นป่าตามเนื้อความในมหาเวสสันดรชาดก กล่าวคือนำต้นกล้วยมาตกแต่งศาลาให้เป็นป่าสำหรับธรรมาสน์จะตั้งอยู่ระหว่างเสา 4 ต้น ซึ่งตกแต่งและประดับด้วยพ่นอกกล้วย พ่นอ้อย (ต้นกล้วยพันอ้อย) และมีพุงไซ (ธงปักเป็นรูปคน) ปักแต่ละเสา ส่วนเครื่องไหว้ครูนำมาวางตรงหน้าธรรมาสน์ในตอนเช้าของวันนั้น 15 ค่ำ

เรื่องราวที่มาเทศน์ในงานบุญพระเวสแบ่งเป็น 2 ตอน คือ กลางคืน 14 ค่ำมีเทศน์มาลัยหมื่น และมาลัยแสน ส่วนการเทศน์ประวัติพระเวสสันดรหรือมหาชาติตลอดทั้งวันในวันขึ้น 15 ค่ำ

ชาวลาวเชื่อว่าผู้ฟังพระธรรมเทศนา "มาลัยหมื่น" ได้อานิสงส์แรง กล่าวคือ ตายแล้วจะไปเกิดบนสวรรค์ ส่วนผู้ฟัง "มาลัยแสน" ตายแล้วจะเกิดในตระกูลอันประเสริฐ ได้แก่ กษัตริย์และพราหมณ์ ส่วนผู้ฟังมหาเวสสันดรชาดกได้อานิสงส์แรงกว่ามาลัยหมื่นและมาลัยแสน กล่าวคือ

อันโคขุนชาเวสสน กิรินแล จูตดา ถันวา ตายจากเทวโลก อุบรดี คัจฉโคมาเกิดในมนุษยโลก เมืองคน คัจฉโคเป็นใหญ่ กวากินทั้งหลายอิจชาติ

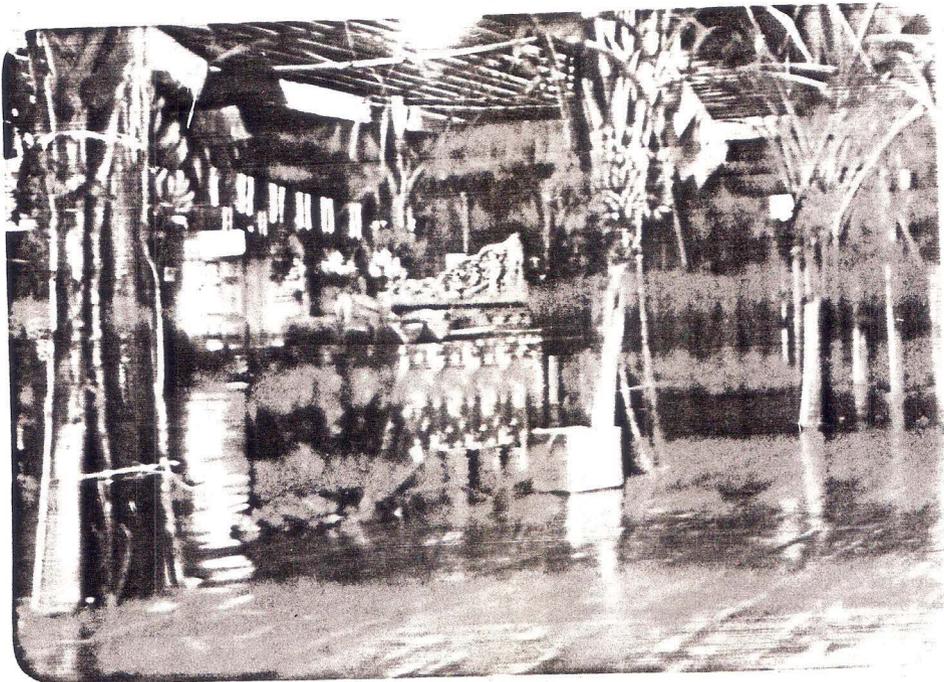
แลมกยังวิตตุ เขาของ อันโคกคี่ ถักหากสาริทธิโคตพม อันมกแห่งคน มี แล เขธนา อันว่าคนทั้งหลาย ผูง กภาพาราคี กทำมูชากันมหาเวสสันดรชาดก ถังนัน เตชนา อันว่าคนทั้งหลายผูงนั้นด้วยจตุรงคเสนาทั้งหลาย 4 จำพวก ถิวาเสนาเจ้าผูงโค หมี่ร 1 เสนา เจ้ามาเสนาเจ้ารค โสนประทาน ตีนคี่หมี่ร 1 แล

เหตุที่เชื่อกันว่าบุญพระเวสได้บุญแรง ชาวลาวพวนและลาวเวียงจึงมีการเทศน์มหาชาติทุกวัดสืบกันมาจนถึงทุกวันนี้ คนหนุ่มสาวที่แยกย้ายไปทำงานหากินนอกหมู่บ้านจะกลับมาทำบุญพระเวสที่วัดประจำหมู่บ้านของตน

เครื่องครูไหว้คาถาพัน

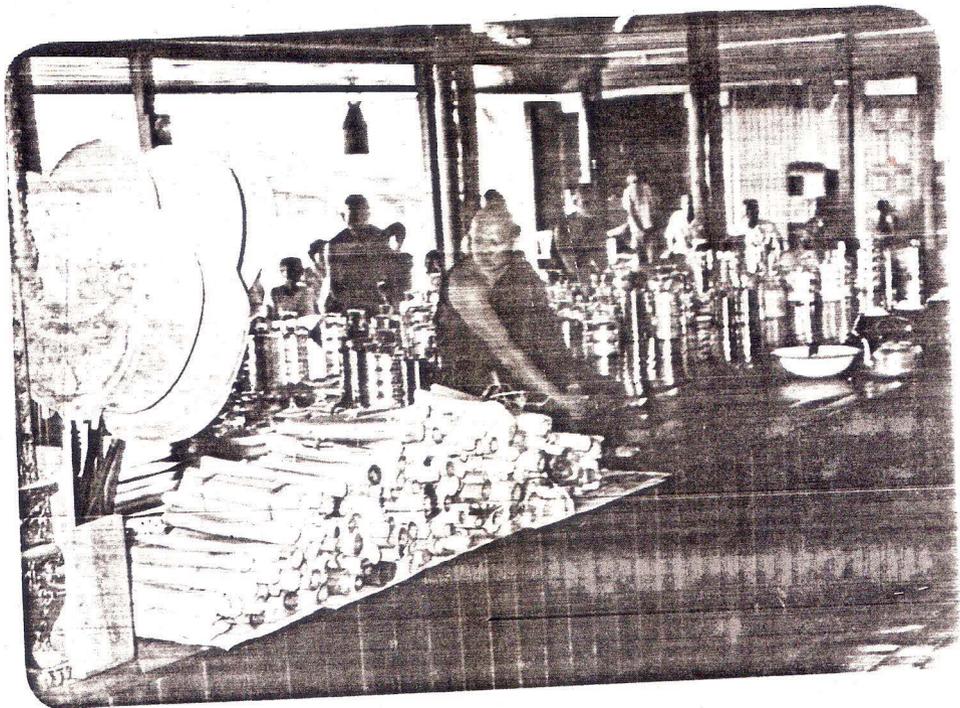
ภาพที่ 18

บุดูชาวหลาม

บุดูชาวหลามเป็นประเพณีการทำบุญถวายชาวหลาม ชาวปวน (ชนมจีน) และ
 นำยาป่า (นำยาที่ไม่ใส่กะทิแต่ใส่ปลาร้า) แต่พระภิกษุสงฆ์ตามวัดลาวในกลางเดือน 3
 การทำบุญชาวหลามเริ่มต้นตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำ โดยชาวบ้านท่าชนมจีนและ
 นำยาป่าให้เสร็จทันเพล เพื่อจะนำมาถวายพระในวันขึ้น 14 ค่ำ การทำขมจีนจะมีเศษ
 แบ่งเป็นก้อนกลม ๆ ขนาดเท่าหัวแม่มืออยู่เป็นจำนวนมาก เศษแบ่งนี้เรียกว่า ลูกขม
 เขานำมารับประทานกับน้ำกะทิ เป็นขนมพื้นบ้านอย่างหนึ่ง ส่วนเศษแบ่งก้อนโตกวานั้นมัก
 กติให้เป็นแผ่นแบนเพื่อนำมาปิ้งไฟรับประทานเล่น

เข้าวันขึ้น 15 ค่ำ ชาวบ้านนำชาวหลามไปทำบุญที่วัด ชาวลาวรับประทานประเพณีไทย
 คือการปิดทองรอยพระพุทธรูปบาท เขามสวดสาธน์เป็นส่วนหนึ่งของบุดูชาวหลาม นั่นคือการ
 ปิดทองรอยพระพุทธรูปบาทจำลองในกลางเดือน 3 ที่วัดเขาคงยางซึ่งไม่ห่างไกลจาก
 หมู่บ้านลาว หลังจากทำบุญถวายชาวหลามแด่พระภิกษุสงฆ์ในตอนเช้าแล้ว ชาวบ้าน
 จะพากันเดินไปขึ้นเขาเพื่อไปปิดทอง และมักนำชาวหลามไปรับประทานระหว่างทาง
 ชาวลาวพวนและลาวเวียงถือว่าประเพณีที่กล่าวมานี้มีความสำคัญ จึงถือเป็น
 กิจที่ทุกคนพึงปฏิบัติ คนรุ่นใหม่ในหมู่บ้านถือเป็นกิจที่จะต้องสืบทอดประเพณีเหล่านี้ด้วย
 ความเลื่อมใสศรัทธา และประกอบพิธีกรรมในพุทธศาสนา และความเชื่อด้วยความ
 ศรัทธา ชาวลาวในละแวกนี้มีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย มีก่น้อย รักสงบ และอ่อนโยน
 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ยังค้ำคองไปในจิตใจของคนเหล่านี้

ภาพที่ 20 หมู่บ้านตลาด.

บทสรุป

คนอพยพชาวลาวเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในอำเภอพนมสารคาม และอำเภอ
สนามชัยเขตปัจจุบันนี้ มีหลักฐานว่าคนอพยพรุ่นแรกเป็นชาวลาวทวนที่สมเด็จพระยา
มหาจักรีศรีเป็นผู้นำเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งแยกย้ายกันตั้งหมู่บ้าน
ตามริมลำคลองท่าลาด โดยตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อเดิมในลาว และโคสร่างวัดขึ้นประจำ
หมู่บ้าน เพื่อเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ สำหรับรายชื่อวัดและหมู่บ้านรุ่นแรก ได้แก่

หมู่บ้าน	วัด
บ้านเตาเหล็ก	วัดเตาเหล็ก
บ้านเมืองกลาง	วัดเมืองกลาง
บ้านเมืองกาย	วัดเมืองกาย
บ้านลาดขวาง	วัดลาดขวาง

ทรัพย์สินที่น่าคิดคือมาบางส่วน ไค้นำไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่วัดมหาเจดีย์
ซึ่งต่อมาโคซุคพระเจดีย์กานตะวันออกโคพบเตาปูนลาว พระพุทธรูปลาว ส่วนทรัพย์สิน
ที่อยู่ตามบ้านชาวลาว ไคแก่ คาบคร่าเงินของท้าวตัน ซึ่งขณะนี้เป็นสมบัติของหลานท้าวตัน
หัวหน้าคนอพยพไคแก่ ท้าวตันและปลัดอองตา

วัดที่สำคัญที่สุดของวัดลาวรุ่นแรกไคแก่ วัดเตาเหล็ก (ศรีธาตุ) วัดนี้เคยมี
จิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวเกียรติ แต่ถูกฉาบปูนทับในคราวขอมใหญ่

การอพยพเข้ามาในแขวงเมืองละเซ็งเทรารุ่นที่ 2 เป็นทั้งการกวาดต้อน และ
เกลี้ยกล่อมเข้ามาหลังสงครามระหว่างไทยกับเจาอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ ในสมัยรัชกาล
ที่ 3 คนอพยพรุ่นแรกถูกกวาดต้อนมาจากเมืองนครพนมใน พ.ศ. 2372 ทางการให้ตั้ง
บ้านเรือนที่วัดโบสถ์และวัดหลวง แขวงเมืองละเซ็งเทรา ซึ่งขณะนี้อยู่ในเขตอำเภอ
พนสนิมคม จังหวัดชลบุรี

การอพยพเข้ามาในแขวงเมืองละแฉิงเต๋อครั้งที่ 3 อยู่ระหว่าง พ.ศ. 2378 ถึง พ.ศ. 2386 คนอพยพที่เข้ามาครั้งนี้เป็นชาวพวนถูกเกลียดชังมาจากเมืองเชียงขวาง เมืองพหลาน และลาวเวียงซึ่งไม่สามารถระบุนั้นที่อยู่เดิมได้ คนอพยพมีตั้งแต่ชนชั้นปกครอง เช่น เจาจารย์เจ้าเมืองเชียงขวาง อุปฮาด บุตรหลานเจาจารย์ และราชบุตรเมืองพหลาน ลงมาจนถึงขุนนางสามัญชนและภิกษุสามเณร

ทางการกำหนดพื้นที่ให้ลาวเวียงและลาวพวนตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกับลาวอพยพรุ่นแรกที่บ้านท่าทราย ส่วนลาวเมืองพหลานให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คลองท่าไช

ในค่านการปกครอง ทางการกำหนดสถานะเลกลาวเป็นเซลย เลกทาส เลกคองเมือง เลกคองนอก ไพรสม และไพรหลวง สังกัดคองลาว 9 คอง มีหน้าที่ทำส่วยทองคำ ขรว หมากพอก ไม้รางปิ่น และเลี้ยงโคหลวงให้แก่ทางการ อยู่ภายใต้การควบคุมของ นายคอง ปลัดคอง นายร้อย ปลัดร้อย ซึ่งเป็นคนเชื้อชาติเดียวกันตามลักษณะการปกครองชนต่างเชื้อชาติในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สำหรับนายคองได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุน ส่วนตำแหน่งปลัดคอง นายร้อยและปลัดร้อยเป็นหมื่น นายหมวกมักเป็นขุนนางลาวระดับเพี้ย แส่น พันและสิบ เป็นต้น ชาวลาวที่รับราชการในกองลาว บุตรหลานเจาจารย์ลาว รวมถึงคนโซเจาจารย์เหล่านี้ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเป็นรายปี ลดหลั่นกันตามความสำคัญของแต่ละตำแหน่ง

ในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯให้ยกบ้านท่าทรายขึ้นเป็นเมืองพนมสารคาม เนื่องจากลาวพวนและลาวเวียงมีจำนวนมาก ประกอบกับต้องลาวบ้านท่าทรายได้ทำส่วยของหุ่นเกล้าฯถวาย จึงโปรดเกล้าฯให้แต่งตั้งท้าวเพชรขึ้นเป็นพระพนมสารคามรินทร และใช้การปกครองแบบ "อาญา 4" เช่นเดียวกับหัวเมืองลาว ใน พ.ศ. 2419 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้ยกบ้านพระงามขึ้นเป็นเมืองสนามชัยเขต โดยแต่งตั้งให้หลวงพิทักษ์โคอินนายคองโค เป็นพระแก้วกลางฉางฉรงก เจ้าเมืองสนามชัยเขต โดยทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์เกล้า

ชาวลาวที่อพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้สร้างวัดขึ้นเป็นสถานที่ประกอบ
ศาสนกิจแทบทุกหมู่บ้าน และอัญเชิญพระพุทธรูปโลหะและพระพุทธรูปไม้เขาพระศิขริน
ตามพระอุโบสถที่สร้างขึ้นในพื้นที่ดังกล่าว

ในคานสถาปัตยกรรม พระอุโบสถที่ชาวลาวในฉะเชิงเทราสร้างขึ้น มีลักษณะ
ทางสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับพระอุโบสถลาวทั่ว ๆ ไป กล่าวคือ มีขนาดเล็ก หลังคา
๒ ชั้น ส่วนพระอุโบสถที่มีเสมาอยู่ภายในพระอุโบสถโคกแก่ง เสนาพระอุโบสถวัดเมืองแมก
ส่วนประเพณีพื้นบ้านของชาวลาวที่ยังถือปฏิบัติกันอยู่ในทุกวันนี้ ได้แก่ ประเพณี
ส่งกรานต์ บุญชาวหอ บุญพระเวส และบุญชาวหลาม

กล่าวโดยสรุป ชาวลาวพวนและลาวเวียง อพยพเข้ามาอยู่ในฉะเชิงเทรา
เพราะผลของสงครามในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 ได้เข้ามาดำเนินชีวิตอยู่ภาย
ใต้อการปกครองของชาวลาวกันเองในระดับตน และใช้ระบบอาญา 4 เมื่อได้รับการ
ยกฐานะขึ้นเป็นเมือง มีหน้าที่ทำช่วยส่งทางการเช่นเดียวกับชาวไทยทั่วไป และดำเนิน
วิถีชีวิตอยู่ภายใต้วัฒนธรรมของตนเองสืบมาจนถึงทุกวันนี้

ภาคผนวก 1

ประวัติวัด

วัดมหาเจดีย์

วัดมหาเจดีย์ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 3 ตำบลพนม อำเภอพนมสารคาม แต่เดิมวัดนี้มีได้มีสภาพเป็นวัด เป็นเพียงแค่มิพระเจดีย์ใหญ่ตั้งอยู่บนที่ดอน พระเจดีย์องค์นี้วัดโดยรอบได้ 10 เมตร สูง 15 เมตร ภายในพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและวัตถุมงคลที่มีค่า ที่คนอพยพมาคิดตัวมาจากลาวในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี อาทิเช่น พระพุทธรูปทองคำ พระบรมสารีริกธาตุ และอัญมณีอีกเป็นจำนวนมาก เหตุที่มีเจดีย์นั้นเพื่อบรรจุวัตถุมีค่าดังกล่าว เนื่องจากเกรงว่าสิ่งของเหล่านั้นจะสูญหายสาเหตุที่จะเป็นวัดนั้นสืบเนื่องมาจากเจ้าคุณอาตุณ้อย ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดศรีธาตุเป็นผู้ครองในพระธรรมวินัย เห็นว่าวัดศรีธาตุนั้นขาดความสงบเนื่องจากอยู่ไกลหมู่บ้าน จึงมาสร้างกุฏิถาวรที่ลานคอนเจดีย์แห่งนี้ ชาวบ้านจึงมาช่วยกันสร้างกุฏิถวายท่าน และเรียกชื่อวัดนี้ว่า "วัดกุฏิครอง" พระภิกษุที่ตามมาเรียนวิปัสสนากับเจ้าคุณอาตุณ้อยมีหลายรูปด้วยกัน องค์หนึ่งคือสามเณรอุต ซึ่งได้เป็นเจ้าอาวาสเมื่อเจ้าคุณอาตุณ้อยถึงแก่มรณภาพใน พ.ศ. 2434

พ.ศ. 2434 พระภิกษุก้อยได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสแทนพระมหาอุตซึ่งถึงแก่มรณภาพ

พ.ศ. 2440 พระสมุห์ก้อยได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะตำบลพนมและเป็นอุปัชฌาย์ ท่านได้ขอเปลี่ยนชื่อจากวัดกุฏิครองเป็นวัดมหาเจดีย์

พ.ศ. 2475 มีหนอนระบาคมากักกินชาวกล้าของชาวนาในอำเภอพนมสารคาม พระสมุห์ก้อยได้

อีกชนเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ในอำเภอพนมสารคามมาเจริญพระพุทธมนต์และสวดคาถาปลาร้อน หลังจาก
นั้น ผนคทหนัก ทนอนที่กักกันต้นข้าวถูกน้ำท่วมลอยขึ้นมา ผุงนจำนวนมากพากันมาจิกกินทนอน ตั้งแต่นั้นเป็น
ต้นมา ชาวบ้านพากันเรียกพระสมุห์ก้อยว่า หลวงพ่อก้อย

พ.ศ. 2481 พระสมุห์ก้อยได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูวิมลญาณสุนทร

พ.ศ. 2496 พระครูวิมลญาณสุนทรถึงแก่กรรมภาพ คณะศิษย์ให้ช่วยกันสร้างรูปหล่อขึ้น

พ.ศ. 2500 ได้มีการสมโภชรูปหล่อหลวงพ่อก้อย และเปิดกรุเจดีย์เล็กด้านตะวันออกของพระ-
เจดีย์ใหญ่ ได้พบพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ พระพุทธรูปทอง และพระว่านจำปาศักดิ์เป็นจำนวนมาก พระพุทธรูป
สัมฤทธิ์ยังคงอยู่ที่วัดมหาเจดีย์จนทุกวันนี้ ส่วนพระว่านจำปาศักดิ์ได้แจกจ่ายให้แก่ผู้บรรพชาไปหมดสิ้น

รายนามเจ้าอาวาสวัดมหาเจดีย์

1. เจ้าคุณอาญาน้อย
2. พระภิกษุอุต (- 2496)
3. พระครูวิมลญาณสุนทร (2434 - 2496)
4. พระอธิการมิ่ง พนตจาโร (2496 -
5. พระอธิการสมนึก อนาลโย - บัจุบัน

วัดศรีธาตุ (เตาเหล็ก)

วัดศรีธาตุตั้งอยู่ที่หมู่บ้านที่ 2 ตำบลพนมสารคาม อำเภอพนมสารคาม วัดศรีธาตุเป็นวัดที่สร้างขึ้น
ประจำหมู่บ้านศรีธาตุ พระอธิการพรภาโส (อายุ 77 ปีใน พ.ศ. 2526) ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง
เจ้าอาวาสองค์ที่ 5 ของวัดนี้ เวลาที่อพยพมาให้หาบทางพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ขนาดหน้าตักสองศอกเศษมาด้วย
โดยใช้ไม้สอดเข้าไปในท่วง 2 ซ้างพระกรรมของพระพุทธรูป เมื่อกนอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่แถบ
นี้ ได้เรียกชื่อหมู่บ้านของคนว่า บ้านศรีธาตุตามชื่อหมู่บ้านเดิมก่อนอพยพเข้ามาในวัดนั้นตั้งชื่อวัดว่าวัดศรีธาตุ
สำหรับเป็นที่ประกอบศาสนกิจของชาวบ้านศรีธาตุ นางรีว พุทธศาสตร์ (อายุ 83 ปีใน พ.ศ. 2527)
เล่าว่ามีคาของตนชื่อนายน้อย โกลสิน เป็นผู้ที่เกิดในระหว่างการอพยพ เป็นผู้หนึ่งที่ช่วยสร้างพระอุโบสถ
หลังนี้ ในขณะที่สร้าง นายน้อยอายุประมาณ 40 ปี ชาวลาวพวนบางคนกล่าวว่า พระอุโบสถวัดศรีธาตุ
สร้างขึ้นภายหลังพระอุโบสถวัดท่าลาด

ภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวเกี่ยวกับ พ.ศ. 2394 ทางวัดซ่อมพระอุโบ-
สถเป็นครั้งใหญ่ การซ่อมครั้งนั้นได้ฉาบปูนจิตรกรรมฝาผนังจนหมดสิ้น

วัดหนองแขน

วัดหนองแขนตั้งอยู่หมู่ที่ 12 ตำบลหนองแขน อำเภอพนมสารคาม นิสิต* นิระทัย ใต้รวบรวม ประวัติวัดหนองแขนไว้จากผู้แก่ผู้เฒ่าไว้ว่า ที่ตั้งวัดเดิมเป็นป่าช้า มีต้นไม้ใหญ่ เช่น ไม้ยาง ไม้ตะเคียน ตะแบก และป่าไผ่กระจุกกระจายอยู่ทั่วไป พื้นที่บริเวณนี้ชาวลาวเวียงได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งเป็นการถาวร ต่อมาได้สร้างสำนักสงฆ์ขึ้นเป็นที่ประกอบศาสนกิจ สำนักสงฆ์ตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำที่มีจอกแขน ชาวบ้านจึงเรียกวัดนี้ว่าวัดหนองแขน

ต่อมาชาวบ้านได้นิมนต์พระภิกษุพิมพ์ซึ่งจำพรรษาอยู่ที่วัดหนองบัวมาเป็นเจ้าอาวาส วัดหนองบัวเป็นวัดของชาวลาวเวียงเช่นกัน ตั้งอยู่ไม่ห่างจากวัดหนองแขนนัก พระภิกษุพิมพ์ตรงที่มาจากเวียงจันทน์ ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร พระภิกษุพิมพ์ได้ขยายพื้นที่วัดให้กว้างขวางออกไปอีกและให้สร้างเสนาสนะให้เพียงพอกับภิกษุสามเณรในวัด แต่ในระบายนั้นยังไม่มีสำนักสงฆ์สำหรับทำสังฆกรรม พระภิกษุสามเณรที่สำนักสงฆ์แห่งนี้ได้รับความลำบาก เพราะต้องเดินไปทำสังฆกรรมกันที่วัดอื่น พระภิกษุพิมพ์จึงชักชวนชาวบ้านให้สร้างพระอุโบสถและผูกพัทธสีมาใน พ.ศ. 2435 และพระอธิการพิมพ์ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอธิการพิมพ์ แต่ชาวบ้านเรียกท่านว่า หลวงพ่อพิมพ์ เป็นผู้มีความรู้ทางด้านไสยศาสตร์และยาไทย ชาวบ้านเจ็บป่วยมักจะขอยารักษาโรคจากหลวงพ่อพิมพ์ มักจะใช้รากไม้ฝนทาบ้าง รับประทานบ้าง หรือใช้ขานหมากพ่นรักษาโรคเด็ก ตันยาที่ชาวบ้านจำได้ว่าหลวงพ่อใช้คือ ตันเปลา (cropon) นำมาต้มเป็นยารักษาโรค

กิตติศัพท์ของหลวงพ่อพิมพ์เป็นที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้หลวงพ่อพิมพ์เข้าเฝ้า และได้ทำน้ำพระพุทธมนต์ถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานบันไดงาหน้าและตะบันหมากแก่หลวงพ่อพิมพ์ ส่วนวัดหนองแขนได้รับพระราชทานนาฬิกาแขวน 1 เรือน ซึ่งยังอยู่จนถึงทุกวันนี้ ส่วนบันไดงาหน้าและตะบันหมากหายไปหลังจากหลวงพ่อถึงแก่กรรมภาพ

วัตถุประสงค์ของวัดอีกอย่างหนึ่งก็คือ กลองขนาดใหญ่ที่เรียกกันว่า กลองหลวง ซึ่งใช้ตีในกรณีที่สำคัญดังต่อไปนี้ คือ

1. เมื่อมีเหตุร้ายเกิดขึ้นที่วัด เช่น พระมรณภาพ ไฟไหม้ หรือเกิดโจรภัยที่วัด จะตีกลองดังแรง ย่าเร็ว และรัว เพื่อให้ชาวบ้านตั้งงานมาที่วัดโดยพร้อมเพรียงกัน
2. เมื่อคนในหมู่บ้านหลงทาง ในอดีตบริเวณวัดหนองแขนเป็นป่า คนในหมู่บ้านออกไปป่าอาจหลง

* นิสิต นิระทัย ครูใหญ่โรงเรียนวัดหนองแขน

ทางหาทางกลับบ้านไม่ถูก คนที่บ้านรู้สึกนึกถึงถึงเหตุ จึงที่กลองหลวงเป็นจังหวะให้เสียงกลองดังก้อง จะ
ได้หาทางกลับบ้านถูก ชาวบ้านหนองแวนเชื่อกันว่าในป่ามีเภาวัลย์ชื่อเภาวัลย์หลวง ผู้ไปป่าถ้าข้ามเภาวัลย์
หลวงจะจำทางไม่ได้ เมื่อได้ยินเสียงกลองจะทำให้หาทางกลับบ้านได้

3. ที่ในขณะที่ระงับอาหารในงานบุญใหญ่ เช่น สารสงกรานต์ แต่ถ้าทำบุญในพรรษาท้องที่ตั้ง
และท้องด้วย คนที่ตั้งที่ตามแบบแผนที่เคยมีมาแต่ดั้งเดิม การที่กลองในวันเข้าพรรษาเพื่อให้ได้ยินไม่ถึงฟ้า
ถึงแดน* และผู้ล่วงลับให้มารับส่วนบุญ

ภาคผนวก 2

บัญชีแยกตัวคเมืองฉะเชิงเทรา

กองเจ้าสารเมืองเชิงขวาง	15	คืบ	$\frac{15^3}{7}$
กองขุนภักดีภูเบศ	23	คืบ	$\frac{14^3}{7}$
กองขุนพิทักษ์ภูมิน	26	คืบ	$\frac{4}{7}$
กองขุนนเรศใจรัก	21	คืบ	$\frac{5^3}{7}$
กองขุนรินอาษา	21	คืบ	$\frac{5^3}{7}$
กองขุนนราภิรมย์	22	คืบ	$\frac{4^3}{7}$
กองขุนสุนทร	29	คืบ	$\frac{14^4}{7}$
กองขุนประจันตมณี	23	คืบ	$\frac{13^3}{7}$
กองขุนไพรีพินาศ	23	คืบ	$\frac{8}{7}$
กองขุนพิทักษ์คารวิน	เดิม 9 ขึ้น 1	$\frac{14^1}{7}$ $\frac{3}{7}$	$\frac{1}{7}$:
กองอุปหาต	7	คืบ	$\frac{14}{7}$
คืบไชยเจาศวง	10	คืบ	$\frac{1}{7}$
คืบไชยเจาศาร	13	คืบ	$\frac{6^1}{7}$
เจ้าสารเมืองเชิงขวาง			ตาย
ขุนสถกนิกร ท้าวราชบุตร			$\frac{10}{7}$
ท้าวสุนองเจ้าสาร			$\frac{5}{7}$

ท้าว บ (ซำรุก) บุตรเจ้าสาร	<u>5/</u>
ท้าวตนหลานเจ้าสาร	<u>3/</u>
ท้าวเกษ	<u>3/</u>
ท้าวพิศ	<u>3/</u>
ท้าวอุณ	<u>3/</u>
ท้าวดวง	<u>3/</u>
ท้าวทา	<u>3/</u>
ท้าวทอบ	<u>3/</u>
เพี้ยศรีสองเมืองจันท	<u>2/</u>
เพี้ยคำจันท	<u>2/</u>

นายกอง

ขุนภักดีภูเบศนายกอง	<u>7/</u>
หมื่นวิเศษจางง ปลัดกอง	<u>6/</u>
หมื่นจงใจจาง นายร้อย	<u>5/</u>

-
- 1 ท้าวอุณน่าจะเป็นน้องเจ้านุทที่หนีเข้ามาก่อน
- 2 เพี้ยศรีสองเมืองและเพี้ยคำเป็นจันท และมีวัดบ้านจันทซึ่งเป็นวัดร้างอยู่ระหว่างวัดบ้านเลอกกับวัดจอมศรี.....(ชาวบ้านเลอกและนายเสริม วิรุณราช อางแลว)

หมื่นราชเรืองฤทธิ์ นายร้อย

~~5/~~

เมืองโคข นายร้อย

~~5/~~

หมื่นสิทธิศักดิ์ ปลัดร้อย

~~4/~~

หมื่นโยธาพิทักษ์

~~4/~~

เมืองชอง

~~4/~~

หมื่นอารักษ์กร เสมียน

~~3/~~

หมื่นสุนทรภักดิ์ สรวัตร

~~3/~~

เพี้ยทิพย์ เสมียนกอง

~~3/~~

เพี้ยห่อ สรวัตร

~~3/~~

กวานนายมวษ

~~2/~~

เพี้ยกิ่งภาพนายหมวด

~~2/~~

เสมียนรห่มนายหมวด

~~2/~~ ๓๓ ~~1/~~

เพี้ยแควนนายหมวด

~~2/~~

เพี้ยอุณควงศรีนายหมวด

~~2/~~

เพี้ยต่างพันนายหมวด

~~2/~~

เพี้ยบ้านภา

~~2/~~

เพี้ยแสนเมือง

~~2/~~

เสมียนดิบ

~~2/~~

ขุนพิทักษ์ภูมิน - นายกอง

~~7/~~

หมื่นอินอำมราปลัดกอง	6/
หมื่นอาษาปราบศึกนายร้อย	5/
หมื่นพิลึกฤๅเดช นายร้อย	5/
เสมียรกัม นายร้อย	5/
หมื่นประเทศปรีชา ปลัดร้อย	4/
เสมียรษา ปลัดร้อย	4/
หมื่นบวรอัศวร เสมียน	3/
หมื่นธนาภิรม สารวัตร	3/
สิบสิภา เสมียรกอง	3/
พรมปัดดา สารวัตร	3/
เพี้ยขัน นายหมวด	2/
พันภา นายหมวด	2/
สิบบุญ นายหมวด	2/
เสมียรจัน นายหมวด ๒ ไท	1/
สิบตางค่านายหมวด	2/
สิบจุกนายหมวด	2/
เพี้ยออกนายหมวด	2/
สิบไทนายหมวด	2/
เสมียรพรมทวงศรีนายหมวด	2/

ปลัดจันทา นายมวก	2/
สิบสวร นายมวก	2/
สิบทา นายมวก	2/
สิบปกกี นายมวก	2/
กองขุนนเรศใจักดี นายกอง	7/
หมื่นรักษา ปลัดกอง	6/
หมื่นสุทาทาน นายร้อย	5/
หมื่นผลาญวารี นายร้อย	5/
หมื่นอินจ้านง ปลัดร้อย	44/
หมื่นจงศักดิ์ ปลัดร้อย	4/
หมื่นศรีอัครา เสมียน	5/
หมื่นปรีชาวิจิต สารวัตร	3/
สิบบังสม บาดูชย	๑/
เพี้ยอุบลี สารวัตร	3/
เพี้ย (ซำรุก) นายมวก	2/
เพี้ยอุบลี นายมวก	2/
เพี้ยจัน นายมวก	2/
สิบบุณนายมวก	2/
สิบบัง นายมวก	2/

เพี้ยศรี นายหมวด

~~2/~~

เสมียร์กั นายหมวด

~~2/~~

ศรีมงคล นายหมวด

~~2/~~

เสมียนโชต นายหมวด

~~2/~~

สีบก่า นายหมวด

~~2/~~

สีบกอง นายหมวด

~~2/~~

ไท

~~1/~~

ขุนนรินทร์อาสา นายกอง

~~7/~~

หมื่นโยธีบาล ปลัดกอง

~~6/~~

หมื่นชำนาญนิคม นายร้อย

~~5/~~

หมื่นอนุกรมเดช นายร้อย

~~5/~~

หมื่นศักดิ์พิลึก ปลัดร้อย

~~4/~~

หมื่นศึกพินาศ ปลัดร้อย

~~4/~~

หมื่นราชบุรุษ เสมียน

~~3/~~

หมื่นศักดิ์สำแดง สารวัตร

~~3/~~

สีบพัน สารวัตร

~~3/~~

สมวันคิณนายหมวด

~~2/~~

เพี้ยลาด นายหมวด

~~2/~~

เพี้ยบุตรวง นายหมวด

~~2/~~

เด็มนมี นายมวด	<u>2</u>
เพี้ยศรีคำดวง นายมวด	<u>2</u>
เพี้ยสมวันดี นายมวด	<u>2</u>
เพี้ยโคช นายมวด	<u>2</u>
จันตุมา นายมวด	<u>2</u>
เพี้ยห่มปัดดา นายมวด	<u>2</u>
ตาแสง นายมวด .	<u>2</u>
นายแดง นายมวด.	<u>2</u>
นายคี นายมวด .	<u>2</u>
ขุนนราภิรม นายกอง	<u>7</u>
หมื่นอุคมภักดี ปลัดกอง	<u>66</u>
หมื่นไมตรีวรรณาท นายร้อย	<u>5</u>
หมื่นอจจิจร นายร้อย	<u>5</u>
หมื่นจ่านงอาษา ปลัดร้อย	<u>4</u>
หมื่นโยธา ปลัดร้อย	<u>4</u>
หมื่นอินทรสุพสาร เสมียร	<u>4</u>
หมื่นทานโยธา สารวัตร	<u>3</u>
สิบบาน เสมียร	<u>3</u>
เพี้ยพรวงษา สารวัตร	<u>3</u>

เพี้ยศรีธรรมมา นายมวก	<u>2</u>
แสนขัน นายมวก	<u>2</u>
สิบมั่ง นายมวก	<u>2</u>
เพี้ยจัน นายมวก	<u>2</u>
สิบคำ นายมวก	<u>2</u>
เพี้ยอิน นายมวก	<u>2</u>
เพี้ยกัญชุก นายมวก	<u>2</u>
เพี้ยพรวงษา นายมวก	<u>2</u>
รอยสม นายมวก	<u>2</u>
เพี้ยศรีทาวง นายมวก	<u>2</u>
สิบสุก นายมวก	<u>2</u>
เพี้ยจันบุปผา นายมวก	<u>2</u>
ขุนสุน จางวาง	<u>10</u>
ขุนชนะนิกร นายกอง	<u>7</u>
หมื่นพทลหาญฤทธิ ปลัดกอง	<u>6</u>
หมื่นวิจิตรชาญฤทธิ นายรอย	<u>5</u>
หมื่นสุทศร์ท่า นายรอย	<u>5</u>
เพี้ยพรหม นายรอย	<u>5</u>
หมื่นพิमानโยธา ปลัดรอย	<u>4</u>

หมื่นรักษาทวยหาญ ปลัดกร้อย		<u>4/</u>	
เพี้ยพล ปลัดกร้อย		<u>4/</u>	
หมื่นพิชิต เสมียนกอง		<u>3/</u>	
หมื่นสนิทพินล สารวัตร	<u>3/</u>	โท	<u>1/2</u>
เพี้ยคำแสน เสมียนกอง		<u>3/</u>	
เพี้ยนน สารวัตร		<u>3/</u>	
เพี้ยคำช นายหมวด		<u>3/</u>	
เพี้ยโคช นายหมวด		<u>2/</u>	
เพี้ย <u>ซำรุก</u> นาย นายหมวด		<u>2/</u>	
จเพี้ยโคช นายหมวด		<u>2/</u>	
เพี้ยจัน (<u>ซำรุก</u>) นายหมวด		<u>2/</u>	
เพี้ยบุท นายหมวด		<u>2/</u>	
เพี้ยศรีวงษา นายหมวด		<u>2/</u>	
เพี้ยบัวไซ นายหมวด		<u>2/</u>	
สิบบุญ นายหมวด		<u>2/</u>	
นายจันเกษ นายหมวด		<u>2/</u>	
เพี้ยพล นายหมวด		<u>2/</u>	
เพี้ยไชยปัดดา นายหมวด		<u>2/</u>	
พานพรม นายหมวด		<u>2/</u>	

นายบุปผา นายมวก.	<u>2</u>
สีบบาง นายมวก	<u>2</u>
จันโสม นายมวก	<u>2</u>
แพงแสน นายมวก	<u>2</u>
เพี้ยปฎิภา นายมวก	<u>2</u>
ชนประจันหมื่น นายกอง	<u>7</u>
หมื่นอินอาทมาต ปลัดกอง	<u>6</u>
หมื่นชาติชาอุณรงค นายร้อย	<u>5</u>
หมื่นจงประจามิต นายร้อย	<u>5</u>
เพี้ยรัตน นายร้อย	<u>5</u>
หมื่นศรีทิมรงค ปลัดร้อย	<u>4</u>
หมื่นจ่านงภักดี ปลัดร้อย	<u>4</u>
เพี้ยโคชศรีเมือง ปลัดร้อย	<u>4</u>
หมื่นศรีสน เตมียน	<u>3</u>
หมื่นพลพิทักษ์ สารวัตร	<u>3</u>
สีบมะณี สารวัตร	<u>3</u>
สีบอ นายมวก	<u>2</u>
สีบออน นายมวก	<u>2</u>
สีบแพง นายมวก.	<u>2</u>

ปลัดทิพ นายหมวด	2/
สืบสาว นายหมวด	2/
สืบบรม นายหมวด	2/
สืบตอย นายหมวด	2/
สืบโสม นายหมวด	2/
สืบบุญ นายหมวด	2/
จันดี นายหมวด	2/
สืบสา นายหมวด	2/
สืบหนอ นายหมวด	2/
ขุนไพรินทรพินาศ นายกอง	7/
หมื่นอาจประจัน ปลัดกอง	6/
หมื่นพิมลไมตรี นายร้อย	5/
หมื่นศรีศักดิ์กาน นายร้อย	5/
หมื่นปรีชาสงคราม (ไม่ระบุตำแหน่ง)	4/
หมื่นรามเรืองฤทธิ ปลัดร้อย	4/
หมื่นลิขิตสุนทร เสมียน	3/
หมื่นบวรวิเศษ สารวัตร	3/
นาย (ชำรุด) เสมียน	3/
สืบดี นายหมวด	2/

สีบคะ นายมวด	<u>2/</u>
สีบท่า นายมวด	<u>2/</u>
สีบมี นายมวด	<u>2/</u>
สีบวอน นายมวด	<u>2/</u>
สีบวอน นายมวด	<u>2/</u>
สีบสม นายมวด	<u>2/</u>
สีบศรี นายมวด	<u>2/</u>
สีบพุทธา นายมวด	<u>2/</u>
สีบลุน นายมวด.	<u>2/</u>
แสนน้อย นายมวด	<u>2/</u>
สีบสอง นายมวด	<u>2/</u>
สีบสวร นายมวด	<u>2/</u>
สีบคำเส้า นายมวด	<u>2/</u>
ขุนพิทักษ์คารวิน นายกอง	<u>7/</u>
หมบนอินทรรักษา ปลัดกอง	<u>6/</u>
เพี้ย (ชำรุด)วิชัย นายมวด.	<u>2/</u>
เพี้ยกลางชั้น นายร้อย	<u>5/</u>
เพี้ยจันทะวง ปลัดร้อย	<u>4/</u>
แก้ววิชัย เสมียนกอง	<u>3/</u>

เพ็ยกอน สารวัตร	3/
เพ็ยนามมตรี นายร้อย	2/
แสนชวน นายหมวด	2/
นาย (ซำรุก) สารวัตร	2/ ¹
เพ็ย (ซำรุก)	2/
เพ็ย ซาย	2/
เพ็ย (ซำรุก)	2/
ปลัดอองตา ¹	2/
เซียง กั้นยา	2/
เมืองพัน	2/
เพ็ยกุม	2/
เพ็ยลาถ	2/
เพ็ยไชยพรม	2/
สิบบัญ	2/
คนไชเจ้าราชบุตร โภชวงษาคนไชเจ้าดวง	2/
เมืองซาย	2/
สิบก้าภา	2/

¹ปลัดอองตาเป็นหัวหน้าคนอพยพที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 1 ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองกลา

เมืองบวกทาว	2/
สี่สะ (ชำรุด) สิบไหม	2/
เสมียนใหม่ (ชำรุด)	2/
พรมดวงศรี	2/
สิบปบุปผา	2/
เพ็ญอุปะละ	2/
พรมวงษาจารหัก	2/

กองอุปหาค

ทาว (ชำรุด) บุตรอุปหาค นายกอง	7/
ทาว (ชำรุด) บุตรอุปหาค ปลัดกอง	5/
เพ็ญนามไกรสร	2/
เพ็ญอักษราเสมียนกอง	2/
เพ็ญนุเคราะห์	2/
เพ็ญความบุปผา	2/
เพ็ญแก้วศรีไว้	2/

1

¹ กทช., จดหมายเหตุ ร.3 เลขที่ 104 บัญชีเบี้ยหวัดเมืองนครนายก ฉะเชิงเทรา
 วัฒนานคร ราชบุรี พะนังนิคม กองโคเมืองพิไชย เมืองอรัญประเทศ
 หลวงอัครสุนทรเสมียรตรามหาดไทย ทำทางว่าว พระหลวงขุนหมื่นเมืองฉะเชิงเทรา

บรรณานุกรม

. เอกการขึ้นตนที่ยังมีโคศพนพิ

หอสมุดควริวิธาน หอสมุดแห่งชาติ

กษ. จกหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าพระยาไชยวิชิต

จ.ศ. 1189 เลขที่ 3

_____ จกหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 บัญชีกองส่วย จ.ศ. 1189 เลขที่ 8

_____ จกหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าพระยาไชยวิชิต

..... เรื่องส่งครัวลาวมาไว้เมืองต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ จ.ศ. 1191 เลขที่ 4

_____ จกหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 เรื่องส่งส่วยเร็ว เงิน ทอง เมืองลาวตะวันออก

จ.ศ. 1193 เลขที่ 21

_____ จกหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ร่างตราเกณฑ์ทำนาเอาแม่ครัว 3 คนต่อเกวียน

จ.ศ. 1194

_____ จกหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกพระยายมราช นครราชสีมา จ.ศ. 1197

เลขที่ 52

_____ จกหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 เรื่องบัญชีเบ็ดหัวตนายกอง ปลัดกองลาว เมืองอินท

สิงห์ พรหม อางทอง ลพบุรี อารยิก สระบุรี นครนายก ปราจีน ประจันตคาม

สุพรรณ นครไชยศรี จ.ศ. 1197 เลขที่ 53

_____ จกหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ร่างตราถึงเจ้าพระยายมราชให้จัดแจงไหหลวง

วิธีตสงครามกรมการไปซื้อเขาไรไห ลาว เขมร ทำนา ณ เดือน 8 ป้อออกอัฐศก

จ.ศ. 1198

_____ จกหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองมุกดาหารให้แต่งคนไปสืบราชการ

เมืองพลาน เมืองชุมพร จ.ศ. 1198 เลขที่ 53 มัดที่ 6

- กทช. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองนงนุช
เรื่องส่งครัวลาวพวน เวียงจันทน์ จ.ศ. 1199, เลขที่ 1
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราเรื่องส่งขมิ้นเกวียน
สีลือบแปดสัก จ.ศ. 1199 เลขที่ 34
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องส่งขี้ผึ้ง หาช่าง
ส่วยเมืองสระบุรี จ.ศ. 1199 เลขที่ 52
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องส่งผลเร็วของขุน
ขุนภักฎิภูเบศ จ.ศ. 1201 เลขที่ 122
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องส่งผลเร็วของ
กานชวา จ.ศ. 1202 เลขที่ 14
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา ส่งขมิ้นเกวียนสีลือบแปด
สัก จ.ศ. 1202 เลขที่ 34
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 คัดบอก ว่าควยขอราชการทัพญวนทางเมือง
เขมร จ.ศ. 1202 เลขที่ 433 มัดที่ 33
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 สารตราพระยาวิเศษฤาไชย เรื่องให้ไปเฝ้า
ทูลละออง ณ กรุงเทพฯโดยเร็ว จ.ศ. 1202 เลขที่ 56
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 เรื่องบัญชีจ่ายเบี้ยหวัดลาว เขมรหัวเมืองต่าง ๆ
จ.ศ. 1203 เลขที่ 100
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 เรื่องบัญชีเบี้ยหวัดค่านายท่นายกองซึ่งไปราชการ
ทัพเมืองพนมเปญ จ.ศ. 1204 เลขที่ 94 มัดที่ 45
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ร่างตราเมืองนครนายกความจับเงินแดงทิวหา
ท้าวเพงลาวถาวรานไซคำรวจออกไปเอาตัวมา จ.ศ. 1205 เลขที่ 29
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราส่งผลเร็วส่วย
จ.ศ. 1205 เลขที่ 100

- กทช. จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 เรื่องบัญญัติจ่ายเบี้ยหวัดเจ้าเมืองกรมการซึ่งไป
 ราชการทัพเมืองนครพนม จ.ศ. 1205 เลขที่ 142 มัดที่ 49
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 ร่างตราเมืองสระบุรี กรุงเก่า อ่างทอง
 เกณฑ์หนึ่งมาซึ่งกลองชนะ และให้ขาดลงคุมเงินเบี้ยหวัดไปแจกลาว
 เขมรหัวเมือง จ.ศ. 1206 เลขที่ 59 มัดที่ 53
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 ตราอนุญาตเมืองสระบุรี เรื่องตามลาวหนี
 จ.ศ. 1206 เลขที่ 142
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 สารตราเรื่องลาวเซดยกลาวโทษศรีภรรยา
 พระยาวิเศษฤาไชย จ.ศ. 1206 เลขที่ 182
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา จ.ศ. 1208
 เลขที่ 57
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 ร่างตราเมืองนครนายกจับเส้นแดงทิวชาย
 ทิวเพชรลาวถาทรานให้ตำรวจออกไปเอาตัวมา จ.ศ. 1209 เลขที่ 29
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 หนังสือออกญาราชสุภาวดี ตอนเรื่องขุดแร่ทอง
 แดงที่โป่งพรหม จ.ศ. 1209 เลขที่ 37
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องส่งส่วยเร็ว
 ก จ.ศ. 1209 เลขที่ 93
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 สารตราถึงกรมการเมืองสระบุรี ฉะเชิงเทรา
 เรื่องใหม่อกบัญชีเลิกสักใหม่ในกองส่วยเร็ว จ.ศ. 1209 เลขที่ 162
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกหลวงสุเรนทรเมืองกษัตริย์เงินส่วย
 สุรินทร์ ชุขันธ์ ศรีสะเกษ แลขุขันธ์ ส่งมากรุงเทพฯ จ.ศ. 1211 เลขที่ 75
- _____ จดหมายเทศุ รัชกาลที่ 3 บัญชีเบี้ยหวัดเมืองนครนายก ฉะเชิงเทรา
 วัฒนานคร ราชบุรี พันสนิม กงโคเมืองพิชัย อรัญประเทศ หลวงอัครสุนทร
 เสมียรกรมหากไทยท่าทางวาวพระหลวงขุนหมื่น เมืองฉะเชิงเทรา จ.ศ. 1211
 เลขที่ 104

- กษ. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา เรื่องตั้งนายกอง
นายหมวก ทาวโงน ทาวเหม็น คู่มือไพรทง 440 คน โคส่งทองคั่วอย่าง
หนัก 3 บาท เขามาทูลเกล้าฯถวาย จ.ศ. 1212 เลขที่ 68
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 ใบบอกเมืองสระบุรี (ไม่ปรากฏ จ.ศ.)
เลขที่ 101
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 ร่างตราตั้งเจ้าราชบุตรท้าวพิชัย จ.ศ. 1214
เลขที่ 26
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาถึงเจ้าเมืองและนาย
กองเมือง สระบุรี กรุงเก่า นครนายก ฉะเชิงเทรา อิน พรหม สิงห์
นครไชยศรี ให้ไพร่หลวงกองลาวช่วยตัดไม้แดงนำมาทำปรางค์ปราสาท
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จ.ศ. 1216 เลขที่ 6
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 เรื่องสารตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา จ.ศ. 1218
เลขที่ 15
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 สารตราถึงพระยาวิเศษดาไชยเรื่องให้ไปเฝ้า
ทูลละอองฯ ณ กรุงเทพฯโดยเร็ว จ.ศ. 1220 เลขที่ 56
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 เรื่องตั้งท้าวฮุนเป็นที่ปลัดท้าวตนเป็นผู้ช่วย
ร.ศ. 1221 เลขที่ 5
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 ร่างตราขอยกเมืองนครพนมใหญ่ขึ้นพิทักษ์คาบ
นายกองโคคุมเงินไปช้อคี่บุก จ.ศ. 1221 เลขที่ 38
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 เรื่องร่างตราขอยกเบ็ดเค็ดเล็กเลกลาวเวียงจันทน์
ไม้ส้มคักรเป็นเลกคองเมือง จะทำส่วยทองทูลเกล้าฯถวายไปตามเดิม จ.ศ.
1223 เลขที่ 186

- กช. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 ร่างทรานอภัยถึงเมืองสระบุรี ฉะเชิงเทรา เรื่อง
เกณฑ์หนึ่งโคขึ้นกลองชนะแห่งพระบรมศพกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีนโรด
จ.ศ. 1223 เลขที่ 186
- _____ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 ร่างทรานอภัยถึงหลวงปลัดกรมการเมืองพนมสารคาม
จ.ศ. 1225 เลขที่ 4
- กช. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 5 ใบบอกเมืองฉะเชิงเทรา ร.ศ. 1246 เลขที่ 122 ก

2. หนังสือ บทความ และวารสาร

- กัลยาณวิวัฒนา, สมเด็จพระพี่นางเธอ, เจ้าฟ้า. แม่เล่าให้ฟัง. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์. 2525.
- เกื้อกูล ยืนยงอนันต์. การพัฒนาการคมนาคมทางบกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทยาการพิมพ์, 2520.
- กรมการศาสนา. สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เลม 2. พระนคร,
2520.
- คณิตา เลชะกุล. "พนมสารคาม - สนามไชยเขตร" อุษุสาร อ.ส.ท. ตุลาคม.
2513.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. โครงการกระดูกในตู้. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์,
2514. ไกรงก
- โครงการสำรวจโบราณคดีฉะเชิงเทรา - ชลบุรี. (อัครสำเนา)
- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. ของคืออีสาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520.
- จีระนันท์ พิศรปรีชา. "หัวพันห้าทั้งหกชนชาติและความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ลาว-ไทย"
ศิลปวัฒนธรรม (7 กรกฎาคม 2529)
- ฐม (นามแฝง). มหาอำนาจสมุนไพร. 5 มีนาคม 2529 ไทยรัฐ.
- ญาคา ประภาพันธุ์. ระบบเจ้าภานายอากาศสมัยกรุงเก่ายุคต้น. กรุงเทพมหานคร :
บางกอกการพิมพ์, 2524.

คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ชีวิตและงานของสุนทรภู่.

กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, 2520.

คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และ นริศรานุกัตติวงศ์
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 20. กรุงเทพมหานคร :
แพร่พิทยา, 2520.

ตรี อมาตยกุล. ทัศนศาสตร์ไทยจังหวัดชลบุรี. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์,
2504.

เต็ม วิภาคพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคมนัก
ศาสตร์, 2513.

ถนอม อานามวัฒน์. "บทบาททางทหารและทางการเมืองของไทยที่มีต่อเวียงจันทน์ใน
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" วารสารประวัติศาสตร์ 9 (พฤษภาคม-สิงหาคม),
2527.

ทิพากรวงศ์ เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่มที่ 1.
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 เล่ม 1. พระนคร : ด
องคการคาคูรุธสภา, 2510.

ที่ว่าการอำเภอพนมสารคาม, แผนพัฒนาอำเภอพนมสารคาม ประจำปี 2526. (อัครสำเนา)

ที่ว่าการอำเภอสนามชัยเขต, แผนพัฒนาอำเภอสนามชัยเขต ประจำปี 2526. (อัครสำเนา)

ทวีช ปุณโณทก. วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จักรการพิมพ์, 2522.

ประสม จิระการ, หมอนขวานบานเนินขาม. 8 กันยายน 2528, ไทยรัฐ.

ประวัติมหาดไทยจังหวัดฉะเชิงเทรา. กรุงเทพมหานคร : สสรุสยามการพิมพ์, 2528.

ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดชลบุรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แสนสุรศักดิ์ตะวันออก,
2528.

พระคุณนิวาตวรคุณ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2519.

พิสัย แจ่มศรี. โถวาทปาฏิโมกข์ต่อชีวิตครองเรือน. ฉะเชิงเทรา : เกษมรติการพิมพ์,
2517.

_____ . พระพุทธท่านายนิมิตรฝันของพระชาปัดถเวณ. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ พ. พิษาคาร, 2518.

ไพฑูรย์ มีกุล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, 2517.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, เจ้าฟ้า. จดหมายเหตุนายวันของสมเด็จพระปิตุลาธิราชเจ้าฟ้ามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2499.

มอด (นามแฝง). "กุลาที่ยังสรุปไม่ได้" ศิลป์วัฒนธรรม. 9 (มีนาคม 2529).

ราชบัณฑิต. อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น,
2520.

_____ . อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย. ห้างหุ้นส่วนนนทชัย : กรุงเทพมหานคร,
2522.

วิจิตร, ม.ร.ว. (ม.ร.ว.ปฐม คเนจร) พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ประชุม
พงศาวดารภาคที่ 4. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512.

วีรวงศ์, สมเด็จพระมหา. พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515.

เวลล์ ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. กาญจนี สมเกียรติกุล
และยุพา ชุมจันทร์ แปล เจริญวิทย์การพิมพ์ : กรุงเทพมหานคร, 2519.

เวลลา, วอลเตอร์ เอส. แผ่นดินพระนั่งเกล้า. นิจ ทองโสภิต แปล. กรุงเทพ
มหานคร : โรงพิมพ์สมาคมนักสังคมศาสตร์, 2514.

ศิลปากร, กรม. ประวัติวัดเขาบางทราย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2514.

ศรีศักดิ์ วลัยโกทม. ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า. (อัครสำเนา).

_____ % "รอบ ๆ พนมรุ้ง" เมืองโบราณ 12 (เมษายน-มิถุนายน) 2529.

_____. การแต่งตั้งขนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ 5. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
การศึกษา, 2522.

สะอาด บุญเกิด. ชื่อพื้นเมืองเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร : จีระการพิมพ์, 2522.

สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์ลาว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศึกษา, 2528.

สุรางค์รัตน์ วรางค์รัตน์. "การคาตางแคนของอีสานในอดีต" เมืองโบราณ
10 (เมษายน-มิถุนายน), 2527.

สุรพล โพธิ์ศ. ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออก. (เอกสารโรเนียว).

หอสุมัคแห่งชาติ. ประชุมพงศาวดารเล่ม 2. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์,
2507.

_____. ประชุมพงศาวดารเล่ม 4. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.

_____. ประชุมพงศาวดารเล่ม 20. พระนคร : องค์การคาคูรุษสภา, 2510.

3. วิทยานิพนธ์

กมลวรรณ รัตนมังคลาศรี. "ผลงานเจ้าพระยาบดินทร์เคชา (สิงห์) ในฐานะสมุหนายก
พ.ศ. 2373 - 2393" วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร 2524.

ทัศไนย อารมย์สุข. "การศึกษาเปรียบเทียบเสียงของคำในภาษาพวนกับภาษาไทย
มาตรฐาน" วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 252

นันทิยา สว่างวุฒิชิธรรม. "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการ
เกณฑ์ทหาร" วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 252

พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน. "การศึกษาเรื่องทาสสมัยรัตนโกสินทร์" วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัย, 2524.

สุวิทย์ ไททยานนท์. "วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย
ระหว่าง พ.ศ. 2394 - 2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชา
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

อุราลักษณ์ สิริบุตร์. "มณฑลอีสานและความสำคัญในอดีต" วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต
แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

4. Book

Suvatti, bhote. Flora of Thailand, Royal Institute Thailand.

(Bangkok : Kurusapha Laoprao Press,

การสัมภาษณ์

1. นายเงิน บุญเทศ อายุ 63 ปี โรงเรียนวัดหัวถนน ตำบลหัวถนน
อำเภอพนัสนิคม ชลบุรี 23 ธันวาคม 2526
2. นายจำปา คำมูล อายุ 60 ปี บ้านนาเว็ก ตำบลเนินสัก
อำเภอพนัสนิคม ชลบุรี 2 พฤษภาคม 2527
3. นายจำปี นาวาพนม อายุ 67 ปี 95 หมู่ 12 ตำบลหนองแวน
อำเภอพนมสารคาม ชลบุรี 25 เมษายน 2526
4. นายช่วย สิทธิศักดิ์, อายุ 77 ปี 74 ตำบลเมืองเก่า อำเภอพนมสารคาม
ฉะเชิงเทรา 15 มิถุนายน 2526
5. นายเชื่อง วิลารักษ์ อายุ 72 ปี 51 หมู่ 1 ตำบลลุยชัย
อำเภอสนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา 15 กรกฎาคม 2527
6. นายแดง คำคูณ อายุ 77 ปี 2 หมู่ 2 ตำบลทาดาน อำเภอพนมสารคาม
ฉะเชิงเทรา 15 มี.ย. 29
7. นายแดง แก้ววิจิตร อายุ 70 ปี 1 หมู่ 4 ตำบลลุยชัย อำเภอสนาม-
ชัยเขต ฉะเชิงเทรา 10 กรกฎาคม 2527
8. นายทัศนัย อารมย์สุข อายุ 40 ปี ตำบลหนองแสง อำเภอป่าดพืด
นครนายก 12 พฤศจิกายน 2526
9. นายทรัพย์ ยะหัตตะ อายุ 82 ปี หมู่ 6 ตำบลหนองยาว อำเภอพนมสารคาม
ฉะเชิงเทรา 25 ตุลาคม 2528
10. นายทวีลาภ โอสถานนท์ อายุ 75 ปี 121/10 ถนนสุขาภิบาล 3
กรุงเทพมหานคร 20 กุมภาพันธ์ 2529

12. นายนำ วรณศิริ อายุ 85 ปี 34 หมู่ 3 ตำบลเมืองเก่า
อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 13 เมษายน 2528, 15 เมษายน 2529
13. นายนิล นพฤทธิ์ อายุ 65 ปี ตำบลหนองแวน อำเภอพนมสารคาม
ฉะเชิงเทรา 20 พฤษภาคม 2526
14. นายหนุ่ม มิตยสุทธิ์ อายุ 72 ปี 113 ตำบลเมืองเก่า อำเภอพนมสารคาม
ฉะเชิงเทรา 15 มิถุนายน 2526
15. พ.ท.ประจวบ มานนท์ อายุ 65 ปี 25 ตำบลอรัญประเทศ
อำเภออรัญประเทศ ปราจีนบุรี 2 เมษายน 2529
16. นายประยูร เพชรรุ่ง อายุ 34 ปี 21 หมู่ 4 ตำบลพลวง อำเภอ
บ้านสร้าง ปราจีนบุรี 5 ตุลาคม 2528
17. นายมั่น แก้วคำ อายุ 45 ปี ตำบลสระโบสถ์ อำเภอสนามชัยเขต
ฉะเชิงเทรา 20 เมษายน 2529
18. นางเปลี่ยน คำชะ อายุ 78 ปี 9 หมู่ 1 ตำบลคูยายหมื่น อำเภอ
สนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา 3 กรกฎาคม 2527
19. พระอธิการผาย วงษ์แก้ว อายุ 78 ปี วัดเขาหินฉัตรนิมิต ตำบลเขาหิน
อำเภอพนัสนิคม ชลบุรี 23 ธันวาคม 2526
20. นางพุก โกสินทร์ อายุ 70 ปี 41 หมู่ 2 ตำบลพนมสารคาม
อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 23 พฤษภาคม 2527
21. พระอธิการพร ปัทมาโส อายุ 72 ปี เจ้าอาวาสวัดเตาเหล็ก หมู่ที่ 3
ตำบลพนมสารคาม อำเภอพนมสารคาม 13 เมษายน 2526, 15 เมษายน 2529
22. นายพุก โกสินทร์ อายุ 70 ปี หมู่ 2 ตำบลพนมสารคาม อำเภอ
พนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 23 พฤษภาคม 2527
23. นายโพธิ์ คำมุด อายุ 55 ปี บ้านนาเว็ก ตำบลเนินสีก อำเภอ
พนัสนิคม ชลบุรี 2 พฤษภาคม 2527

24. นายมา พันมิตร อายุ 92 ปี 93 หมู่ 3 ตำบลพนมสารคาม
อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 13 เมษายน 2526

25. นางสาวมานิตย์ เนาวโอสถ อายุ 42 ปี โรงเรียนหนองแวน
ตำบลหนองแวน อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 25 มิถุนายน 2526

26. นางริ้ว พุทธศาสน์ อายุ 82 ปี 56 หมู่ 2 ตำบลพนมสารคาม
อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 23 พฤษภาคม 2527

27. นายรอด เหล็กเพชร อายุ 80 ปี 16 หมู่ 3 ตำบลท่าถ่าน
อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 23 พฤษภาคม 2527

28. นายวชิระ ธรรมเมธี อายุ 58 ปี หอดสมุทแห่งชาติ กรุงเทพฯ -
มหานคร 22 มกราคม 2529

29. นายวิชัย เทียนน้อย ซอยอินทราสา ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง
ฉะเชิงเทรา 5 เมษายน 2529

30. นายเหล็ก หาทรัพย์ อายุ 75 ปี 15 หมู่ 9 ตำบลสระสี่เหลี่ยม
อำเภอนัตนาคำ ชลบุรี 23 ธันวาคม 2526

31. นางศรีนวล คงสุข อายุ 32 ปี 152/9 หมู่ 4 ตำบลโคกปี่
อำเภอโคกปี่ ฉะเชิงเทรา

32. นายสายพิณ ทองสุน อายุ 47 ปี 1 หมู่ 3 ตำบลพนมสารคาม
อำเภอพนมสารคาม ฉะเชิงเทรา 20 มิถุนายน 2527, 15 เมษายน 2529

33. นายสำราญ แกนจันทร์ อายุ 70 ปี 23 หมู่ 1 ตำบลบางมะเฟือง
อำเภอสนามชัยเขต ฉะเชิงเทรา 6 กรกฎาคม 2529

33. นายสุรินทร์ มิ่งฉาย โรงเรียนสนามชัยเขต อำเภอสนามชัยเขต
ฉะเชิงเทรา 20 เมษายน 2529

34. นางสาวสุวิมล สุทธิกุล อายุ 35 ปี 377 หมู่ 1 ตำบลสำพันตา
อำเภอนาคี ฉะเชิงเทรา 5 ตุลาคม 2528